

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO

Kielce, dnia 23 grudnia 2025 r.

Poz. 4412

Podpisany przez:

Łukasz Wilkiewicz

Data: 23.12.2025 14:18:02

UCHWAŁA NR XXVI/222/2025 RADY MIASTA SANDOMIERZA

z dnia 22 grudnia 2025 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Sandomierz na lata 2025-2028.

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2025.1153 t.j.) oraz art. 87 ust. 3 i 4, ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2024.1292 t.j.), po uzyskaniu pozytywnej opinii Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach Delegatura w Sandomierzu, Rada Miasta Sandomierza uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się do realizacji „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Sandomierz na lata 2025 - 2028” stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Miasta Sandomierza.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Świętokrzyskiego.

Przewodniczący Rady Miasta
Sandomierza

Andrzej Bolewski

Załącznik do uchwały Nr XXVI/222/2025

Rady Miasta Sandomierza

z dnia 22 grudnia 2025 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY SANDOMIERZ NA LATA 2025-2028

**Sandomierz
2025**

ZLECENIODAWCA:

Gmina Sandomierz
Pl. Poniatowskiego 3
27-600 Sandomierz
www.sandomierz.pl
um@um.sandomierz.pl
tel.: (+48) 15 815 41 00

WYKONAWCA:

RELIKT
Pracownia Archeologiczna

Judyta Nawrot-Bukowiec
ul. Miejska 93/12B
35-317 Rzeszów
tel. 783 798 165
e-mail: reliktarcheologia@gmail.com
www.reliktarcheologia.pl

Autor opracowania:

Judyta Nawrot-Bukowiec

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	4
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	5
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.....	6
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	14
4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami - dokumenty o znaczeniu krajowym	14
4.1.1 Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026.....	14
4.1.2 Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030	15
4.1.3 Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030	16
4.2. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	17
4.2.1 Program Opieki nad Zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2023-2026	17
4.2.2 Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+	19
4.2.3 Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego.....	20
4.2.4 Strategia Rozwoju Powiatu Sandomierskiego na lata 2024-2030.....	20
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.....	22
5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).....	22
5.1.1 Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Sandomierz.....	22
5.1.2 Strategia Rozwoju Miasta Sandomierza na lata 2015-2025.....	24
5.1.3 Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Sandomierz.....	26
5.2 Ogólna charakterystyka zasobu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy.....	34
5.2.1 Ogólna charakterystyka obszaru gminy.....	34
5.2.2 Zarys historii obszaru gminy	35
5.2.3 Krajobraz kulturowy oraz zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	37
5.2.4 Zabytki archeologiczne	59
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	61
5.3.1 Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	61
5.3.2 Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków.....	64
5.3.3 Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków.....	64
5.3.4 Zabytki uznane za pomnik historii	65
5.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	65
5.5 Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	66
5.6 Dziedzictwo niematerialne	68
6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.....	71
7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	73
7.1 Priorytety i kierunki działań programu opieki nad zabytkami.....	74
8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	79
9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	80
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	81
11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW	89

1. WSTĘP

Niniejszy dokument służy określeniu działań gminy w zakresie inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Działania te winny odbywać się w harmonii z działaniami gospodarczymi i społecznymi oraz zapewniać ochronę dziedzictwa kulturowego środkami prawnymi, takimi jak odpowiednie zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz finansowymi, poprzez przeznaczenie części budżetu gminy na ochronę zabytków. Procesy rozwojowe zachodzić powinny przy zapewnieniu warunków trwania i zachowania dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń oraz przy wykorzystaniu zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne. Lokalne dziedzictwo kulturowe posiada potencjał wpływający na atrakcyjność ekonomiczną regionu poprzez rozwój turystyki w oparciu o zabytki. Poprzez wyznaczone działania może przyczynić się do wzmocnienia świadomości wspólnoty kulturowej i lokalnej tożsamości.

Program ten stanowi aktualizację opracowanego dokumentu - Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Sandomierz na lata 2021-2024, który został przyjęty uchwałą nr XXXV/364/2021 Rady Miasta Sandomierz z dnia 28 kwietnia 2021 r.

Układ opracowania zasadniczo nie uległ zmianie. Opiera się on na ogólnej charakterystyce zasobu zawartej w poprzednim Programie, został jednak zaktualizowany, uzupełniony oraz częściowo poszerzony.

Pierwsze rozdziały (II-IV) dotyczą ustawowych uwarunkowań formalno-prawnych odnoszących się do ochrony dziedzictwa kulturowego, ustawowych celów *Programu* oraz analizują najważniejsze dokumenty, strategie, programy - ważne z punktu widzenia opieki nad zabytkami - zarówno opracowane na szczeblu centralnym jak i wojewódzkim. Jest to konieczne, gdyż *Program* powinien być zgodny z założeniami odnoszącymi się do ochrony i opieki nad zabytkami zarówno na szczeblu centralnym, czyli do polityki państwa w tym zakresie, jak również na poziomie województwa i powiatu.

Rozdział V składa się z kilku części. W pierwszej części analizie poddane zostały dokumenty programowe gminy pod kątem uwzględnienia w nich kwestii związanych lub mających wpływ na zachowanie oraz ochronę zabytków i krajobrazu kulturowego. W części drugiej przedstawiono charakterystykę zasobu zabytkowego gminy. Wskazano w nim najważniejsze obiekty, zespoły obiektów i cechy charakterystyczne krajobrazu kulturowego gminy. Takie rozpoznanie dało podstawę do znajdującej się w dalszej części *Programu* analizy SWOT (mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia), jakie dokonały się w zakresie zachowania zasobu najistotniejszych zadań do zrealizowania przez gminę. W kolejnej części rozdziału V przedstawiono dane dotyczące zabytków z terenu gminy wpisanych do rejestru (rejestr zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych), zabytki w gminnej ewidencji zabytków, jak również dziedzictwo niematerialne gminy.

Rozdział VI stanowi ocenę dziedzictwa kulturowego - Analiza szans i zagrożeń. Uwzględniono w nim aktualny stan zachowania zasobu zabytkowego i krajobrazu kulturowego.

W rozdziale VII wskazano najważniejsze zadania ujęte w ramach zawartych priorytetów (Priorytet I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno - gospodarczego gminy oraz Priorytet II: Promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego oraz pielęgnacja tożsamości regionalnej).

Kolejne rozdziały, VIII i IX, dotyczą sposobu realizacji i oceny wdrażania Programu. W X rozdziale, przedstawiono źródła finansowania realizacji zadań. Natomiast w końcowym XI rozdziale opisano realizację i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawą prawną sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami jest art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (*t. j. Dz. U. z 2025 r., poz. 537, ze zm.*) mówiący, że:

1. Wójt, burmistrz lub prezydent miasta sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami,
2. Gminny program opieki nad zabytkami podlega uchwaleniu przez radę (miasta, gminy, powiatu) po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków,
3. Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym,
4. Z realizacji programu wójt, burmistrz lub prezydent miasta sporządza, co dwa lata, sprawozdanie, które przedstawia Radzie.

W przypadku programów na poziomie gminnym podstawą ich sporządzenia jest Gminna Ewidencja Zabytków założona w oparciu o ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami uwzględnia się przy określaniu ustaleń planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy.

Celem *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami* w świetle art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest:

1. (uchylony).
2. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
3. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
4. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
5. podejmowanie zadań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
6. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
7. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie ochrony tego dziedzictwa określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie tego konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła starą ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

- **Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.** (*Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm.*) w przepisach:

Art. 5: „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

Art. 6 ust. 1 i 2: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju oraz (...) udziela pomocy Polakom zamieszkającym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

Art. 86: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

- **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (*t. j. Dz. U. z 2025, poz. 537, ze zm.*), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

Art. 3: definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie, takie jak: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek, jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Art. 4: objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

Art. 5: określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „Opieka nad zabytkami sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega, w szczególności, na zapewnieniu

warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz o jego znaczeniu dla historii kultury”.

Art. 6: klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

- „1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:
- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
 - 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
 - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
 - 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
 - a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

Art 7: reguluje następujące formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
 - 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) Utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Art. 16 ust. 1: wskazuje radę gminy jako organ tworzący park kulturowy, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami

nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Jest on tworzony na podstawie uchwały, po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Art. 17: określa zakazy i ograniczenia dotyczące terenu parku kulturowego, związane z: prowadzeniem robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej, zmianami sposobu korzystania z zabytków nieruchomych, umieszczaniem tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1, zasadami i warunkami sytuowania obiektów małej architektury, składowaniem lub magazynowaniem odpadów.

Art. 18: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy określaniu ustaleń strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy, albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. Określając ustalenia strategii, analiz, planów i studiów, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19: wskazuje, że: 1. Określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych:

- 1) objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;
- 2) ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu ustaleń planów, o których mowa w ust. 1.

3. W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 20: „Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.”

Art. 21: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

Art. 22: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;

2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;

3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

Art. 89: wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;

2) wojewoda, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

Art. 107a. 1. Właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, który nie powiadomił odpowiednio ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego albo wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia,

2) zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia,

3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego, w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany,

4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości – podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 2000 zł.

2. Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1, nakłada w drodze decyzji organ ochrony zabytków, którego właściciel lub posiadacz obowiązany był powiadomić.

Art. 107c. 1. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która uniemożliwia lub utrudnia dostęp do zabytku organowi ochrony zabytków, wykonującemu uprawnienia wynikające z ustawy, podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 2000 zł.

2. Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1, nakłada w drodze decyzji organ ochrony zabytków, któremu uniemożliwiono lub utrudniono dostęp do zabytku.

➤ **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (*t. j. Dz. U. z 2025, poz. 1153*), gdzie w art. 7 ust 1 pkt. 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji

kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach, w tym:

- **Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (*t. j. Dz. U. 2025, poz. 527, ze zm.*). Ustawa określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa, mówi także, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.
- **Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane** (*t. j. Dz. U. 2025, poz. 418*). Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbioru obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami - w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Ustawa dotyczy także obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków.
- **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska** (*t. j. Dz. U. 2025, poz. 647, ze zm.*). W odniesieniu do zieleni zabytkowej objętej ochroną prawną Ustawa reguluje zasady wydawania pozwoleń na wycinkę i pielęgnację zieleni, definiuje wymóg uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz jego kompetencje w zakresie wydawania pozwoleń na podejmowanie prac polegających na usunięciu drzew lub krzewów z nieruchomości zabytkowej lub jej części będącej wpisaniem do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaplanowanej zieleni.
- **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (*t. j. Dz. U. 2025, poz. 884*), której przepisy określają między innymi kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew, na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.
- **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (*t. j. Dz. U. 2025, poz. 1077, ze zm.*). Ustawa reguluje zbywanie nieruchomości zabytkowych własności Skarbu Państwa bądź samorządu terytorialnego:
 - art. 13 ust. 4 - Sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości, jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków,
 - art. 13 ust. 5 - Sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości, jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków).
- **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (*t. j. Dz. U. 2025, poz. 1173*). Ustawa precyzuje, że działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury (art. 1 ust. 1). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami (art. 1 ust. 2). Mecenat nad działalnością

kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4). Art. 2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których znajdują się obok teatrów, oper, operetek, filharmonii, orkiestr, kin, muzeów, bibliotek, domów kultury, ognisk artystycznych, galerii sztuki - ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art. 9 ust. 1, 2). Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, Filmoteka Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej - prowadzą w szczególności działalność w zakresie upowszechniania kultury. Do podstawowych zadań tych instytucji należy między innymi sprawowanie opieki nad zabytkami.

- **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie** (*t. j. Dz. U. 2024, poz. 1491, ze zm.*). W ramach ustawy, gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (między innymi stowarzyszenia).
- **Ustawie z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych** (*t. j. Dz. U. 2025, poz. 637*).
- **Ustawie z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych** (*t. j. Dz. U. 2018, poz. 2337*).
- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu** (*t. j. Dz. U. 2015, poz. 774, ze zm.*).
- **Ustawie z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych** (*t. j. Dz. U. 2024, poz. 82*).
- **Ustawie z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym** (*t. j. Dz. U. 2024, poz. 1176, ze zm.*).
- **Ustawie z dnia 28 września 1991 r. o lasach** (*t. j. Dz. U. 2025, poz. 567*).
- **Ustawie z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych** (*t. j. Dz. U. 2025, poz. 707*).
- **Ustawie z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku od spadku i darowizn** (*t. j. Dz. U. 2025, poz. 769, ze zm.*).
- **Ustawie z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji** (*t. j. Dz. U. 2024, poz. 278*).

Zasady ochrony zabytków, znajdujących się w muzeach i bibliotekach, zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (*t. j. Dz. U. 2022, poz. 385*). Określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. Według przepisów ustawy „Muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów” (art. 1).

Zgodnie z ustawą muzeum realizuje powyższe cele poprzez:

- „1) gromadzenie zabytków w statutowo określonym zakresie;
- 2) katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych zbiorów;
- 3) przechowywanie gromadzonych zabytków, w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo, oraz magazynowanie ich w sposób dostępny do celów naukowych;
- 4) zabezpieczanie i konserwację zbiorów oraz w miarę możliwości, zabezpieczanie zabytków archeologicznych nieruchomych oraz innych nieruchomych obiektów kultury materialnej i przyrody;
- 5) urządzanie wystaw stałych i czasowych;
- 6) organizowanie badań i ekspedycji naukowych, w tym archeologicznych;
- 7) prowadzenie działalności edukacyjnej;
- 7a) popieranie i prowadzenie działalności artystycznej i upowszechniającej kulturę;
- 8) udostępnianie zbiorów do celów edukacyjnych i naukowych;
- 9) zapewnianie właściwych warunków zwiedzania oraz korzystania ze zbiorów i zgromadzonych informacji;
- 10) prowadzenie działalności wydawniczej.

- **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (*t. j. Dz. U. 2022, poz. 2393*). Mówi, iż biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- **Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach** (*t. j. Dz. U. 2025, poz. 1173*).

Do aktów wykonawczych dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami należy także:

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 sierpnia 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (*Dz. U. z 2019 r. poz. 1721*);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (*Dz. U. z 2019 r. poz. 1886*);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 28.04.2017 r. ws. Listy Skarbów Dziedzictwa (*Dz. U. z 2017 r. poz. 928*);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 30.09.2024 r. zmieniające rozporządzenie ws. dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (*Dz. U. z 2024 r. poz. 1462*);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 10.01.2014 r. ws. dotacji na badania archeologiczne (*Dz. U. z 2014 r. poz. 110*);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 9.02.2004 r. ws. wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (*Dz. U. z 2004 r., nr 30, poz. 259*);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 25.08.2004 r. ws. organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (*Dz. U. z 2004 r., nr 212, poz. 2153*);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 18.04.2011 r. ws. wywozu zabytków za granicę (*Dz. U. z 2011, nr 89, poz. 510*);

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 19.07.2019 r. ws. wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (*Dz. U. z 2019, poz. 1470*);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 3.02.2006 r. zmieniające rozporządzenie ws. odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (*Dz. U. z 2006, nr 24, poz. 181*);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 09.04.2004 r. ws. organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (*Dz. U. z 2004, nr 75, poz. 706*);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 01.04.2004 r. ws. nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (*Dz. U. z 2004, nr 71, poz. 650*).

Przepisy i konwencje międzynarodowe

Problematyka ochrony zabytków jako ważne zagadnienie dziedzictwa kulturowego znalazła swoje odbicie w międzynarodowych konwencjach. Przepisy i konwencje międzynarodowe stanowią zbiór dokumentów traktowany przez środowisko konserwatorskie, jako doktrynalna podstawa ochrony dziedzictwa kulturowego. Część z tych dokumentów została ratyfikowana przez Polskę. Pozostałe, pomimo braku formalnego przyjęcia do stosowania w Polsce, współtworzą obowiązujący zbiór przepisów. Są to:

- II Protokół do Konwencji Haskiej,
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, Paryż 1972 (ratyfikowana przez Polskę w 1976 r.),
- Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Architektonicznego, Grenada 1985 (ratyfikowana w 2011 r.),
- Międzynarodowa Karta Ochrony Miast Historycznych ICOMOS (Toledo-Waszyngton 1987),
- Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego, La Valetta 1992 (ratyfikowana w 1995 r.),
- Europejska Konwencja Krajobrazowa, Florencja 2000 (ratyfikowana w 2004 r.),
- Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Paryż 2003 (ratyfikowana w 2011 r.),
- Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, Paryż 2005 (ratyfikowana w 2007 r.),
- Dokument The Valletta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas – przyjęty przez 17 Zgromadzenie Generalne ICOMOS w 2011 r.,
- Nowa Karta Ateńska 2003 - Wizja miast XXI wieku, Lizbona, 20 listopada 2003 r.,
- Zalecenie UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego, przyjęta na 35 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w 2011 r.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami - dokumenty o znaczeniu krajowym

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Sandomierz jest zgodny z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumenty, do których odwołuje się GPOnZ połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym (gminnym). Są to różnego rodzaju strategie, studia i programy, które dotyczą problematyki ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego. Mają one przede wszystkim wpływ na działania podejmowane przez gminę.

4.1.1 Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026

Najważniejszym w skali kraju dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest *Krajowy Program Opieki nad Zabytkami*. Dokument ten obejmuje lata 2023-2026. Został on przyjęty Uchwałą Nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r.

W ramach tego Programu będą realizowane następujące cele:

CEL GŁÓWNY: ZWIĘKSZENIE ODPORNOŚCI ZASOBU ZABYTKOWEGO W POLSCE.

Cel główny został dookreślony w trzech celach szczegółowych oraz w ośmiu kierunkach działań strategicznych, tj.:

Cel szczegółowy 1: Weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnieniu narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości.

Kierunek działań 1.1: Podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju:

1. Ochrona zasobu wielkoobszarowych i wieloelementowych zespołów architektury obronnej;
2. Weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków techniki kolejowej i zaplecza kolejowego;
3. Weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków techniki związanych z przemysłem wydobywczym/górnictwem/kopalnianym, węgla kamiennego i innych paliw kopalnianych;
4. Weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków w zakresie zabytkowej architektury osad służbowych związanych z gospodarką leśną Lasów Państwowych.

Kierunek działań 1.2: Ochrona zabytków i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości:

1. Model i system wartościowania zabytków;
2. Plany zarządzania dla pomników historii;
3. Wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
4. System bezpieczeństwa zabytków;
5. Projektowanie konserwatorskie.

Kierunek działań 1.3: Realizacja międzynarodowych zobowiązań:

1. Implementacja konwencji UNESCO z 1972 do ustawy o ochronie zabytków;
2. Wdrożenie Konwencji UNESCO z 2001;
3. Współpraca międzynarodowa z UNESCO-ICOMOS-ICCROM-UE;
4. Wsparcie planów zarządzania dla miejsc światowego dziedzictwa w Polsce.

Cel szczegółowy 2: Wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków.

Kierunek działań 2.1: Cyfryzacja procesów administracyjnych:

1. Cyfryzacja procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;

2. Opracowanie i realizacja programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Kierunek działań 2.2: Wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków:

1. Wdrożenie i rozwój programu AZP+;
2. Digitalizacja i udostępnianie zasobu archiwalnego;
3. Rozwój zasobu dokumentacyjnego 3D;
4. Rozwój portalu Zabytek.pl.

Kierunek działań 2.3: Reforma finansowania ochrony i opieki nad zabytkami:

1. Premia zabytkowa;
2. Wprowadzenie alternatywnego sposobu finansowania opieki nad zabytkami – crowdfunding.

Cel szczegółowy 3: Roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Kierunek działań 3.1: Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych:

1. Strategia przeciwdziałania skutkom zmian klimatycznych dla zachowania zabytków;
2. Wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
3. Twój dom – dialog z tradycją;
4. Upowszechnianie tradycyjnych, neutralnych dla środowiska, metod i technik rzemieślniczych – „Szkoła rzemiosł CAD”;
5. Warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
6. Wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
7. Proces prowadzenia inwestycji w obiektach zabytkowych - szkolenia dla samorządów.

Kierunek działań 3.2: Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego:

1. Włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
2. Badania społeczne i statystyczne dotyczące dziedzictwa kulturowego;
3. Pomiar wpływu kultury i dziedzictwa na rozwój społeczny;
4. Kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dziedzictwa kulturowego;
5. Wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom;
6. Edukacja o dziedzictwie kulturowym, z uwzględnieniem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami;
7. Utworzenie i rozwój działalności Forum Posiadaczy Zabytków przy Generalnym Konserwatorze Zabytków.

4.1.2 Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030 została przyjęta uchwałą nr 61 z dnia 27 października 2020 r. przez Radę Ministrów. Jest ona aktualizacją poprzedniej Strategii uchwalonej 26 marca 2013 r.

Głównym celem Strategii jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule Strategii: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie - społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura - tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność - potencjał kulturowy i kreatywny.

W obszarze 2 wymieniono m.in.:

- ✓ niewystarczający poziom czytelnictwa wśród Polaków oraz niewykorzystany potencjał i ważna rola bibliotek publicznych,
- ✓ niska jakość oferty artystycznej dla najmłodszych oraz deficyty kompetencji kulturalnych,
- ✓ zły stan zabytków oraz niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych,

- ✓ niewystarczający poziom wykorzystania potencjału rozwojowego podmiotów działających w obszarze kultury oraz szkół artystycznych,
- ✓ niewystarczający poziom ochrony zbiorów wchodzących w skład narodowego zasobu bibliotecznego,
- ✓ braki w infrastrukturze archiwów państwowych oraz ich rola w procesach zarządzania dokumentacją elektroniczną w administracji publicznej,
- ✓ brak spójnej i aktualnej krajowej koncepcji rozwoju cyfrowych zasobów kultury,
- ✓ rosnący potencjał muzeów w zakresie budowania kapitału społecznego,
- ✓ braki w obszarze budowania wyrazistego, spójnego i atrakcyjnego wizerunku Polski za granicą.

W Strategii trzy główne cele szczegółowe, kierunki interwencji i narzędzia realizacji. W kontekście ochrony zabytków i opieki nad nimi wskazać można drugi z celów *"Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich"*. Wytyczne tutaj kierunki działań takie jak:

- 2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze.
- 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dóbr kultury:
- 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.
- 2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę.
- 2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

4.1.3 Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030

Dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski przyjęty został przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 r. Jego celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długiej perspektywie czasowej. Szczególny nacisk położony został na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, który decyduje o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe.

W ramach dokumentu zdefiniowane zostały m.in. uwarunkowania polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych dwudziestu lat. Uwzględniono wśród nich także uwarunkowania wynikające z dziedzictwa kulturowego. Zdiagnozowano m.in. niski, niezgodny z posiadanym potencjałem rozwojowym, poziom wykorzystania funkcji symbolicznych i promocyjnych zasobów dziedzictwa kulturowego.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 uwzględnia powiązania polityki przestrzennej z ochroną i opieką nad zabytkami oraz zalecenia odnoszące się do zachowania i wykorzystania dziedzictwa kulturowego Polski:

1. rewitalizacja historycznych i zabytkowych obiektów w celu wzmocnienia i wyeksponowania ich funkcji;
2. zabezpieczenie możliwości dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego w oparciu o zachowanie w dobrym stanie zasobów naturalnych, kulturowych i lokalnych walorów środowiska;
3. zachowanie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, w tym najcenniejszych fragmentów przestrzeni przyrodniczej, w procesie trwałego rozwoju społeczno-gospodarczego - przy aktywnym udziale różnorodnych partnerów, w szczególności społeczności lokalnych;
4. rozpoznanie i zachowanie charakterystycznych krajobrazów przyrodniczych i historycznych oraz związanych z nimi elementów symbolicznych o charakterze dóbr materialnych lub stanowiących część niematerialną dziedzictwa kultury oraz rozwój współczesnych krajobrazów kulturowych;
5. wykorzystanie unikalnych zasobów krajobrazu kulturowego i budowanie specjalizacji terytorialnej w celu rozwoju lokalnych rynków pracy;
6. ochrona i wykorzystanie dla harmonijnego rozwoju obszarów wiejskich ich potencjału przyrodniczego, krajobrazowego i kulturowego;

7. dbałość o zabytki oraz dziedzictwo kulturowe, kultywowanie tradycji lokalnych, sprzyjające rozwojowi turystyki i wspomagające proces budowania/wzmacniania tożsamości kulturowej;
8. kompleksowe lokalne programy rewitalizacji powinny zapewniać poprawę stanu budynków mieszkalnych i budynków użyteczności publicznej, ochronę dziedzictwa kulturowego, zapewnienie wysokiej jakości przestrzeni publicznych, poprawę transportu publicznego, itp.;
9. zintegrowana ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego;
10. prowadzenie aktywnej polityki konserwatorskiej i promocyjnej w stosunku do zasobów przyrodniczych, krajobrazowych i zabytkowych obiektów kultury, obejmującej określenie przestrzeni i obiektów poddanych ochronie lub wskazanych do ochrony, prowadzenie monitoringu zachowania zasobów; powstanie list krajobrazów i obiektów o unikatowych wartościach przyrodniczych, historycznych, archeologicznych, szczególnie o cechach symbolu, a także upowszechnienie listy krajobrazów zagrożonych;
11. zabezpieczenie dziedzictwa przed skutkami klęsk żywiołowych;
12. edukacja obywatelska w zakresie budowania powszechnego przekonania, że polska przestrzeń pojmowana, jako bogactwo naturalne i dziedzictwo kulturowe podlega zasadom zrównoważonego rozwoju, a ład przestrzenny jest dobrem publicznym.

4.2. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Sandomierz zgodny jest z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w wojewódzkich i powiatowych dokumentach programowych oraz z dokumentami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej gminy.

4.2.1 Program Opieki nad Zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2023-2026

Dokumentem na szczeblu wojewódzkim sporządzonym przez samorząd województwa świętokrzyskiego jest Program Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026. Program ten został przyjęty przez Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego uchwałą nr LXV/806/23 z dnia 26 października 2023 r.

W Programie określono następującą wizję województwa: **Rozpoznane i zadbane dziedzictwo kulturowe stanowi jeden z głównych atutów województwa świętokrzyskiego.**

W ramach założeń programowych wyznaczono cel strategiczny: **Zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego dla wzmacniania tożsamości mieszkańców oraz ugruntowania kulturowej pozycji województwa na tle kraju i Europy.** W ramach celu strategicznego wyznaczono dwa cele operacyjne: 1. Ochrona i zachowanie dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego. 2. Tworzenie warunków do wzmacniania tożsamości regionalnej w oparciu o dorobek kultury materialnej i niematerialnej. W ramach wyznaczonych celów operacyjnych określono priorytety i kierunki działań, które stanowią wytyczne horyzontalne ułatwiające prowadzenie skutecznej polityki ochrony regionalnego dziedzictwa oraz sprawowania właściwej opieki nad dobrami kulturowymi województwa świętokrzyskiego.

Cel operacyjny 1. Ochrona i zachowanie dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego.

Priorytet 1.1 Wsparcie działań związanych z dokumentowaniem i wyeksponowaniem zasobów zabytkowych.

Kierunki działań:

1. Udostępnianie i aktualizacja danych cyfrowych dotyczących zabytków,
2. Wsparcie procesów digitalizacji zbiorów dziedzictwa kulturowego województwa,
3. Pozyskiwanie archiwalnych zdjęć lotniczych,
4. Wsparcie działań związanych z rozpoznawaniem dziedzictwa kulturowego województwa,

5. Wsparcie obiektów i obszarów z terenu województwa, które ubiegają się o wpis do wykazu obiektów najwyższej rangi (listy światowego dziedzictwa UNESCO, pomników historii oraz parków kulturowych),
6. Wsparcie obiektów i obszarów z terenu województwa, w procedurze wpisu do wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Priorytet 1.2 Wsparcie działań związanych z remontami i ochroną przed degradacją obiektów zabytkowych.

Kierunki działań:

1. Finansowanie prac przy obiektach zabytkowych, których właścicielem jest Samorząd Województwa,
2. Dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach na terenie województwa świętokrzyskiego,
3. Pozyskiwanie środków zewnętrznych na realizację działań związanych z pracami konserwatorskimi i restauratorskimi obiektów zabytkowych,
4. Wskazywanie możliwości pozyskiwania środków finansowych z funduszy polskich i europejskich na przeprowadzenie prac konserwatorskich, restauracyjnych, rewitalizacyjnych dla obiektów i obszarów wartościowych dla regionu.

Priorytet 1.3 Wsparcie działań związanych z poprawą dostępności i zabezpieczeniem obiektów zabytkowych.

Kierunki działań:

1. Wsparcie działań związanych z poprawą dostępności obiektów zabytkowych dla osób z niepełnosprawnościami,
2. Wsparcie działań związanych z zabezpieczaniem zabytków,
3. Stosowanie ekologicznych rozwiązań służących ograniczeniu emisji zanieczyszczeń, poprawie stanu i kosztów utrzymania obiektów zabytkowych,
4. Wspieranie gmin w realizacji regulacji określonych uchwałą krajobrazową.

Priorytet 1.4 Wsparcie działań na rzecz prawidłowego zarządzania obiektami zabytkowymi na terenie województwa.

Kierunki działań:

1. Współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz powiatami i gminami z terenu województwa w celu poprawy przepływu informacji na temat gminnej i wojewódzkiej ewidencji zabytków,
2. Zachęcanie gmin z terenu województwa świętokrzyskiego do sporządzania gminnych ewidencji zabytków oraz Programów Opieki nad Zabytkami oraz wdrażanie uchwał dotyczących dotacji na obiekty zabytkowe,
3. Inicjowanie oraz wsparcie opracowywania i aktualizacji dokumentów dotyczących ochrony zabytków w sytuacjach kryzysowych i w przypadku szczególnych zagrożeń.

Cel operacyjny 2. 2. Tworzenie warunków do wzmacniania tożsamości regionalnej w oparciu o dorobek kultury materialnej i niematerialnej.

Priorytet 2.1 Promowanie kultury i dziedzictwa kulturowego województwa oraz upowszechnianie wiedzy o regionie.

Kierunki działań:

1. Inicjowanie akcji edukacyjnych na temat zasobu zabytków,
2. Wsparcie działań mających na celu promocję zasobu dziedzictwa kulturowego województwa,
3. Promocja zasobu dziedzictwa kulturowego województwa na arenie międzynarodowej,
4. Wspieranie i finansowanie instytucji kultury województwa świętokrzyskiego, które w profilu działania mają zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami,
5. Wsparcie działań związanych z poprawą stanu zachowania zabytków na terenach wiejskich.

Priorytet 2.2 Wzmacnianie marki regionu w nawiązaniu o zasoby dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego.

Kierunki działań:

1. Włączanie się w funkcjonowanie i organizację lokalnych, regionalnych i ponadregionalnych szlaków dziedzictwa (szlaków kulturowych),
2. Wsparcie promocji produktów regionalnych i tradycyjnych,
3. Wsparcie współpracy międzyregionalnej i międzynarodowej związanej z dziedzictwem kulturowym województwa.

Priorytet 2.3 Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie dziedzictwa kulturowego województwa.

Kierunki działań:

1. Wsparcie związane z popularyzacją zbiorów dziedzictwa kulturowego znajdującego się w rękach prywatnych,
2. Wsparcie projektów związanych ideą propagowania dziedzictwa kulturowego województwa.

Omawiany dokument w kilku miejscach odnosi się do obiektów zabytkowych zlokalizowanych na terenie gminy Połaniec:

✓ Planowany szlak kulturowy i turystyczny przebiegający przez teren gminy:

- Wiśłana Trasa Rowerowa – trasa nr 5. Korytarz główny: Błotnowola – Rataje Słupskie (Szczucin - połączenie z województwem małopolskim) – Połaniec – Bogoria Skotnica – Sandomierz – Zawichost – Słupia Nadbrzeżna – Ostrów – województwo mazowieckie.
- Trasa nr 156. Wariant I: Skotniki Duże – Stopnica – Oleśnica - Połaniec – województwo podkarpackie.

Omawiany dokument w kilku miejscach odnosi się do obiektów zabytkowych zlokalizowanych na terenie gminy Sandomierz, m.in.:

- historyczny zespół architektoniczno-krajobrazowy Sandomierza (obiekty wpisane na listę UNESCO) - wymieniony wśród obiektów o najwyższej randze występujących na terenie województwa świętokrzyskiego,
- zamek królewski w Sandomierzu – wymieniony wśród budowli warownych wyróżniający się w krajobrazie kulturowym województwa świętokrzyskiego,
- Trasa Podziemna w Sandomierzu, Brama Opatowska w Sandomierzu – obiekty wymienione wśród atrakcji turystycznych na terenie województwa świętokrzyskiego najchętniej odwiedzanych,
- zespół klasztorny dominikanów – kościół pw. św. Jakuba w Sandomierzu - wymieniony wśród przykładów architektury w stylu romańskim,
- zespół kościoła katedralnego w Sandomierzu - wymieniony wśród przykładów architektury w stylu gotyckim,
- kościół pw. św. Michała w Sandomierzu - wymieniony wśród przykładów architektury z epoki baroku,
- Domu Długosza w Sandomierzu - wymieniony wśród cenniejszych obiektów sakralnych z terenu województwa świętokrzyskiego

4.2.2 Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+

Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+ r. została przyjęta Uchwałą Nr XXX/406//21 dnia 29 marca 2021 r. Jest to czwarty zaktualizowany dokument w tym zakresie. Stanowi on nadrzędny dokument określający cztery cele strategiczne i główne kierunki rozwoju regionu, wizję oraz misję województwa świętokrzyskiego.

To najważniejszy i podstawowy dokument samorządu województwa określający obszary, cele i kierunki polityki rozwoju regionu, stanowiący punkt wyjścia do przygotowania pozostałych regionalnych dokumentów strategicznych i operacyjnych.

W dokumencie przedstawiono cele i zadania. Poniżej wskazano tylko te, które są związane z ochroną zabytków:

Cel strategiczny 1. Inteligentna gospodarka i aktywni ludzie.

Cel operacyjny 1.3. Wsparcie procesu transformacji kluczowych branż gospodarki regionu. Kierunki działań:

1.3.1. Wspieranie kluczowych branż, ze szczególnym uwzględnieniem regionalnych inteligentnych specjalizacji, we wdrażaniu technik informacyjno-komunikacyjnych oraz rozwiązań cyfrowych właściwych dla Przemysłu 4.0.

1.3.2. Identyfikacja rozwojowych branż gospodarki regionalnej w oparciu o proces przedsiębiorczego odkrywania.

1.3.3. Rozwój potencjału turystycznego regionu w oparciu o walory uzdrowiskowe, środowisko naturalne i dziedzictwo kulturowe.

1.3.4. Tworzenie warunków dla nowoczesnego rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego.

1.3.5. Wzmocnienie funkcji Targów Kielce jako ośrodka o ogólnopolskim znaczeniu.

1.3.6. Dążenie do zrównoważonego rozwoju w oparciu o gospodarkę obiegu zamkniętego, w tym biogospodarki.

Cel strategiczny 3. Wspólnota i bezpieczna przestrzeń, które łączą ludzi.

Cel operacyjny 3.1. Silny kapitał społeczny w regionie. Kierunki działań:

3.1.1. Zwiększenie poczucia tożsamości regionalnej mieszkańców.

3.1.2. Upowszechnianie rozwiązań ograniczających migracje i wspieranie działań na rzecz osiedlania się nowych mieszkańców w regionie.

3.1.3. Wspieranie działań mających na celu wysoką jakość edukacji.

3.1.4. Rozwój instytucji kultury i dziedzictwa kulturowego.

3.1.5. Poprawa warunków dla zwiększania aktywności społecznej i obywatelskiej mieszkańców.

4.2.3 Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego

Kolejnym istotnym dokumentem, który będzie miał wpływ na niniejszy program to obowiązujący *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego*. Został przyjęty uchwałą nr XLVII/833/14 dnia 22 września 2014 r. przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego.

Plan określa długofalowe cele i kierunki wojewódzkiej polityki przestrzennej przedstawia jednocześnie wizję zagospodarowania przestrzennego regionu świętokrzyskiego na najbliższe 25 - 30 lat.

W planie w rozdziale V. Uwarunkowania i problemy występujące w poszczególnych dziedzinach zagospodarowania przestrzennego, podrozdział 4. Dziedzictwo kulturowe, omówiono specyfikę kulturową regionu, główne uwarunkowania ochrony i zagospodarowania przestrzeni kulturowej, ochronę dziedzictwa kulturowego, główne problemy i obszary problemowe, uwarunkowania ochrony krajobrazu. Podkreślone zostało także znaczenie promowania dziedzictwa kulturowego przez turystykę oraz konieczność kompleksowego przebadania i rozpoznania całości dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego, łącznie z badaniami archeologicznymi.

4.2.4 Strategia Rozwoju Powiatu Sandomierskiego na lata 2024-2030

Strategia Rozwoju Powiatu Sandomierskiego na lata 2024-2030 została przyjęta przez Radę Powiatu Sandomierskiego Uchwałą Nr XVII/102//2024 z dnia 8 lipca 2025 r.

W dokumencie przedstawiono zadania przewidziane do realizacji. Poniżej wskazano tylko te, które są związane z ochroną zabytków:

- Wzbogacenie oferty kulturalnej i sportowo-rekreacyjnej, w tym organizacja wydarzeń dla seniorów oraz rozwój i remont obiektów sportowych.

- Odslonięcie i zabezpieczenie fragmentu prezbiterium kościoła Św. Piotra i Pawła oraz odwzorowanie planu kościoła w formie muru na dziedzińcu Collegium Gostomianum.
- Budowa obwodnicy Sandomierza: inwestycja w obwodnicę miasta w celu zmniejszenia ruchu tranzytowego przez centrum, co wpłynie na poprawę bezpieczeństwa i redukcję zanieczyszczeń.
- Modernizacja infrastruktury kolejowej: poprawa istniejących linii kolejowych oraz przywrócenie połączeń z większymi aglomeracjami, szczególnie do Kielc, Warszawy, Rzeszowa i innych ważnych ośrodków gospodarczych regionu.
- Tworzenie ciągów pieszo-rowerowych: budowa ścieżek rowerowych i tras pieszych, łączących kluczowe punkty turystyczne, takie jak Góry Pieprzowe, brzegi Wisły, oraz miejsca zamieszkania z ośrodkami usługowymi.
- Rozbudowa infrastruktury przy trasach rekreacyjnych: stworzenie miejsc odpoczynku, punktów informacyjnych i parkingów przy najważniejszych trasach turystycznych, aby ułatwić dostęp do atrakcji regionu.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Sandomierz wykazuje zgodność z opisanymi poniżej dokumentami strategicznymi i planistycznymi wykonanymi na poziomie gminy.

Gmina ma obowiązek wykonania do dnia 30 czerwca 2026 r. planu ogólnego gminy, który zgodnie z ustawą z dnia 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1688 oraz z 2024 r. poz. 1824) oraz ustawą z dnia 4 kwietnia 2025 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2025 poz. 527) zastąpi studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

5.1.1 Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Sandomierz

W dniu 24.09.2023 r. oraz w dniu 07.05.2025 r. weszła w życie nowelizacja ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, która wyeliminuje studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. W miejscu tego dokumentu będą musiały zostać wykonane plany ogólne. Obowiązujące przed wejściem w życie nowelizacji studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin zachowują moc do dnia wejścia w życie planu ogólnego danej gminy, jednak nie dłużej niż do dnia 30 czerwca 2026 r. i będzie stosowało się do nich przepisy dotychczasowe. Zgodnie z zapisami ustawy plany ogólne sporządza się dla obszaru gminy, z wyłączeniem morskich wód wewnętrznych oraz terenów zamkniętych innych niż ustalane przez ministra właściwego do spraw transportu. W planie ogólnym określa się strefy planistyczne i gminne standardy urbanistyczne; można określić również obszary uzupełnienia zabudowy i obszary zabudowy śródmiejskiej. Ustalenia planu ogólnego uwzględnia się przy sporządzeniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz stanowią podstawę prawną decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowaniu terenu. Przy ustalaniu planu ogólnego gminy uwzględnia się m.in. zabytki objęte formami ochrony, o których mowa w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami lub ujęte w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków oraz dobra kultury współczesnej.

Gmina Sandomierz przystąpiła do sporządzenia „Planu ogólnego Miasta Sandomierza”¹.

Studium jest podstawowym dokumentem dla władz samorządowych gminy, na podstawie, którego prowadzona ma być polityka i strategia działań, przede wszystkim w sferze zagospodarowania przestrzennego, ale także w sferze społeczno-gospodarczej i ekologicznej, które bezpośrednio lub pośrednio wpływają na kształtowanie struktury przestrzennej i układu funkcjonalno-przestrzennego. W przypadku istotnych zmian uwarunkowań lub dokonania znaczących odstępstw od ustaleń niniejszego Studium, należy przystąpić do kolejnych jego aktualizacji. Między innymi, dlatego celowe jest dokonywanie oceny aktualności Studium, co najmniej raz w ciągu kadencji Rady Gminy, co wynika także z obowiązujących przepisów.

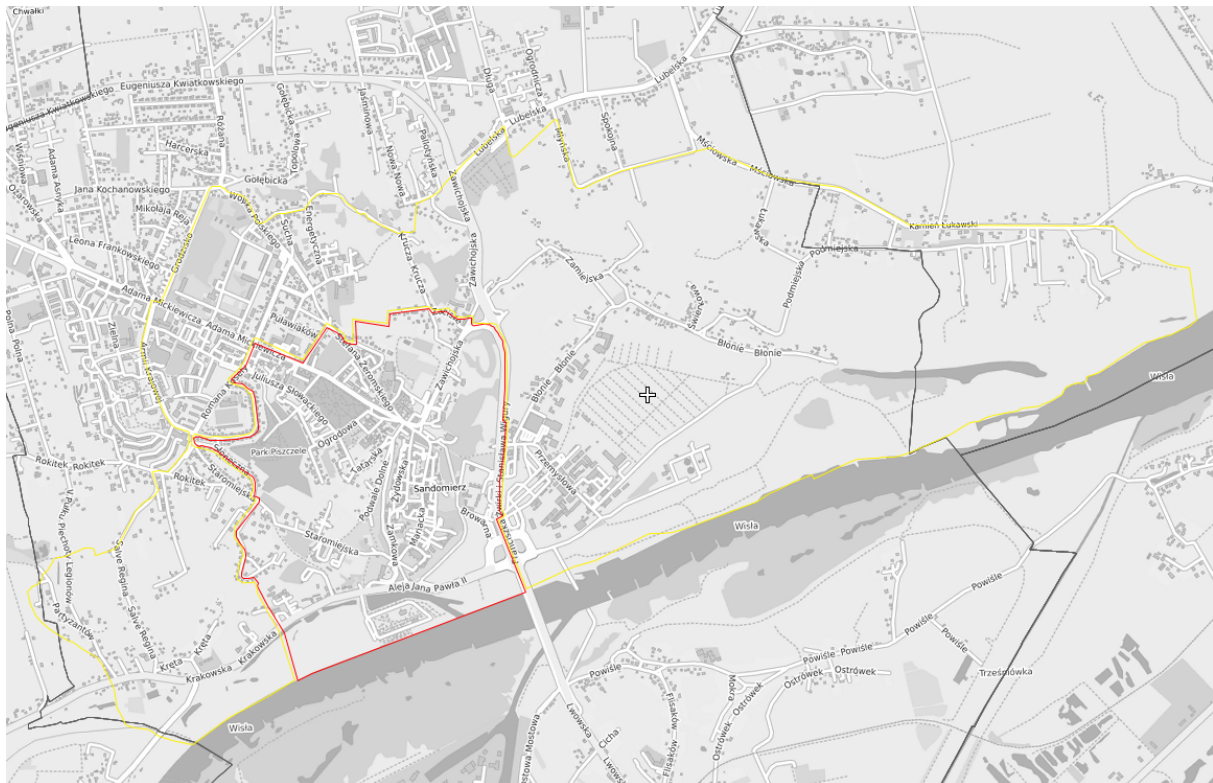
Studium ma bardzo duże znaczenie dla prawidłowej realizacji ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie gminy. Ustalenia tam zawarte rzutują w następstwie na dalszą politykę gminy odnoszącą się

¹Uchwała Nr III/27/2024 Rady Miasta Sandomierza z dnia 26-06-2024 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia planu ogólnego Miasta Sandomierza.

do ochrony zabytków, a ustaloną w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzjach o warunkach zabudowy. Ponadto w Studium zawarta jest spójna koncepcja rozwoju gminy oraz poszczególnych branż ważnych z punktu widzenia lokalnych społeczności, które mogą znacząco wpływać na jakość ochrony i stan zachowania zabytków.

Gmina Sandomierz posiada opracowane Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego. Zostało ono opracowane w 2000 r. i zatwierdzonego Uchwałą nr XXV/163/2000 z dnia 24 lutego 2000 r. Ostatnia zmiana Studium została podjęta Uchwałą Nr XXI/256/2020 Rady Miasta Sandomierza z dnia 27 maja 2020 r.

Strefy ochrony konserwatorskiej:

Ryc. 1. Strefy ochrony konserwatorskiej. Strefa "A" - linia czerwona. Strefa "B" - linia żółta (mapa na podstawie: <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>).

Strefa "A" - ścisłą ochroną konserwatorską objęto obszar w granicach brzegu Wisły, ul. Żwirki i Wigury, Zacisze, Kościuszki, Mickiewicza, Kosęły, Kazimierza Wielkiego, Słonecznej, Leszka Czarnego, do ul. Krakowskiej i dalej do brzegu Wisły. Zakres ochrony dotyczy układu urbanistycznego miasta lokacyjnego wraz ze skarpą i jej bezpośrednim podnóżem oraz obszary otaczające miasto lokacyjne o różnym stopniu zachowania zabytkowej struktury przestrzennej, ale o wysokiej wartości historycznej i artystycznej poszczególnych obiektów architektonicznych i zespołów zabudowy.

Strefa "B" - ochrona krajobrazu i powiązań widokowych.

Obszary proponowane do objęcia ochroną

W celu skutecznej ochrony wartości kulturowych zespołu Starego Miasta proponuje się wprowadzenie nowej formy ochrony krajobrazu kulturowego, jaką jest park kulturowy. Jest to ograniczony przestrzennie obszar, mający na celu utrzymanie i wyeksponowanie ukształtowanych w wyniku działalności człowieka wyróżniających się krajobrazowo terenów z zachowanymi zabytkami charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Powołanie parku

kulturowego następuje w drodze uchwały Rady Gminy, a szczegółowe określenie zasad gospodarowania na jego terenie wymaga konsultacji Konserwatora Zabytków.

Z uwagi na wysoką wartość architektoniczną, kulturową i historyczną niektórych obiektów pochodzących z okresu międzywojennego oraz odbudowanych po 1945 r. należy dążyć do systematycznego uzupełniania gminnej ewidencji zabytków. Dotyczy to szczególnie obiektów położonych w centrum miasta oraz wybranych obiektów usytuowanych na obrzeżach, na obszarach rozwojowych przewidzianych w Studium do zainwestowania. Dotyczy to przede wszystkim Koćmierzowa, który ma wykształcony wiejski układ osadniczy. Właściwie wkomponowany, może on stać się w przyszłości swoistą przestrzenią publiczną dla obsługi nowych, rozwojowych terenów wokół.

Ponadto w celu ochrony kulturowej wskazuje się stworzenie następujących stref i obszarów:

- strefa ochrony ekspozycji „E” - obejmuje obszar stanowiący zabezpieczenie właściwego ekspozowania zespołu Starego Miasta z jego dominantami ekspozycyjnymi, z wyznaczonych punktów widokowych, określających panoramę miasta, jak i wgląd w atrakcyjne wnętrza urbanistyczne. Obowiązywać będzie zakaz wznoszenia obiektów, a także zieleni przesłaniających panoramę zabytkowych zespołów Sandomierza.

- strefa ochrony krajobrazu „K” - obejmuje obszar krajobrazu integralnie związany z zespołem zabytkowym, stanowiący tło krajobrazowe dla bezpośredniego otoczenia zespołu, jak i elementy krajobrazu ekspozowane wewnątrz zespołu zabytkowego. W ramach tej strefy wszelkie przekształcenia krajobrazu powinny być podporządkowane ochronie unikalnych wartości zabytkowych i krajobrazowych miasta.

- obszary ochrony archeologicznej „W” - obejmuje obszary, na których zlokalizowane są zespoły stanowisk archeologicznych. W strefie ochrony archeologicznej, obowiązuje prowadzenie nadzoru archeologicznego przy pracach ziemnych, realizacji uzbrojenia inżynierskiego terenu oraz prowadzeniu wszelkich prac budowlanych zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W związku tym wymagane jest uzyskanie warunków konserwatorskich, które określają tok postępowania przy wyżej wymienionych pracach w strefie obserwacji archeologicznej. W odniesieniu do pojedynczych stanowisk archeologicznych, wyznaczonych w Studium, wymagane jest natomiast przeprowadzenie przedinwestycyjnych badań archeologicznych.

Na obszarach ochrony archeologicznej dopuszcza się prowadzenie prac porządkowych, konserwację zachowanych fragmentów zabytkowych w celu ich ekspozycji w terenie lub zabezpieczeniu ich przed zniszczeniem. W przypadku dokonania odkrycia reliktów archeologicznych w trakcie inspekcji terenowej realizowanej inwestycji, prace budowlane należy przerwać, a teren udostępnić do ratowniczych badań archeologicznych, które są prowadzone na koszt inwestora.

Ustala się, że powyższe zasady są wiążące przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

5.1.2 Strategia Rozwoju Miasta Sandomierza na lata 2015-2025

Strategia Rozwoju Miasta Sandomierza na lata 2015-2025 została podjęta Uchwałą Nr XIX/183/2015 z dnia 9 grudnia 2015 r. przez Radę Miasta Sandomierz.

Strategia rozwoju jest dokumentem wyznaczający najistotniejsze kierunki rozwoju jednostki samorządu terytorialnego. Określa wizję, misję, założone obszary i cele strategiczne oraz pola operacyjne, jak również wskazuje na otwarte kierunki rozwoju.

Wizja rozwoju miasta Sandomierza przybrała następującą treść: *"Miasto urokliwe, z bogactwem zadbanej architektury historycznej, z nowoczesną infrastrukturą przyjazną osobom niepełnosprawnym, czyste, bezpieczne i wygodne do życia dla mieszkańców i przybyszów. Obfitujące w pyszne produkty z okolicznych sadów, ogrodów i winnic, które można nabyć na lokalnym rynku. Ważne centrum wydarzeń związanych ze sztuką i kultywowaniem tradycji mieszczańskich. Miejsce przyciągające młodych ludzi, rozwijających swoje talenty i czerpiących inspiracje do podejmowania działalności gospodarczej tworzącej miejsca pracy. Mieszkańcom żyje się dostatnio, są przychylni gościom i turystom, są dumni ze swego miasta".*

W Strategii zaproponowano priorytety rozwoju miasta Sandomierz. Poniżej wymieniono te cele i założenia, które dotyczą dziedzictwa kulturowego.

CEL STRATEGICZNY I: Stwarzanie godnych warunków życia i rozwoju dla mieszkańców miasta Sandomierza:

I.4. Aktywizacja społeczna i obywatelska mieszkańców

I.4.2. Wzmacnianie poczucia tożsamości mieszkańców miasta:

- organizowanie spotkań nt. historii miasta dla różnych grup wiekowych,
- współpraca różnych podmiotów przy organizacji spotkań, prelekcji i innych wydarzeń,
- współpraca z muzeami, bibliotekami, instytucjami kultury w zakresie gromadzenia i popularyzowania zasobów,
- udostępnianie przestrzeni na cele amatorskiej działalności artystycznej i wspieranie w tym zakresie grup pasjonatów,
- utworzenie muzeum „historii miasta i mieszczan”.

CEL STRATEGICZNY II: Rozwijanie królewskiej oferty turystycznej:

II.1. Udoskonalenie oferty opartej o walory miasta

II.1.1. Przygotowanie oferty dla różnych grup potencjalnych turystów:

- przygotowanie oferty dla osób niepełnosprawnych („Sandomierz miejscem przyjaznym dla turystów niepełnosprawnych”),
- przygotowanie oferty dla narzeczonych i nowożeńców (wykreowanie mody na Sandomierz jako miasto ślubów),
- przygotowanie oferty dla dzieci oraz osób starszych, które szczególnie chętnie odwiedzają Sandomierz,
- uruchomienie wypożyczalni rowerów,
- organizacja plenerów malarskich,
- park ichtiologiczny na Bulwarze Koprzywianki,
- wspieranie działalności artystów sandomierskich sztuk plastycznych i złotniczych,
- połączenie oferty miasta z ofertą sąsiednich ośrodków (Bałtów, Ujazd, Baranów Sandomierski) poprzez uruchomienie weekendowych połączeń komunikacyjnych lub jednolitych wejściówek do obiektów,
- dążenie do funkcjonowania w Sandomierzu hotelu działającego w sieci.

II.1.2. Organizacja imprez promujących lokalne produkty we współpracy z producentami:

- organizacja Truskawkowej Niedzieli, Święta młodego wina, itp.,
- promowanie wykorzystania i wdrażanie idei Slow Food we współpracy z restauratorami i hotelarzami,
- organizowanie festiwali i konkursów kulinarnych.

II.1.4. Zagospodarowanie terenów rekreacyjnych:

- zagospodarowanie bulwaru nad Wisłą,
- pozyskanie i zagospodarowanie nowych terenów rekreacyjnych nad Wisłą,
- budowa wioski historycznej w Parku Piszczele,
- utrzymanie szlaku pieszego i rowerowego oraz zagospodarowanie Gór Pieprzowych we współpracy z Gminą Dwikozy.

II.1.5. Utrzymanie obiektów zabytkowych:

- wykorzystanie nowoczesnych technologii w obiektach zabytkowych (np. wizualizacja sandomierskich legend, audio przewodniki, „ożywienie” trasy podziemnej),
- wykorzystanie możliwości, jakie daje „światło i dźwięk”,
- modernizacja obiektów zabytkowych,
- rewitalizacja zabytkowych cmentarzy,
- niezbędne remonty i utrzymanie obiektów sakralnych,
- zaproszenie do współpracy na rzecz wspólnej promocji miasta przedstawicieli podmiotów niezwiązanych bezpośrednio z turystyką,
- stworzenie stałej ekspozycji dot. mieszczaństwa sandomierskiego (w jednej z kamienic lub w Ratuszu).

I.1.6. Wykorzystanie potencjału Muzeum Okręgowego

- termomodernizacja i unowocześnienie Muzeum Okręgowego w Sandomierzu z uwzględnieniem niezbędnej infrastruktury i wyposażenia,
- dokumentowanie historycznej wielokulturowości i tradycji tolerancji Kulturowej Rzeczypospolitej,
- zabezpieczenie wzgórza zamkowego przed osuwaniem,
- uatrakcyjnienie oferty Zamku (aranżacja wnętrz np. z zastosowaniem np. figur woskowych i nowych technologii audiowizualnych).

II. 2. Promocja Sandomierza

II.2.1. Współpraca różnych podmiotów na rzecz promocji miasta:

- wypracowanie zasad współpracy pomiędzy partnerami reprezentującymi różne sektory,
- tworzenie wspólnego kalendarza imprez kulturalnych i turystycznych,
- organizacja cyklicznych spotkań podmiotów działających w branży turystycznej (np. utworzenie stałej grupy roboczej ds. promocji miasta).

II.2.2. Prowadzenie działań informacyjno - promocyjnych:

- wykorzystanie krzemienia pasiastego, jako wiodącego elementu w promocji miasta,
- prowadzenie działań informacyjno-promocyjnych poprzez strony internetowe, aplikacje i media społecznościowe,
- prezentacja oferty miasta na targach turystycznych,
- estetyczne i ujednolicone oznakowanie obiektów zabytkowych i tras turystycznych,
- wspólna promocja Sandomierza i sąsiednich gmin i powiatów (z ich obiektami zabytkowymi),
- współpraca z miastami Tarnobrzeg i Stalowa Wola, Baranów Sandomierski, Ujazd, Bałtów i inne w celu wypracowania wspólnych przedsięwzięć uzupełniających się wzajemnie w formie szerokiej oferty turystycznej w kraju i za granicą,
- wykorzystanie zasobów przemysłu do stworzenia oferty turystyki przemysłowej we współpracy z przedsiębiorcami z regionu,
- współpraca z lokalnymi mediami w zakresie promocji wydarzeń kulturalnych.

CEL STRATEGICZNY III: Tworzenie nowoczesnej infrastruktury zapewniającej przyspieszenie rozwoju gospodarczego:

III.1.6. Poprawa stanu terenów zielonych i środowiska naturalnego

- rewitalizacja parku miejskiego,
- założenie ogrodu przy Wyższym Seminarium Duchownym,
- utrzymanie skwerów, trawników, ogrodów i zakładanie nowych,
- sukcesywna rewitalizacja zieleni miejskiej,
- rewitalizacja skwerów przed Bramą Opatowską (Niepodległości i Solidarności),
- zabezpieczenie wzgórz przed osuwaniem,
- dokończenie nasadzeń na skarpie przy ul. Podwale Górne.

5.1.3 Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Sandomierz

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków - miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa wojewódzkiego konserwatora zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w MPZP dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu MPZP. W planach w szczególności:

- 1) uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
- 4) uwzględnia się ochronę:
 - zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - parków kulturowych;
- 5) uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;
- 6) w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z powyższym MPZP jako akty prawa miejscowego stanowią podstawę planowania przestrzennego. Mają one wiążące i nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. Ustalenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu w MPZP powinny sprzyjać ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy.

Gmina Sandomierz posiada 25 aktualnych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, pokrywających znaczny teren gminy. Poniżej, w tabeli nr 1 zostały opisane te plany, w których zawarte zostały zasady ochrony dziedzictwa kulturowego.

Tabela 1. Wykaz obowiązujących Miejscowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Sandomierz, wraz z zasadami ochrony dziedzictwa kulturowego w nich zawartymi².

L.p.	Nazwa planu	Ustalenia ochrony dziedzictwa kulturowego
1.	Miejscowy Plan Ogólny Zagospodarowania Przestrzennego – zmiana Nr II. Uchwała Rady Miasta Sandomierza Nr XLV/303/96 z dnia 30.12.1996 r.	Brak
2.	Miejscowy Plan Ogólny Zagospodarowania Przestrzennego – zmiana Nr IV. Uchwała Rady Miasta Sandomierza Nr LVII/384/97 z dnia 30.10.1997 r.	Brak
3.	Miejscowy Plan Ogólny Zagospodarowania Przestrzennego – zmiana Nr Va. Uchwała Rady Miasta Sandomierza Nr LXIX/503/98 z dnia 9.06.1998 r.	Brak
4.	Miejscowy Plan Ogólny Zagospodarowania Przestrzennego – zmiana Nr Vb. Uchwała Rady Miasta Sandomierza Nr XXV/164/2000 z dnia 24.02.2000 r.	2). Ze względu na położenie terenu oznaczonego symbolem A 21 RS w strefie ochrony konserwatorskiej Zespołu Urbanistyczno-Architektonicznego i Krajobrazowego miasta Sandomierza, oraz w strefie ochrony archeologicznej - decyzja o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu musi być uzgodniona z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. 3). Ze względu na położenie terenów oznaczonych symbolami C 13 MN, K 24 MNR i M 43 MN w strefie ochrony krajobrazowej Zespołu Urbanistyczno-Architektonicznego i Krajobrazowego miasta Sandomierza gabaryty obiektów kubaturowych wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.
5.	MPZP osiedla „GOŁĘBICE III”. Uchwała Rady Miasta Sandomierza Nr XLI/418/2014 z dnia 25 czerwca 2014 r.	1 Ustala się zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. 2. Cały obszar objęty planem miejscowym znajduje się w granicach strefy ochrony krajobrazu, dla którego ustala się: 1) zakaz lokalizacji budynków mieszkaniowych jednorodzinnych i usługowych przesłaniających widok o wysokości powyżej 10,0 m; 2) ujednolicenie w ramach działki budowlanej geometrii i kolorystyki dachów oraz materiałów do ich pokrycia; 3) zakaz stosowania jaskrawych barw w elewacjach budynków; 4) zakaz stosowania materiałów wykończeniowych typu siding; 5) zakaz stosowania ogrodzeń pełnych i prefabrykowanych ogrodzeń betonowych; 6) zakaz lokalizacji ogrodzeń o wypełnieniu powierzchni ogrodzenia powyżej 50%. 3. Ustala się granice stanowisk archeologicznych zgodnie z rysunkiem planu. W obrębie stanowisk archeologicznych wszelkie prace ziemne i budowlane powinny być poprzedzone wcześniejszymi badaniami archeologicznymi, których rodzaj i zakres określi właściwy organ administracji publicznej zgodnie z przepisami odrębnymi.
6.	MPZP osiedla „MICKIEWICZA”. Uchwała Rady Miasta Sandomierza Nr XIV/93/99 z dnia 1.07.1999 r.	Brak
7.	MPZP osiedla „GOŁĘBICE I”. Uchwała	Brak

² <https://sandomierz.e-mapa.net/>

	Rady Miasta Sandomierza Nr XXV/165/2000 z dnia 24.02.2000 r.	
8.	Zmiana MPZP osiedla GOŁĘBICE I". Uchwała Rady Miasta Sandomierza Nr LIII/447/2010 z dnia 22.09.2010 r.	§8. Ustalenia dotyczące zasad ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej 1. Na terenie objętym ustaleniami zmiany planu nie występują obiekty wpisane do rejestru i ewidencji zabytków oraz stanowiska archeologiczne. 2. Ochronie podlegają odkryte w toku prac budowlanych obiekty lub przedmioty o cechach zabytkowych zgodnie z przepisami odrębnymi. W przypadku ujawnienia w toku prac budowlanych obiektów archeologicznych należy powiadomić właściwe służby konserwatorskie.
9.	MPZP terenu pomiędzy ulicami: Trześniowską, Lwowską, Holowniczą i rz. Trześniówką. Uchwała Rady Miasta Sandomierza Nr XXXIX/274/2001 z dnia 26.04.2001 r.	Brak
10.	MPZP terenu osiedla mieszkaniowego „OKRZEI". Uchwała Rady Miasta Sandomierza Nr LII/404/2002 z dnia 19.09.2002 r.	Brak
11.	Zmiana MPZP terenu osiedla mieszkaniowego „OKRZEI". Uchwała Rady Miasta Sandomierza Nr XII/103/2007 z dnia 29.08.2007 r.	Brak
12.	Zmiana Nr II MPZP terenu osiedla mieszkaniowego „OKRZEI". Uchwała Rady Miasta Sandomierza Nr LIII/448/2010 z dnia 22.09.2010 r.	§7. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków: 1. Przedmiotem ochrony archeologicznej są, mogące się znajdować w niej, nieruchome zabytki archeologiczne, które należy uwzględnić przy zabudowie i zagospodarowaniu terenów, 2. Przy wydawaniu decyzji o pozwoleniu na budowę wymaga się podawania informacji o obecności stanowiska archeologicznego,
13.	MPZP osiedla „MOKOSZYN" wraz z terenami przyległymi. Uchwała Rady Miasta Sandomierza Nr XXXII/302/2005 z dnia 28.12.2005 r.	6. ZASADY OCHRONY I KSZTAŁTOWANIA ŚRODOWISKA 6.1. ŚRODOWISKO KULTUROWE Obejmuje się ochroną stanowisko archeologiczne Mokoszyn Kolonia 2 (AZP 89 - 74/113) – osadę ludności kultury pucharów lejkowych i z wczesnego średniowiecza. W przypadku zmiany sposobu użytkowania terenu, na którym znajduje się stanowisko archeologiczne, w tym prowadzenia tam jakichkolwiek prac ziemnych i budowlanych istnieje konieczność uzgodnienia ich ze służbami konserwatorskimi, zaś same prace muszą być poprzedzone archeologicznymi wyprzedzającymi badaniami ratowniczymi.
14.	MPZP terenu w rejonie ulic: Lubelskiej i Zamiejskiej (poszerzenie cmentarza). Uchwała Rady Miasta Sandomierza Nr XV/132/2007 z dnia 28.11.2007 r.	§6 Zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego, dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej 1. Na terenach objętych planem ustala się zakaz lokalizacji przedsięwzięć uciążliwych mogących znacząco oddziaływać na środowisko, dla których jest wymagany lub może być wymagany raport oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko, zgodnie z przepisami odrębnymi, za wyjątkiem sieci i urządzeń infrastruktury technicznej, niezbędnej do obsługi przeznaczenia podstawowego, 2. Ustala się konieczność zachowania warunków wynikających z położenia terenu w obrębie systemu przyrodniczo-krajobrazowego miasta, poprzez zastosowanie rozwiązań technicznych i technologicznych, niepowodujących zagrożeń dla środowiska wodnego i mogących doprowadzić do skażenia wód podziemnych: 1) w zakresie gospodarki ściekowej 2) odprowadzenie wód opadowych z utwardzonych terenów parkingów i terenów zabudowy usługowej przy wykorzystaniu separatorów związków ropopochodnych;

		3. Wymagania w zakresie ochrony powietrza wód, gleby, ziemi, ochrony przed wibracjami i polami elektromagnetycznymi realizować zgodnie z obowiązującymi przepisami odrębnymi. 4. Z uwagi na spływ wód podziemnych ze stawów rybnych w kierunku projektowanego cmentarza, należy utworzyć strefę bakteriologiczną szerokości pasa ochronnego minimum 41 m, odgradzającą stawy rybne od cmentarza 5 Obowiązują wartości dopuszczalne poziomów hałasu w środowisku ustalone w Rozporządzeniu Ministra Środowiska, w tym: 1) dla terenów oznaczonych na rysunku planu symbolem U dopuszczalny poziom hałasu w środowisku jak dla terenów zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej z usługami, 2) dla pozostałych terenów wskazuje się dopuszczalny poziom hałasu jak dla mieszkaniowej jednorodzinnej, zabudowy 6. W obszarach cennych pod względem krajobrazowym i w polach otwarc widokowych ustala się podporządkowanie form zainwestowania zasadzie utrzymania czytelności walorów przyrodniczych i kulturowych 7. Znaleźiska archeologiczne odkryte w trakcie prowadzonych robót budowlanych należy niezwłocznie zgłosić właściwym służbom ochrony zabytków. 8. W obrębie zaewidencjonowanych stanowisk archeologicznych niezbędne jest przeprowadzenie wyprzedzających badań archeologicznych.
15.	MPZP terenu w rejonie ulicy Zarzekowice.. Uchwała Rady Miasta Sandomierza Nr XVI/143/2007 z dnia 29.08.2007 r.	Brak
16.	MPZP terenu osiedla „SALVE REGINA”. Uchwała Rady Miasta Sandomierza Nr XXVII/288/2013 z dnia 27.03.2013 r. i uchwała Nr XXVIII/302/2013 z dnia 22.05.2013 r.	§ 9. 1. Teren objęty planem w całości podlega ochronie konserwatorskiej jako część zespołu urbanistyczno – architektonicznego i krajobrazowego Sandomierza wpisanego do rejestru zabytków decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Tarnobrzegu z dnia 10.04.1984 r. Wszelka działalność inwestycyjna, także podziały działek wymagają uzgodnienia z Wojewódzką Służbą Ochrony Zabytków, a prace budowlane muszą być wykonywane pod nadzorem archeologicznym. Wyznacza się w rysunku planu strefy ochrony konserwatorskiej – „B”, granica strefy ochrony ekspozycji - „E” oraz granice strefy ochrony krajobrazu i powiązań widokowych. 2. W granicach strefy ochrony ekspozycji „E” wprowadza się ograniczenie wysokości zabudowy jednorodzinnej do max dwóch kondygnacji, z tym, że drugą kondygnację stanowi poddasze użytkowe. Budowa obiektów usługowych wymaga starannej analizy sylwety i formy w związku z ekspozycją panoramy zabytkowych zespołów starego miasta. Obowiązuje zakaz wprowadzania wysokiej zieleni szpalerowej. 3. W granicach strefy ochrony krajobrazu – „K” wszelkie przekształcenia krajobrazowe muszą być podporządkowane ochronie unikalnych wartości zabytkowych i krajobrazowych Sandomierza i uzgodnione z Wojewódzką Służbą Ochrony Zabytków. 4. Wyznacza się na rys. planu przybliżone granice stanowisk archeologicznych, ich rzeczywisty zasięg należy wyznaczyć w trybie badań weryfikacyjnych. Działalność inwestycyjna na terenie stanowisk archeologicznych do czasu wyznaczenia ich ścisłego zasięgu (w pasie do 50 m) musi być poprzedzona wyprzedzającymi badaniami o charakterze ratowniczo weryfikującym. Prace ziemne na pozostałym terenie muszą być prowadzone pod nadzorem archeologicznym. 5. W obszarze objętym planem nie występują obiekty budowlane objęte ochroną konserwatorską w rozumieniu przepisów odrębnych. 6. W granicach obszaru objętego planem nie występują dobra kultury współczesnej wymagające szczególnej ochrony.
17.	MPZP osiedla „NADBRZEZIE”. Uchwała Rady Miasta Sandomierza Nr XXVIII/301/2013 z dnia 22.05.2013 r.	§ 7. 1. W granicach obszaru objętego planem nie występują obiekty objęte ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków ani poprzez wpis do ewidencji zabytków. 2. W obszarze planu znajdują się relikty szanca mostowego z 1805 r. widoczne w układzie zachowanych podziałów geodezyjnych. 3. Teren osiedla Nadbrzezie posiada powiązanie widokowe z lewobrzeżną częścią miasta i w tym zakresie wymaga uporządkowanej kompozycji struktury urbanistycznej widocznej z tarasu starówki oraz otwarc widokowych na panoramę starego miasta.

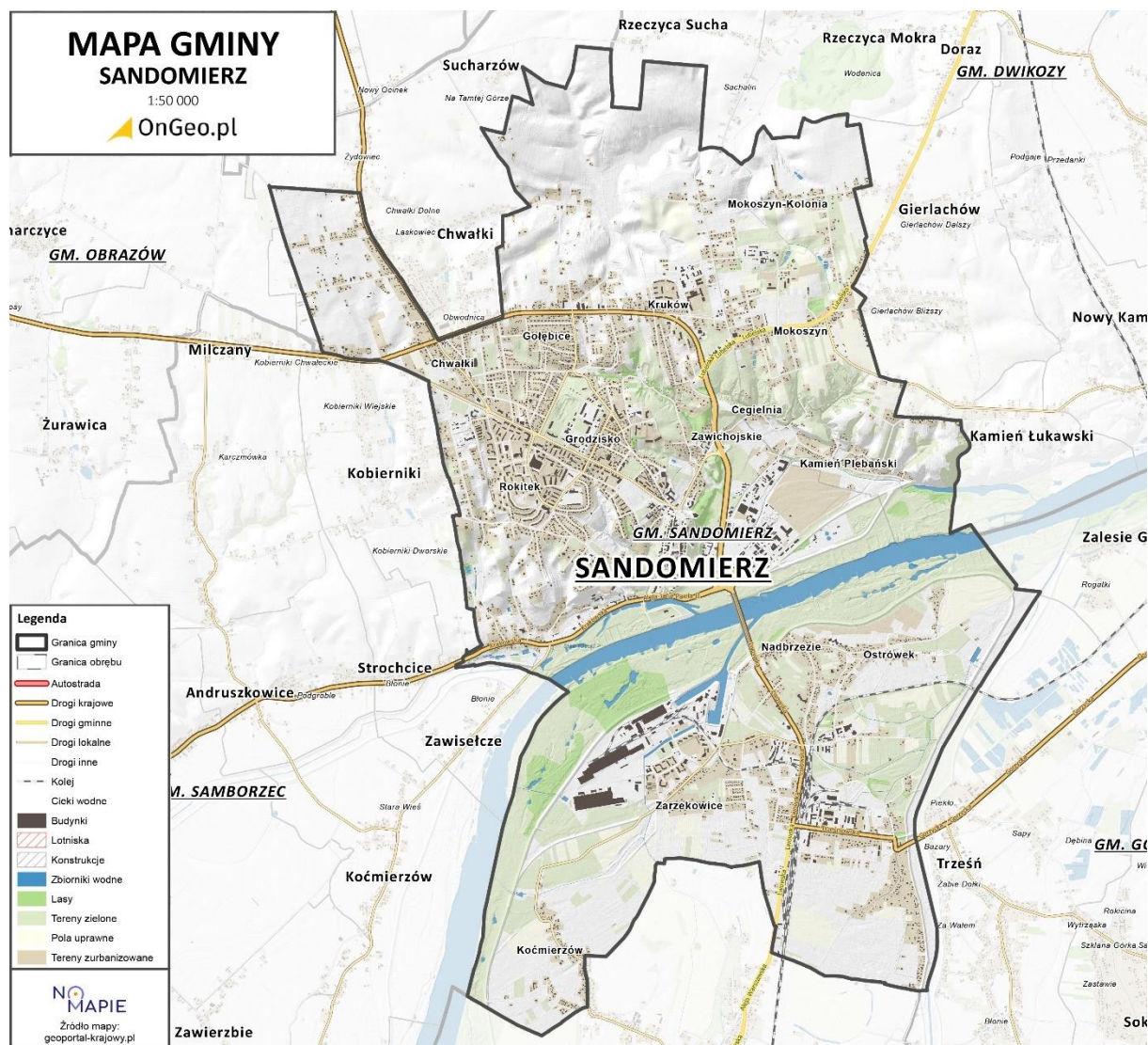
		§ 8. 1. Wyznacza się ślady szanśca mostowego poprzez utrzymanie historycznych podziałów gruntów oraz odtworzenie, na fragmentach, jego przebiegu w postaci ciągów pieszych z elementami upamiętniającymi ich istnienie (np. kapliczki w zieleni). 2. Do nowej zabudowy wprowadza się w przepisach szczegółowych obowiązek kształtowania formy i detalu inspirowanego, w szerokim znaczeniu, istniejącą zabudowę historyczną starego miasta.
18.	MPZP dla terenu usług komercyjnych w Sandomierzu przy ul. Armii Krajowej. Uchwała Rady Miasta Sandomierza Nr XLI/420/2014 z dnia 25.06.2014 r.	§ 9. Ustala się następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej: 1) na terenie objętym planem nie występują obiekty wpisane do rejestru i ewidencji zabytków, stanowiska archeologiczne oraz dobra kultury współczesnej; 2) ochronie podlegają odkryte w toku prac budowlanych obiekty lub przedmioty o cechach zabytkowych zgodnie z przepisami odrębnymi.
19	Zmiana Nr II MPZP osiedla budownictwa jednorodzinnego „OŻAROWSKA” w Sandomierzu. Uchwała Nr X/66/205 Rady Miasta Sandomierza z dnia 28.05.2015 r.	Brak
	MPZP dla terenów w rejonie ulic: Polnej, Partyzantów i Salve Regina w Sandomierzu. Uchwała Nr X/67/2015 Rady Miasta Sandomierza z dnia 28.05.2015 r.	§ 9. Ustala się następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej dla obszaru objętego planem: 1) na obszarze objętym opracowaniem planu, zgodnie z rysunkiem planu występują stanowiska archeologiczne: a) stanowisko nr 8 – osada neolityczna (cykl naddunajski), grób lub cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich wczesnego średniowiecza, b) stanowisko nr 60 – osada z okresu neolitu (kultura ceramiki wstęgowej rytej) i okres wpływów rzymskich, c) stanowisko nr 90 – osada z wczesnego średniowiecza, d) stanowisko nr 88 – osada neolityczna i wczesnośredniowieczna, e) stanowisko nr 9 – grób z późnego neolitu, domniemany obiekt sepulkralny z VII – X w. f) stanowisko bez numeru – folwark rycerski, średniowieczna wieża mieszkalna (dom ul. Krakowska 52); 2) wszelkie prace ziemne i budowlane na terenie stanowisk archeologicznych bądź w ich bezpośrednim sąsiedztwie należy prowadzić zgodnie z przepisami odrębnymi; 3) na obszarze objętym opracowaniem planu występuje obiekt wpisany do rejestru zabytków: Cmentarz Wojskowy Armii Radzieckiej, nr rej. 326/A–10/93–17.10.1989, oznaczony graficznie na rysunku planu, położony przy ul. Mickiewicza, gdzie wszelka działalność inwestycyjna prowadzona przy tym obiekcie oraz w jego otoczeniu wymaga uzyskania pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zgodnie z przepisami odrębnymi; 4) na obszarze objętym opracowaniem planu wyznacza się granicę strefy ochrony zespołu urbanistyczno-architektonicznego i krajobrazowego (strefa B) wpisanego do rejestru zabytków pod nr rej. 3/A z dnia 10 kwietnia 1984r., oznaczoną graficznie na rysunku planu, gdzie wszelkie przekształcenia krajobrazu muszą być podporządkowane ochronie unikalnych wartości zabytkowych, krajobrazowych Sandomierza – zgodnie z przepisami odrębnymi; 5) na obszarze objętym opracowaniem planu wyznacza się (jako element informacyjny) granicę obszaru wskazanego do ochrony konserwatorskiej, oznaczoną graficznie na rysunku planu, gdzie obowiązują zasady i sposoby zagospodarowania ustalone w planie dla określonego terenu.
21.	MPZP osiedla Kruków zmiana nr 3. Uchwała Nr XV/112/2015 Rady Miasta Sandomierza z dnia 16.09.2015 r.	§ 10. 1. Plan określa zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. 1. Cały obszar objęty planem znajduje się w granicach strefy ochrony krajobrazu, dla którego plan ustala: 1) ujednolicenie w ramach działki budowlanej geometrii i kolorystyki dachów oraz materiałów do ich pokrycia;

		2) zakaz stosowania jaskrawych barw w elewacjach budynków; 3) zakaz stosowania materiałów wykończeniowych typu siding; 4) zakaz stosowania ogrodzeń pełnych i prefabrykowanych ogrodzeń betonowych. 2. W przypadku znalezienia przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, występuje obowiązek zabezpieczenia tego przedmiotu i oznakowania miejsca jego znalezienia oraz niezwłocznego zawiadomienia organów administracji publicznej zgodnie z przepisami odrębnymi.
22.	MPZP osiedla Chwałki I. Uchwała Nr XVIII/152/2015 Rady Miasta Sandomierza z dnia 18.11.2015 r.	§ 8. 1. W granicach obszaru objętego planem nie występują obiekty objęte ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. 2. Na obszarze objętym planem znajduje się stanowisko ujęte w gminnej ewidencji zabytków - stanowisko archeologiczne Sandomierz 68 (AZP 89-73/50 - osada jednodworcza z XVII-XVIII w.) oraz znajdujące się w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków stanowisko archeologiczne Sandomierz 91/105 (AZP 89-73/87 - przypuszczalne cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych). 3. Cały obszar objęty Planem obejmuje archeologiczna strefa ochrony konserwatorskiej. Ustala się obowiązek uzgodnienia wszelkiego rodzaju prac ziemnych na tym obszarze z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, który w trybie decyzji określi warunki prowadzenia prac, w tym zakresie niezbędnych dla ochrony dziedzictwa archeologicznego, badań archeologicznych (wyprzedzające badania ratownicze bądź nadzór archeologiczny). 4. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty kwalifikowane do dóbr kultury współczesnej.
23.	MPZP dla terenu przy ul. Słowackiego w Sandomierzu. Uchwała Nr XVII/153/2015 Rady Miasta Sandomierza z dnia 18.11.2015 r.	§ 7. 1. Ustala się następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej: 1) teren objęty planem znajduje się w strefie ochrony konserwatorskiej urbanistycznej, architektonicznej i krajobrazowej Sandomierza wpisanej do rejestru zabytków pod nr 3/A decyzją z dnia 10 kwietnia 1984 r. W związku z powyższym wszelkie działania zmierzające do przekształcenia terenu i jego zagospodarowania wymagają pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, 2) na terenie objętym planem nie występują obiekty wpisane do rejestru i ewidencji zabytków, stanowiska archeologiczne oraz dobra kultury współczesnej, 3) ochronie podlegają odkryte w toku prac budowlanych obiekty lub przedmioty o cechach zabytkowych zgodnie z przepisami odrębnymi. § 9. Ustala się następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej dla obszaru objętego planem:
24.	MPZP osiedla "Kamień Plebański" w Sandomierzu i terenów przyległych. Uchwała Nr XXXVIII/461/2017 Rady Miasta Sandomierz z dnia 22.02.2017 r.	§ 9. Ustala się następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej dla obszaru objętego planem: 1) na obszarze objętym opracowaniem planu, zgodnie z rysunkiem planu występują stanowiska archeologiczne: a) stanowisko nr 6 – Wzgórze Zawichojskie (AZP 89-74/6), osada neolityczna, cmentarzysko z późnego neolitu i wczesnego okresu epoki brązu, osada wczesnego okresu epoki brązu, osada kultury łużyckiej, b) stanowisko nr 7 – Kruków (cmentarz komunalny) (AZP 89-74/7), osada neolityczna, cmentarzysko kultury złockiej, c) stanowisko nr 34 – Kamień Plebański (AZP 89-74/34), cmentarzysko szkieletowe kultury złockiej, d) stanowisko nr 39 – Kamień Plebański (AZP 89-74/39), cmentarzysko szkieletowe kultury pucharów lejkowatych, cmentarzysko ciałopalne kultury przeworskiej, osada XI-XIII w., e) stanowisko nr 61 – Kamień Plebański (AZP 89-74/61), osada pradziejowa, f) stanowisko nr 62 – Kamień Plebański (AZP 89-74/62), osada kultury trzcinieckiej, g) stanowisko nr 63 – Kamień Plebański (AZP 89-74/63), osada kultury trzcinieckiej, h) stanowisko nr 64 – Kamień Plebański (AZP 89-74/64), cmentarzysko kultury pomorskiej,

		i) stanowisko nr 65 – Kamień Plebański (AZP 89-74/65), cmentarzysko kultury pomorskiej, j) stanowisko nr 66 – Kamień Plebański (AZP 89-74/66), osada neolityczna, k) stanowisko nr 67 – Kamień Plebański (AZP 89-74/67), osada kultury ceramiki wstęgowej rytej, osada kultury malickiej, osada kultury pomorskiej, l) stanowisko nr 69 – Kamień Plebański (AZP 89-74/69), osada kultury malickiej, m) stanowisko nr 70 – Kamień Plebański (AZP 89-74/70), osada kultury malickiej, n) stanowisko nr 72 – Kamień Plebański (AZP 89-74/72), osada kultury malickiej, o) stanowisko nr 75 – Kamień Plebański (AZP 89-74/75), osada kultury lendzielskiej, p) stanowisko nr 108 – Mokoszyn (AZP 89-74/108), osada, kultura ceramiki wstęgowej rytej, q) stanowisko nr 109 – Mokoszyn (AZP 89-74/109), osada kultury malickiej, r) stanowisko nr 110 – Mokoszyn (AZP 89-74/110), osada kultury pucharów lejkowatych, s) stanowisko nr 111 – Mokoszyn (AZP 89-74/111), osada, XI-XIII w. 2) wszelkie prace ziemne i budowlane na terenie stanowisk archeologicznych bądź w ich bezpośrednim sąsiedztwie należy prowadzić zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami; 3) na obszarze objętym opracowaniem planu wyznacza się granicę strefy ochrony zespołu urbanistyczno-architektonicznego i krajobrazowego (strefa B) wpisanego do rejestru zabytków pod nr rej. 3/A z dnia 10 kwietnia 1984 r., oznaczoną graficznie na rysunku planu, gdzie wszelkie przekształcenia krajobrazu muszą być podporządkowane ochronie unikalnych wartości zabytkowych, krajobrazowych Sandomierza – zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
25.	Zmiana nr 1 MPZP osiedla „Chwałki I” w Sandomierzu. Uchwała nr XVIII/152/2015 Rady Miasta Sandomierza z dnia 18.11.2015 r.	Brak

5.2 Ogólna charakterystyka zasobu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy

5.2.1 Ogólna charakterystyka obszaru gminy

Ryc. 1. Gmina Sandomierz (źródło: <https://sandomierz.geoportal-krajowy.pl>).

Sandomierz jest miastem położonym w powiecie sandomierskim, w południowo - wschodnim krańcu województwa świętokrzyskiego. Jest gminą miejską. Południowa granica miasta stanowi jednocześnie granicę województwa świętokrzyskiego i miasta Tarnobrzegu w województwie podkarpackim. Ponadto miasto graniczy z gminami: Dwikiwozy, Obrazów, Samborzec (należące do powiatu sandomierskiego), Tarnobrzeg, Gorzyce (należące do powiatu tarnobrzęskiego).

Miasto zajmuje powierzchnię 28,8 km², liczba ludności wynosi ok. 20 695 mieszkańców (stan na 30 czerwca 2025 r.). Położone jest na Wyżynie Kielecko-Sandomierskiej.

Sandomierz jest unikatowym miastem w skali kraju pod względem wartości kulturowych, architektonicznych, przyrodniczo-krajobrazowych oraz rolniczych. Miasto pełni funkcję ośrodka administracyjnego (siedziba powiatu), kulturalnego i naukowego (imprezy kulturalne, uczelnie wyższe, instytuty naukowe), komunikacyjnego (węzeł drogowy) oraz turystycznego (jeden z najlepiej zachowanych historycznych zespołów urbanistycznych). Funkcje te czynią miasto ważnym elementem sieci osadniczej województwa, zapewniającym dostęp do usług wyższego rzędu mieszkańcom mniejszych miejscowości.

Długa i bogata historia miasta w połączeniu z wymienionymi wyżej elementami wyjątkowości upoważnia do nazwania Sandomierza, Perłą Regionu.

Obszar Sandomierza podzielony jest na dwa odrębne od siebie systemy, różniące się znacznie budową geologiczną oraz ukształtowaniem terenu. Wyróżniająca się w krajobrazie miasta skarpa wiślana jest granicą regionów o skrajnie różnych warunkach przyrodniczych, wynikających z ich różnego wieku i genezy. Oba regiony stanowią odrębne funkcjonalne, niezależne od siebie systemy przyrodnicze. Różnice ujawniają się przede wszystkim w budowie geologicznej i rzeźbie terenu, co ma swoje odzwierciedlenie w skrajnie różnych stosunkach wodnych.

Północna część miasta położona jest w brzeżnej strefie mezoregionu Wyżyny Sandomierskiej stanowiącej geologiczne przedłużenie Gór Świętokrzyskich, ograniczonej dolinami bezpośrednich dopływów Wisły, rzeki Opatówki od północy i rzeki Koprzywianki od południa (makroregion - Wyżyna Kielecko-Sandomierska). Wyżyna wznosi się na wysokość ok. 200-300 m n.p.m., na wschodzie opada stromą krawędzią ku dolinie Wisły. Na całej powierzchni wyżyny zalegają lessy o znacznej miąższości (miejscami ponad 30 m) maskujące rzeźbę starszego podłoża, co sprawia, że powierzchnia terenu jest dość płaska, ale porozcinana licznymi dolinami i wąwozami podatnymi na erozję. Na północny wschód od Sandomierza odsłaniają się w tzw. Górach Pieprzowych kambryjskie łupki ilaste z wkładkami kwarcytów. Urodzajne gleby nalessowe należą do klasy brunatnoziemów, a miejscami czarnoziemów.

Południowa część Sandomierza zawiera się w widłach Wisły i Trześniówki. Leży w obrębie makroregionu Kotliny Sandomierskiej, mezoregionu Niziny Nadwiślańskiej i sąsiadującego od południa mezoregionu Równiny Tarnobrzeskiej. Obniżenie tektoniczne, jakim jest ten obszar, wypełniają czwartorzędowe osady rzeczne, o miąższości dochodzącej do kilkunastu metrów, tworząc płaską monotonną krajobrazowo powierzchnię, wyniesioną na wysokość 143-148 m n.p.m., (w granicach miasta). Pod utworami rzecznyymi zalegają osady miocenne z bogatymi złożami siarki w okolicy Tarnobrzega.

Dolina Wisły położona na tarasie zalewowym charakteryzuje się płaską, monotonną rzeźbą urozmaiconą w niewielkim stopniu zagłębieniami starorzeczy oraz wałami przeciwpowodziowymi. Szereg tych form, przede wszystkim podskarpowej części tarasu uległa i ulega stopniowemu zanikowi wskutek zagospodarowania.

Na terenie miasta Sandomierza znajdują się obszary i obiekty objęte ochroną prawną na podstawie ustawy o ochronie przyrody:

- ✓ obszar Natura 2000,
- ✓ specjalny obszar ochrony siedlisk Góry Pieprzowe PLH260022,
- ✓ specjalny obszar ochrony siedlisk Tarnobrzeska Dolina Wisły PLH180049,
- ✓ użytek ekologiczny „Kamień Plebański”,
- ✓ pomniki przyrody.

5.2.2 Zarys historii obszaru gminy³

Sandomierz powstał na obszarze żyznej, lessowej Wyżyny Sandomierskiej, na jednym z najintensywniej od dawna zaludnionych obszarów Małopolski, w rejonie krzyżowania się ważnych szlaków handlowych, łączących ziemie małopolskie z ośrodkami na wschodzie oraz naddunajskimi poprzez beskidzkie przełęcze. Już przed poł. X w. Sandomierz był ośrodkiem silnego skupienia osadniczego i zapewne centrum terytorium plemiennego, wkrótce ośrodkiem kasztelanii i jednej z kilku prowincji. Pozycja miasta uległa kolejnemu znacznemu wzmocnieniu, gdy po śmierci księcia Bolesława Krzywoustego stał się od 1138 r. stolicą jednego z księstw dzielnicowych. W efekcie mnich benedyktyński Anonim zw. Gallem, pierwszy kronikarz polski pracujący w kancelarii książęcej, w początku XII w. wymienił Sandomierz razem z Krakowem i Wrocławiem, jako jedno z głównych miast ówczesnych ziem polskich, *sedes regni principales*.

³ na podstawie: Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Sandomierz na lata 2010-2013. Uchwała nr XLIX/417/2010 Rady Miasta Sandomierza z 30 kwietnia 2007 r.

W ciągu XII w. rosło znaczenie sandomierskiego grodu. W końcu stulecia, w 1191 r. książę Kazimierz Sprawiedliwy ufundował tu kolegiatę, najhojniej po krakowskiej uposażonej pośród kolegiat małopolskich. Z nią związany był m. in. Wincenty zw. Kadłubkiem, późniejszy biskup krakowski, autor kroniki dziejów Polski. Potwierdzeniem znaczenia miasta była fundacja najstarszego po krakowskim klasztoru dominikanów, sprowadzonych do Sandomierza w 1226 r. przez biskupa krakowskiego Iwona Odrowąża. Rozwijająca się prężnie osada na wzgórzu staromiejskim z przeniesioną w 1226 r. do kościoła p.w. św. Pawła parafią przed 1244 r. otrzymała prawa miejskie.

Pomyślny rozwój miasta został przyhamowany przez najazdy mongolskie, pustoszące zresztą nie tylko ziemię sandomierską. Dla samego miasta szczególnie tragiczny był najazd na przełomie 1259 i 1260 r. Miasto długo leczyło rany. Dopiero w 1286 r. nastąpiła ponowna lokacja osady na prawie magdeburskim przez księcia Leszka Czarnego. Jednocześnie zdecydowano przenieść ośrodek miejski na rozleglejsze wzgórze na terenie przylegającym od północy do podgrodzia.

Po wielkim pożarze miasta, spowodowanym napadem litewskim w 1349 r. nastąpiło ostateczne rozplanowanie miasta do dzisiejszego układu. Rozmierzone rynek, z którego narożników wybiegały po dwie ulice. W okresie panowania króla Kazimierza III Wielkiego ukończono budowę murów obronnych z czterema bramami: Krakowską, Opatowską, Zawichojską i Lubelską (Rybacką), wzniesiony został zamek związany wspólnym obwodem warownym z miastem, ratusz i gotycka kolegiata.

Systematycznie u schyłku średniowiecza rosły posiadłości kościelne, wzrastało znaczenie kolegiaty, z którą związane były tak wybitne postaci jak scholastyk kolegiacki Zbigniew Oleśnicki, późniejszy biskup krakowski i kardynał, czy też jego protegowany, kanonik sandomierski Jan Długosz, najwybitniejszy historyk polski tych czasów. Jemu to zawdzięcza powstanie budynek ufundowany dla kolegium księży mansonarzy przy j kolegiacie, zwany popularnie Domem Długosza.

Do czasu rozbiorów miasto było stolicą województwa i siedzibą starostwa grodowego. W I połowie XVI w. trwał intensywny rozwój miasta, a zamek był częstym miejscem pobytu królów. Prowadzono przebudowę murów miejskich i zamku, ratusza, powstały kamienice kupców miejscowych oraz węgierskich, greckich i ormiańskich. Sandomierz znalazł się w grupie miast, które wykorzystwały położenie nad spławną rzeką i koniunkturę związaną z eksportem zboża, stając się ośrodkiem skupu zboża i organizacji spławu, przejmując na siebie rolę portu przeładunkowego z transportu lądowego na wodny. Małało przy tym znaczenie szlaków lądowych, może poza południowym przez przełęcz Dukielską, przez którą z Węgier docierały coraz większe transporty wina.

Rozwój gospodarczy szedł w parze z powstaniem znaczącego środowiska kulturalnego. Mieszkali tu i działali wybitni lekarze jak Sebastian Petrycy z Pilzna, znany bardziej jako tłumacz i komentator dzieł Arystotelesa czy Jan Porębny, doktor filozofii i medycyny oraz wzbogacony na handlu zbożem Stanisław Bartolon, sandomirski doktor słynny nawet za granicą. Wybitnym botanikiem był Marcin z Urzędowa, kanonik kolegiaty. Tu mieszkał najwybitniejszy ówczesny kompozytor polski Mikołaj Gomółka, twórca „Melodii na psalterz polski”.

W czasie reformacji większość okolicznej szlachty stała się dysydentami, być może z tego względu w 1570 r. odbył się tutaj zjazd reprezentantów trzech wyznań protestanckich, luteran, kalwinów i braci czeskich, który w obliczu rosnącej siły kontrreformacji zawarli ugodę.

Już na przełomie XVI i XVII w. do miasta dotarły prądy kontrreformacyjne. W początkach XVII w. staraniem wojewody poznańskiego Hieronima Gostomskiego, od 1598 r. starosty sandomierskiego, założono w mieście klasztor i kolegium jezuitów. W 1635 r. Jakub Bobola ufundował konwikt dla biedniejszej młodzieży szlacheckiej, ofiarowując na ten cel kamienicę w Rynku. W ślady Hieronima Gostomskiego poszła jego siostra Elżbieta, wykupując w 1613 r. teren przed Bramą Zawichojską i budując drewniany kościół z klasztorem dla benedyktynek, po pożarze w 1623 r. przeniesiony w pobliże Bramy Opatowskiej i odbudowany w 2 ćw. XVII w. już jako murowany.

Zbliżały się jednak złe czasy dla miasta, jak zresztą i dla całego kraju. 13 października 1655 r. Sandomierz zajęli Szwedzi, a gnębiąc je kontrybucjami i rabunkami przebywali w nim aż do wiosny następnego roku, do czasu otoczenia wojsk króla Karola X Gustawa w widłach Wisły i Sanu. Dodatkowo uchodzący Szwedzi wysadzili zamek. Rozpoczął się okres systematycznego upadku miasta, a odbudowa ze zniszczeń trwała aż po czasy króla Jana III Sobieskiego. Z upadku zdołały się podnieść najszybciej dobra kościelne. Rozbudował się klasztor benedyktynek, a w pobliżu, w końcu XVII w. powstał klasztor reformatów wraz z kościołem p.w. św. Józefa. Niestety już w początku

XVIII w. spadły na Sandomierz kolejne klęski. Przemarsze i kwatunki różnych wojsk w latach wojny północnej przyczyniły się do dalszego zubożenia ludności i miasta. W ciągu XVIII w. stopniowo zanikła osada przy kościele św. Pawła na wzgórzu staromiejskim. W tym okresie nabierała znaczenia ludność żydowska, która po pożarze drewnianej bożnicy w 1758 r. postawiła nową, murowaną, w płn. - zach. części miasta.

W końcu XVIII w. Sandomierz jako miasto na długi okres czasu pograniczne, znalazł się na uboczu rozwijającej się w innych regionach kraju gospodarki kapitalistycznej. Efektem było powolne tempo i chaotyczność odbudowy zniszczonej zabudowy miasta, spadała też liczba mieszkańców. Z tego względu po przyłączeniu północnej Sandomierszczyzny po walkach polsko - austriackich w 1809 r. to Radom, a nie Sandomierz stał się stolicą departamentu.

Zadaniem uporządkowania gospodarki miasta, podobnie jak innych w kraju, miała zająć się Komisja Dobrego Porządku, która odezwą z 1784 r. powiadomiła o podjęciu swych prac, ale dopiero w początkach lat 20-tych XIX w. obwodowy Sandomierz zaczął podnosić się z upadku. W 1818 r. w Sandomierzu utworzone zostało biskupstwo, a budowniczy rządowy Fryderyk Reinstein opracował plan regulacji miasta. Odbudowane zostały częściowo zachowane mury Collegium Gostomianum, zabudowania szpitalne przy kościele św. Ducha po przejęciu przez Siostry Miłosierdzia, a zrujnowany i opuszczony zamek przebudowany został na więzienie. Jednakże rozwój miasta okazał się być krótkotrwałym. Wkrótce przystąpiono do rozbiórki murów obronnych, m.in. Bramy Krakowskiej, a po zawaleniu się w 1857 r. fragmentu murów obronnych obok, także Bramy Zawichojkiej. Jedynie ważnymi wydarzeniami w życiu miasta były restauracje katedry oraz kościoła św. Jakuba po pożarze w 1905 r.

Na uwagę zasługuje działalność ks. Józefa Rokosznego, historyka z zamiłowania, autora pierwszego przewodnika po mieście, inicjatora założenia Muzeum Diecezjalnego, przeniesionego w 1937 r. do przystosowanego w tym celu tzw. Domu Długosza.

Wiele, niestety niespełnionych nadziei, wiązano z planowanymi w latach 30-tych XX w. koncepcjami rozwojowymi Centralnego Okręgu Przemysłowego, dla którego Sandomierz miał spełniać rolę ośrodka dyspozycyjnego w zakresie gospodarczym, administracyjnym i kulturowym. Ambitne plany zniweczył wybuch II wojny światowej. Po wojnie zdecydowano o rozbudowie miasta o nowe osiedla oraz podjęto szeroko zakrojone prace, zmierzające do zabezpieczenia technicznego wzgórza miejskiego i pełnej rewaloryzacji jego zabytkowej zabudowy.

W czerwcu 1942 r. Niemcy utworzyli w Sandomierzu getto dla ludności żydowskiej. Przebywali w nim również Żydzi z okolicznych miejscowości m.in. 300 osób z Kurozwęk. We wrześniu 1942 r. w getcie mieszkało ok. 5200 osób. Zostało ono zlikwidowane w październiku 1942 r., kiedy to ok. 1000 Żydów zastrzelono na miejscu, a pozostałych wywieziono do obozu zagłady w Bełżcu. Wojska radzieckie wkroczyły do Sandomierza 18 sierpnia 1944 r. walcząc o utworzenie przyczółka zwanego sandomierskim. W październiku tego samego roku miasto stało się siedzibą Kieleckiej Wojewódzkiej Rady Narodowej oraz Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Sandomierz nie ucierpiał podczas działań wojennych.

W 1956 r. utworzono Muzeum Okręgowe w Sandomierzu, którego pierwszą siedzibą była kamienica Oleśnickich. Od 1986 r. muzeum mieści się na zamku w Sandomierzu. W latach 1975 - 1998 Sandomierz znajdował się w województwie tarnobrzeskim. Od 1999 r. jest miastem powiatowym w województwie świętokrzyskim.

5.2.3 Krajobraz kulturowy oraz zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Ustawa o ochronie i opiece nad zabytkami definiuje pojęcie krajobrazu kulturowego, którym jest *„postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działań czynników naturalnych i działalności człowieka”*. Na zasoby dziedzictwa kulturowego gminy Sandomierz składają się obiekty stanowiące świadectwo minionej epoki oraz posiadające wartość historyczną, artystyczną lub naukową, w tym zabytki nieruchome, zabytki ruchome, stanowiska archeologiczne. Ocalałe, znaczące elementy krajobrazu kulturowego, stanowią o pamięci historycznej, tożsamer dla regionu. W tym znaczeniu stanowi on przedmiot ochrony, której formy określają w różnym stopniu cztery ustawy, a mianowicie:

1. ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,

2. ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
3. ustawa o ochronie przyrody,
4. ustawa prawo ochrony środowiska.

UKŁAD URBANISTYCZNY

Sandomierz jest jednym z najstarszych i najważniejszych ośrodków miejskich w Polsce. W dobie Piastów i Jagiellonów pełnił szczególną rolę polityczną, gospodarczą oraz kulturalną. Stanowi świadectwo kultury materialnej i duchowej średniowiecza i epoki nowożytnej w wymiarze ogólnokrajowym.

Sandomierz położony jest w dolinie Wisły w pobliżu ujścia Sanu. Leży w obrębie krawędzi wyżyny sandomierskiej, a jego historyczna część (uznana za pomnik historii) rozlokowana jest na kilku wzgórzach: Miejskim, Katedralnym, Zamkowym, Świętojakubskim (Staromiejskim), Świętopawelskim i Żmigrodzkim przecinanych głębokimi wąwozami lessowymi m.in.: Wąwóz Królowej Jadwigi, Wąwóz Piszczele.

Miasto lokowane na prawie magdeburskim znajduje się na Wzgórzu Miejskim, w centralnej części Sandomierza. Nadal czytelna jest geometryczna siatka ulic wytyczona w poł. XIV w. W centrum znajduje się rynek z gotycko-renesansowym ratuszem pośrodku. Piętrowy ratusz o ceglanych elewacjach wzniesiono na rzucie prostokąta z wieżą, w późniejszym okresie zwieńczony został o renesansową attyką. Zespół miejski pierwotnie otaczały mury obronne znajdujące się obecnie w postaci reliktów, np. brama Opatowska, krótkie odcinki o niepełnej wysokości, furta Dominikańska (tzw. Ucho Igielne).

Szczególny zespół zabytków znajduje się na Wzgórzu Katedralnym (dawniej - Kolegiackim) w południowej części Sandomierza. Kompleks obejmuje katedrę (dawniej kolegiatę) pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny i położone w jej sąsiedztwie zabudowania o charakterze sakralnym, historycznie związane z funkcją głównej świątyni: wikariat, Dom Długosza, sufragania, dzwonnica, dawna szkoła parafialna (obecnie plebania), Dom Katolicki, dawny Dom Księża Emerytów (obecnie Instytut Teologiczny i Kuria Diecezjalna), dawna kanonia tzw. „Biret” (obecnie siedziba Sądu Biskupiego), Pałac Biskupów oraz ogrody na zboczach skarpy. Zabudowa zespołu powstała w stylach gotyckim, barokowym i historyzującym.

Na zboczu Wzgórza Świętojakubskiego znajduje się kościół św. Jakuba i klasztor dominikanów. Zespół wzniesiono w XIII w. w stylu późnoromańskim. Kościół to jedna z pierwszych świątyń w Polsce wzniesionych z cegły i najstarszy zabytek Sandomierza, pozostałość po jego przedmagdebu-rskiej lokacji.

OBIEKTY SAKRALNE

Zespół kościoła katedralnego (d. kolegiackiego) pw. NMP. W skład zespołu wchodzi kościół katedralny pw. Narodzenia NMP z XIV w., dzwonnica z 1737-1741 r. oraz murowane ogrodzenie z ok. 1828 r.

Kolegiata (obecnie katedra) dominuje w krajobrazie miasta, będąc najważniejszą świątynią miasta i ziemi sandomierskiej. Kościół kolegiacki jest jednym z najcenniejszych dzieł architektury gotyckiej na ziemiach polski, posiada przykład dworskiego malarstwa czasów Władysława Jagiełły o proveniencji bizantyńsko-ruskiej oraz cały szereg dzieł Macieja Polejowskiego, najwybitniejszego twórcy oryginalnych kreacji rzeźby rokokowej czy też wielkie płótna w boazerii, ukazujące męczenników kościoła rzymskiego oraz lokalnych, sandomierskich. Świątynia orientowana, trójnawowa, halowa. Korpus na planie prostokąta, pięcioprzęsłowy, z nawami bocznymi o połowę węższymi od nawy głównej. Prezbiterium na planie wydłużonego prostokąta. Przy północnej ścianie prezbiterium, na przedłużeniu nawy bocznej, piętrowa przybudówka mieszcząca w przyziemiu dwie dwuprzęsłowe zakrystie, na piętrze kapitułarz. Od południa znajduje się kaplica mansjonarska. Fasada kościoła barokowa z kruchtą, wybudowana w latach 1670-1674. Dekoracyjny portal kruchty powstał w 1672 r. z fundacji księdza Wojciecha Lipnickiego. Halowe wnętrze przykryte zostało krzyżowo -

żebrowym sklepieniem ze zwornikami o heraldycznej dekoracji, której program miał odzwierciedlać ideę zjednoczonego Królestwa pod berłem króla Kazimierza Wielkiego, fundatora kościoła. We wnętrzu uwagę zwraca późnobarokowy ołtarz główny, powstały w 1756 r. z fundacji księdza Stanisława Lipskiego.

Fot. 1. Kościół katedralny pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Zespół kościelno-szpitalny pw. św. Ducha. W skład zespołu wchodzi kościół pw. św. Ducha (ob. rektoralny) oraz dwa budynki szpitalne (skrzydła południowe i północne).

Kościół wraz z zespołem dawnego szpitala fundowany został w 1292 r., wzniesiony w XIV w., przebudowany w XIX w. Pierwotnie zespół drewniany wzniesiony z fundacji kasztelana krakowskiego Żegoty w 1303 r., spłonął w czasie najazdu Litwinów w 1349 r. Odbudowany w końcu XIV w. Kościół pw. św. Ducha orientowany, murowany z cegły. Nawa na rzucie zbliżonym do prostokąta, prawie kwadratowa, prezbiterium znacznie węższe z absydą zamkniętą trójbocznie. Wyposażenie wnętrza kościoła pochodzi z przełomu XVIII i XIX w. Budynek szpitalny Duchaków (ob. skrzydło południowe) od północy przylega do południowej ściany nawy kościoła św. Ducha, od południa przechodzi w dawny budynek bramny i pawilon południowych zabudowań szpitalnych. Murowany z cegły, tynkowany. Rzut zbliżony do prostokąta.

Budynek klasztorny Duchaków (ob. skrzydło północne) usytuowany jest w północno - zachodniej części terenu szpitalnego, pomiędzy kościołem św. Ducha a murem miejskim z Bramą Opatowską, równoległe do ul. Opatowskiej. Murowany z cegły, tynkowany. Rzut w kształcie wydłużonego, nieregularnego prostokąta wpisanego pomiędzy mury miejskie obok Bramy Opatowskiej oraz północną ścianą nawy kościoła.

Fot. 2. Zespół kościelno-szpitalny pw. Św. Ducha (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Zespół kościelno-klasztorny dominikanów pw. św. Jakuba. Zespół położony jest na terenie dawnej osady handlowej, na wschodnim zboczu wzgórza staromiejskiego, oddzielonego od pozostałych wzgórz wąwozem Piszczele. Pochodzi z XIII w. W skład zespołu wchodzi: kościół pw. św. Jakuba z dwoma kaplicami, dzwonnica, skrzydła klasztorne oraz ogród klasztorny. Północny bok zespołu wypełnia orientowany kościół pw. św. Jakuba, zwrócony frontową elewacją północną do drogi.

Kościół murowany z cegły, orientowany, trójnawowy z prosto zamkniętym prezbiterium, z korpusem na planie prostokąta. Do południowej ściany prezbiterium przylega zakrystia i wydzielona z pomieszczeń klasztornej kaplica Matki Bożej Różańcowej.

Z budynków klasztornych zachowała się większa część skrzydła wschodniego dostawiona do prezbiterium i zakrystii, oraz część skrzydła zachodniego, dostawiona do zachodniej części, południowej nawy bocznej (ob. Kaplica św. Jacka). Skrzydła południowe zachowane w partii fundamentów.

Od północy do kościoła dostawiona w narożniku między nawą i prezbiterium kaplica Męczenników Sandomierskich, na przedłużeniu nawy bocznej od zachodu znajduje się dzwonnica.

Klasztor dominikański przy kościele pw. św. Jakuba, murowany z cegły, na planie prostokąta, silnie przekształcony. Budynek prostopadłościenny, wysunięty przed lico niższego i węższego budynku zakrystii. Od zach. bryła rozczłonkowana gęsto założonymi szkarpami. Dwukondygnacyjny, podpiwniczony, nakryty dachem 2-spadowym.

Fot. 3. Zespół kościelno-klasztorny dominikanów pw. Św. Jakuba (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Zespół kościoła parafialnego pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła. Usytuowany jest na Wzgórzu Świetopawelskim, przy ul. Staromiejskiej, u wylotu wąwozu Królowej Jadwigi. W skład zespołu wchodzi kościół pw. św. Pawła, dzwonnica oraz mur ogrodzeniowy.

Kościół fundowany był pierwotnie jako drewniany przez bpa Iwona Odrowąża około 1226 r. w związku z przeniesieniem parafii z kościoła św. Jakuba, przekazanego dominikanom. Obecny, powstał po 1426 r. a przed 1434 r. został powiększony i przebudowany wkrótce po pożarze w końcu 1637 r. dzięki staraniom ks. Szymona Dzierżęgi. Ponownie poświęcony w 1660 r. przez biskupa ks. Mikołaja Oborskiego. Po przywróceniu parafii w 1688 r. staraniem ks. kanonika Rafała Rościckiego, odbudowę parafii i kościoła podjął się ks. Jakub Orzechowski, od 1705 r. Jego następca, ks. Marcin Jasiński opasał kościół murem oraz wystawił w 1745 r. dzwonnice. Za proboszcza Józefa Lisikiewicza, w trakcie działań wojennych kampanii w czerwcu 1809 r. i ponownie skutkiem działań wojennych w 1914 r. kościół znacznie ucierpiał, a kilka kul i kartaczy pozostało w murach kościoła. Wszystkie obiekty wchodzące w skład zespołu murowane z cegły, otynkowane (z wyjątkiem ceglanego lica prezbiterium kościoła). Kościół i mur ogrodzeniowy kryty dachówką, dzwonnica i kaplica św. Barbary kryte blachą miedzianą. Całość zespołu otoczona murem. Kościół usytuowany pośrodku placu kościelnego, orientowany, z wydłużoną nawą i niższym prezbiterium. Od południa do nawy przylega niska kaplica pw. Św. Barbary, oddzielona od kościoła niewielkim przedsionkiem. Od strony północnej prezbiterium wysoka, dwukondygnacyjna przybudówka, mieszcząca zakrystię i skarbczyk na piętrze. W części wschodniej zespołu dominuje trzykondygnacyjna wieża dzwonnicy wzniesiona w latach 1739-1745.

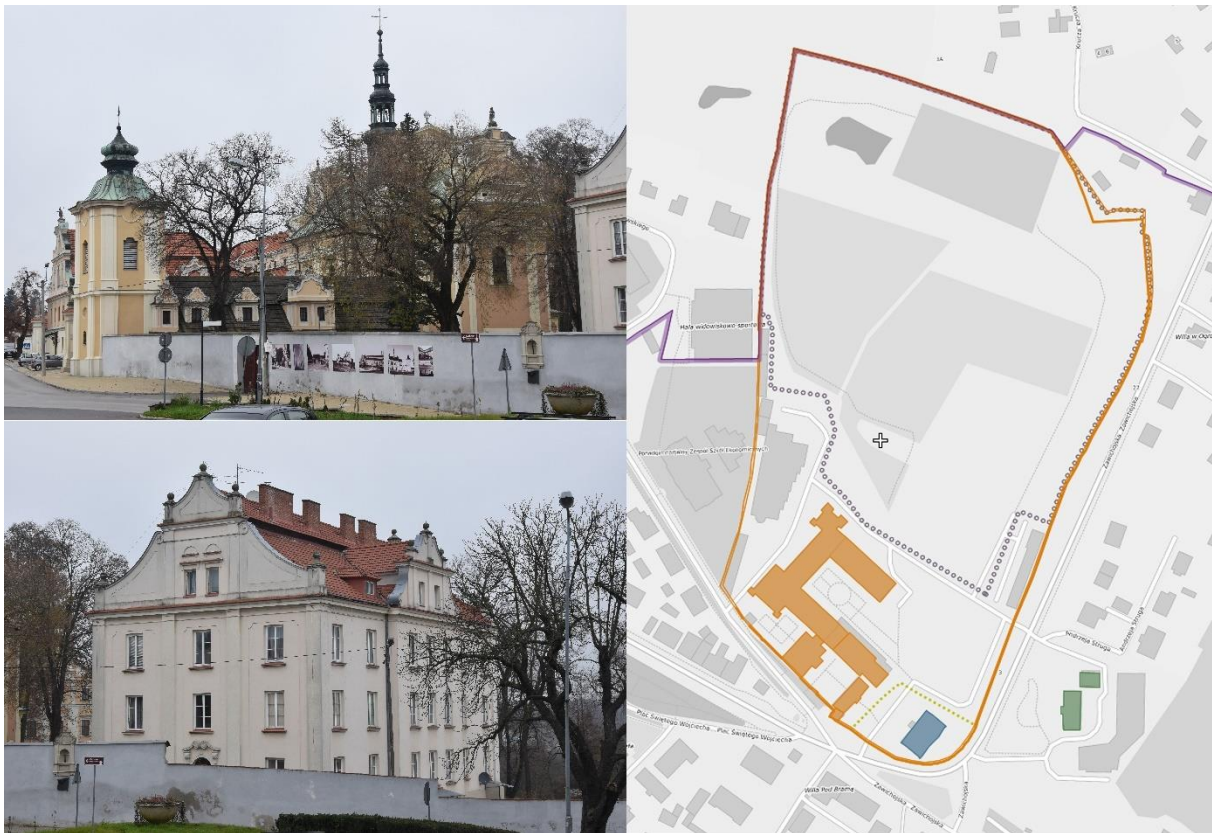
Fot. 4. Zespół kościoła parafialnego pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 5. Zespół kościelno-klasztorny reformatów pw. Św. Józefa (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Zespół kościelno-klasztorny reformatów pw. św. Józefa. Zespół złożony z kościoła i klasztornego zespołu budynków oraz ogrodniczego i sadowniczego zaplecza gospodarczego.

Kościół pw. św. Józefa stanowi północno-wschodni bok zespołu budynków zakomponowanych w czworobok. Od strony fasady dziedziniec otoczony murem z 2 poł. XVIII w. z kapliczkami Drogi Krzyżowej. Pierwotnie zabudowania były drewniane. Fundacja kościoła i klasztoru nastąpiła w 1678 r. przez sędziego grockiego sandomierskiego Jana Kurdwanowskiego, podkomorzego sandomierskiego Marcina Michała Dębickiego, kasztelana wiślickiego Piotra Opockiego i hrabiego Wiśnicza Aleksandra Michała Lubomirskiego, na placu ofiarowanym przez Wojciecha Kubickiego, z cegły uzyskanej z rozbiórki zamku w Zawichoście. Budowa kościoła nastąpiła w latach 1679-89, natomiast konsekracja w 1690 r. Po konsekracji rozebrano zabudowania drewniane. Po kasacji klasztoru w 1864 r. we wnętrzach klasztornych zlokalizowano urzędy wojskowe i cerkiew prawosławną. Kościół murowany z cegły, ściany obustronnie tynkowane, na rzucie dwóch prostokątów, trójprzęsłowej nawy oraz dwuprzęsłowym prezbiterium, węższym od nawy. Nakryty stromymi, dwuspadowymi dachami. Bryła kubiczna, zwarta, od południa połączona z bryłami klasztoru.

Fot. 6. Zespół kościelno-klasztorny benedyktynek pw. Św. Michała (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Zespół kościelno-klasztorny benedyktynek pw. św. Michała. Budynki zespołu zgrupowane są po stronie południowej terenu poklasztornego, ograniczonego kamiennym, tynkowanym murem i wypełnionego w pozostałej części sadem i ogrodem. W skład zespołu wchodzi kościół pw. św. Michała, klasztor, dzwonnica, budynek furty klasztornej, domek kapelana, kazalnica, ogród, zabudowania gospodarcze, ogrodzenie terenu klasztornego, seminarium niższe.

Kościół pw. św. Michała i dawny klasztor benedyktynek, ufundowane zostały przez Elżbietę Sieniawską, marszałkową wielką koronną i siostrę Hieronima - fundatora sandomierskiego Collegium Gostomianum dla konwentu sprowadzonego z Chełmna. Obecne zabudowania (po pożarze pierwotnych drewnianych w 1623 r.) wznoszone były od 1627 r. Budynki zespołu murowane, tynkowane, kryte dachówką i blachą miedzianą (kościół, dzwonnica), założone w podkowę wokół otwartego od wschodu wirydarza. Ramiona podkowy tworzą skrzydła klasztorne z wysuniętym ryzalitowo refektarzem w narożniku południowo-zachodnim. Do skrzydła południowego dostawiony jest orientowany, prostokątny w planie kościół z zakrystią od północy. Blisko styku kościoła i budynku klasztornego dostawiony jest budynek furty, zwrócony fasadą w stronę ul. Żeromskiego. Od

wschodu plac ten jest zamknięty niestykającym się z kościołem budynkiem dawnego domu kapelana. Dalej w kierunku wschodnim znajduje się dwupiętrowy budynek seminaryjny z lat 30-tych XX w. Budynki klasztorne są piętrowe o układzie bazylikowym, wyniesioną częścią środkową, zdobione licznymi barokowymi szczytami.

Klasztor poddominikański pw. św. Marii Magdaleny. W latach 1286-89 powstały pierwsze budowle dominikańskie na otrzymanej za Leszka Czernego działce. Po 1349 r. nastąpiła budowa zespołu kościelno-klasztornego po pożarze, wywołanym napadem Litwinów. Po kasacie klasztoru (po 1809 r.) następuje początek jego dewastacji. Obecnie w budynku mieści się Urząd Miejski. Budynek murowany, piętrowy, częściowo podpiwniczony, wzniesiony na planie prostokąta z dwoma ryzalitami bocznymi od strony północnej. Narożniki południowe wzmocnione potężnymi szkarpami.

Fot. 7. Klasztor poddominikański pw. św. Marii Magdaleny (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 8. Synagoga i Dom Kahału (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Synagoga. Położona jest przy ul. Żydowskiej 4, w północno-zachodniej części wzgórza, obok ciągu linii średniowiecznych pozostałościach murów miejskich. Pierwsza synagoga w Sandomierzu była drewniana. Być może została wzniesiona jeszcze w okresie średniowiecza, a przekaz z 1571 r. wskazuje na jej funkcjonowanie w tym czasie. Na początku XVII w. Żydzi otrzymali pozwolenie na budowę synagogi i wówczas zapewne powstała drewniana budowla. W 1647 r. spalona w pożarze bóżnicę odbudowano. W 1658 r. król zezwolił na odbudowę synagogi, zniszczonej w trakcie potopu szwedzkiego. W 1686 r. znowu uległa ona pożarowi, a zgodę na jej odbudowę Żydzi otrzymali dwa lata później. W 1711 r. i 1757 r. drewniana bóżnica znowu płonęła. W 1758 r. przystąpiono do jej odbudowy. Wówczas powstał budynek, już murowany, który stoi do dziś. W 1. poł. XIX w. od północy dobudowano dom kahału. W trakcie wojny została zdewastowana. Odbudowana po wojnie, wykorzystywana była jako magazyn. W latach 70-tych XX w. została przekształcona na potrzeby archiwum. Budynek orientowany, murowany z cegły, otynkowany, na planie zbliżonym do kwadratu w stylu późnobarokowym. Nakryty dachem łamanym typu krakowskiego, kryty dachówką. Trójosiowe elewacje rozczłonkowane są lizenami. Umieszczone wysoko okna zamknięte są półkoliście. W głównej sali zachowały się resztki polichromii z XVIII w., przykryte malowidłami z 2 poł. XIX w. Sala przykryta sklepieniem klasztornym z głębokimi lunetami o spływach wspartych na pilastrach została po wojnie podzielona drewnianym stropem na dwie kondygnacje. Od strony zachodniej znajdowała się przybudówka z babińcem na pierwszym piętrze.

INNE BUDYNKI SAKRALNE LUB ZWIĄZANE Z BUDYNKAMI SAKRALNYMI

Collegium Gostomianum, ob. Liceum Ogólnokształcące. Wzniesione na początku XVII w., późnorenesansowe, zachowało pierwotny kształt architektoniczny i funkcję. Jest jedną z najstarszych szkół średnich w Polsce. Zachowało się "szkolne" skrzydło dawnego kolegium jezuitów, ufundowane w 1602 r. przez Hieronima Gostomskiego - wojewodę poznańskiego i kasztelana sandomierskiego. Zespół wznoszony był w latach 1604-1615 przez budowniczego jezuickiego Michała Hitza. Niszczony pożarami w 1656 i 1813 r. W II połowie XIX w. rozebrano południowe skrzydło i kościół św. Piotra, stojący na środku dziedzińca od XII w. Badania archeologiczne potwierdziły w tym miejscu istnienie wczesnośredniowiecznej osady a później cmentarzyska. Sześciokondygnacyjny obiekt zachował oryginalny układ przestrzenny, dekorację sklepień, pierwotny system ogrzewania budynku oraz w dwóch kondygnacjach oryginalną, eliptyczną klatkę schodową, która jest odosobnioną konstrukcją tego rodzaju w Polsce. Pod tą budowlą znajdują się obszerne dwupiętrowe piwnice. Obecnie w budynku Collegium Gostomianum znów mieści się szkoła.

Fot. 9. Collegium Gostomianum (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Dom Długosza, ob. Muzeum Diecezjalne, położony jest przy ul. Długosza 9, otoczony jest ogrodem, za którym znajduje się skarpa. Wybudowany przez mistrza Jana z Krakowa w 1476 r. w stylu późnogotyckim. Powstanie domu wiąże się z ustanowieniem grupy księży mansonarzy, powołanych do śpiewania psalmów na cześć Maryi, patronki kolegiaty sandomierskiej. Budowa domu księży mansonarzy zrealizowana została w ostatnim okresie działalności fundacyjnej i architektonicznej Jana Długosza. Księża mansonarze mieszkali w Sandomierzu do 1819 r., do zniesienia zgromadzenia. W 1864 r. budynek oddano w zarząd kapituły kolegiackiej i urządzono w nim mieszkanie dla służby kościelnej. W 1934 r. z inicjatywy i staraniem biskupa Włodzimierza Jasińskiego podjęto prace remontowe pod kierownictwem krakowskiego architekta Franciszka Mączyńskiego z zamiarem umieszczenia tu zbiorów muzealnych. Prace ukończono urządzeniem ekspozycji i uroczystym otwarciem muzeum diecezjalnego w 1937 r.

Budynek ceglany, dwukondygnacyjny, wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta, o elewacjach zdobionych zendrówkami o układach rombów. Zachowała się typowa dla dzieł związanych z mecenatem kronikarza Jana Długosza tablica erekcyjna, wmurowana w południowej, pierwotnie frontowej elewacji. W jej górnej części widnieje herb Długosza Wieniawa z labrami i klejnotem, niżej minuskułowa inskrypcja z datą 1476. Parter budynku dzieli na dwie części obszerna sień na przestrzał, z której na piętro i do piwnic prowadzą wąskie, kolebkowo sklepione schody, mieszczące się w grubości muru. Parter i piętro nakryte są stropami belkowymi, ozdobnie profilowanymi. Na sosrzebie stropu w sieni data 1658, przypomina o remoncie budynku po zniszczeniach z okresu wojen szwedzkich. Dom mieści obecnie zbiory Muzeum Diecezjalnego, obejmujące zabytki sztuki z terenu Sandomierza i ziemi sandomierskiej, m. in. szereg obrazów gotyckich, relikwiarz Krzyża Świętego ofiarowany kolegiacie przez króla Władysława Jagiełłę, późnoromańskie zabytki z Goźlic ze słynną rzeźbą Madonny z 1. tercji XIII w.

Fot. 10. Dom Długosza (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Pałac biskupi. Położony przy ul. Mariackiej, na południowy-wschód od Rynku Starego Miasta. Wzniesiony w latach 1861-1864 z materiałów pochodzących z rozbiórki kościołów Marii Magdaleny i św. Piotra. Powstanie Pałacu wiązało się z przeniesieniem stolicy biskupiej z Kielc do Sandomierza.

Klasyczny, zwieńczony niską attyką, posiada na piętrze podziały pilastrów oraz fryz z popiersiem w medalionach. Narożnik północno-zachodni w formie półkolistego ryzalitu mieści na piętrze kaplicę. Obecnie pałac pełni ponownie funkcję rezydencji Biskupa Ordynariusza Sandomierskiego.

Fot. 11. Pałac Biskupi (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Wikariat, ob. siedziba Zgromadzenia Sióstr. Znajduje się przy ul. Katedralnej 3, w południowej części miasta, przylegającej do terenu kolegiaty, przechodzącego po stronie południowo-wschodniej w skarpę Wzgórza Miejskiego. Powstał w latach 1751-60. W XIX w. znacznie przebudowany. Ozdobą tej budowli są wysokie szczyty.

Fot. 12. Wikariat (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Sufragania, ob. archiwum diecezjalne. Znajduje się przy ul. Katedralnej 1, w południowej części miasta, na terenie obok dawnej kolegiaty (obecnie katedry), stanowiącym południowo-wschodni skraj wzgórza miejskiego przechodzący w skarpe. Budynek wzniesiony w 1792 r. według projektu księdza Karśnickiego, a przebudowany w XIX w. Budynek murowany, na planie prostokąta, Dach stromy, łamany, polski, czterospadowy z lukarnami. Elewacja frontowa 7-osiowa, wysunięta ryzalitowo, częścią środkową, oś budynku podkreślona trójkątnym naczółkiem. Naroża budynku i ryzalitu opilastrowane, ściany drążone dekoracją ramowo - płycinową, ujmującą okna.

Fot. 13. Sufragania (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 14. Szkoła i bursa parafialna (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Szkoła i bursa parafialna, ob. plebania katedralna. Budynek usytuowany w południowo-wschodniej części Starego Miasta. Na terenie obok katedry, w zachodniej pierzei ul. Mariackiej. W 1757 r. nastąpiła budowa szkoły kolegiackiej przy starszym budynku szkolnym na wykupionej przez kapitułę działce, staraniem ks. scholastyka T. Brodzieckiego, wg. projektu ks. Józefa Karśnickiego. Budynek murowany, parterowy, wydłużony wzdłuż osi wschód-zachód. Rzut zbliżony do prostokąta. Od strony ul. Mariackiej elewacje opracowane dekoracyjnie z pilastrami w narożniku północno-wschodnim i profilowanym gzymsem, wspólnym dla elewacji bursy (sąsiedniego budynku od południa). Nad gzymsem wydatny szczyt flankowany uskokowymi spływami z kamiennymi kulami na uskokach.

Dawny Dom Księża Emerytów, ob. Instytut Teologiczny. Budynek położony we wschodnim ciągu zabudowy ul. Mariackiej, sąsiaduje od południa z dzwonnica katedry od północy z pałacem biskupim. Rozpoczęcie budowy nastąpiło w 1701 r. przez R. Rościckiego. W 1820 r. budynek oddano seminarium duchownemu. W 1903 r. nastąpiło przeniesienie seminarium do budynku klasztoru Benedyktynów. Wówczas budynek stał się siedzibą starostwa powiatowego. Po II wojnie światowej do 1968 r. obiekt jest siedzibą Prezydium Powiatowej Rady Narodowej. Budynek murowany, na planie prostokąta. Bryła zwarta, prostopadłościenna, zamknięta dwuspadowym dachem. Elewacje rozczłonkowane toskańskimi pilastrami w wielkim porządku, obejmującym dwie dolne kondygnacje, przy narożnikach złączonych w pary.

Fot. 15. Dawny Dom Księża Emerytów (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Kanonia, zw. biret. Budynek znajduje się w południowej części miasta. Usytuowany jest po wschodniej stronie ul. Mariackiej wiodącej od rynku do katedry i dalej w kierunku zamku. Wybudowany w 1772 r., prawdopodobnie z fundacji ks. J. Radwańskiego przez ks. J. Karśnickiego. Budynek na planie nieregularnego czworokąta zbliżonego do kwadratu, wolnostojący, o bryle zwartej, kubicznej. Przyziemie proste, bez dekoracji.

Fot. 16. Kanonia (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Dom Katolicki. Budynek położony w południowej części miasta. Wolnostojący, usytuowany po stronie zach. ul. Mariackiej, pod nr 12. Wzniesiony w okresie międzywojennym (lata 30-te XX w.), jako własność kościelna z przeznaczeniem na Dom Katolicki. W okresie powojennym przejęty przez państwo i po modernizacji wykorzystywany jako kino. Obecnie w budynku znajduje się kino, sala widowiskowa oraz pomieszczenia przystosowane dla aktywności podejmowanych przez dom kultury.

Fot. 17. Dom Katolicki (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Dom Księży Emerytów. Budynek usytuowany przy ul. Staromiejskiej 5. Wybudowany w latach 1929-31 według projektu Stefana Szyllera.

Fot. 18. Dom Księży Emerytów (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Dom Zgromadzenia Sióstr Służek NMP. Budynek usytuowany przy ul. Adama Mickiewicza 7, na wschód od kościoła św. Józefa. Wybudowany w okresie międzywojennym. Murowany, tynkowany, na planie prostokąta, trzykondygnacyjny, podpiwniczony, z dachem czterospadowym.

Fot. 19. Dom Zgromadzenia Sióstr Służek NMP (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

CMENTARZE

W gminnej ewidencji zabytków Gminy Sandomierz znajduje się 10 cmentarzy:

- Cmentarz parafialny św. Józefa, zw. katedralnym, przy ul. Mickiewicza. Założony w 1792 r. Miejsce wyznaczył Magistrat Sandomierza w porozumieniu z kapitułą sandomierską. Miał być to cmentarz dla parafii kościoła kolegiackiego NMP (od 1818 r. katedra). W 1934 r. przeszedł pod zarząd parafii św. Józefa. Założony na planie zbliżonym do trapezu, z nieregularną siatką alejek, pomiędzy którymi znajdują się nieregularne kwadraty. Najstarsze pochówki pochodzą m.in. z 1804 r. (m.in. grobowiec rodziny Pietów) i 1806 r. Spośród zabytkowych nagrobków ponad 225 pochodzi sprzed 1915 r. W tej liczbie prawie 1/4 (55 nagrobków) są to nagrobki prawosławne (pozostałość sąsiadującego, niegdyś autonomicznego Cmentarza Prawosławnego).

- Cmentarz przykościelny przy kolegiacie NMP. Użytkowany był od wybudowania kolegiaty aż do 1792 r. W roku tym założona cmentarz na przedmieściu opatowskim, ob. cmentarz parafialny pw. św. Józefa, zw. katedralnym. W XIX w. (1825-27 r.) otoczony murem częściowo o charakterze oporowym, od strony skarpy oraz ogrodzeniem metalowym od strony ulicy (1928 r.). Od strony ul. Katedralnej dwie bramy. Przy ogrodzeniu regularnie rozmieszczony starodrzew. Pośrodku cmentarza kościół katedralny. Teren cmentarza w kształcie nieregularnego ośmioboku o dłuższych bokach wzdłuż naw kościoła.

- Cmentarz parafialny św. Pawła, przy ul. Staromiejskiej, naprzeciw kościoła pw. św. Pawła Apostoła. Pochodzi z początku XIX w. W 1810 r. ksiądz Józef Lisikiewicz (pleban kościoła) przekazał część swoich gruntów na cmentarz. Grunt ten znajdował się po drugiej stronie drogi od wąwozu Piszczele. Początkowo był on tymczasowo oddzielony rowem od drogi i znajdował się na nim, poza grobami, tylko drewniany krzyż. W latach 1832-1834 cmentarz otoczono parkanem. Początkowo cmentarz zajmował obszar ok. 16 arów. W 1834 r. powiększono cmentarz. Cmentarz otoczony jest niewysokim murkiem, na planie pięciokąta z bramą od ul. Staromiejskiej. Podzielony jest alejkami, ułożenie grobów nieregularne. Na cmentarzu znajduje się grób zbiorowy żołnierzy armii austro-węgierskiej poległych w czasie bitwy o Sandomierz w czasie I wojny światowej oraz około 60 zabytkowych pochówków.

- Cmentarz przy kościele pw. św. Pawła, położony wokół kościoła, przy ul. Staromiejskiej. Od północy graniczy z cmentarzem parafialnym. Cmentarz w kształcie wieloboku z aleją betonową wokół kościoła. Obecnie na terenie cmentarza znajdują się tylko dwie zabytkowe płyty nagrobne. Jedna z nich jest połamana i poza wizerunkiem czaszki i skrzyżowanych kości piszczelowych posiada nieczytelną inskrypcję. Druga jest w dobrym stanie technicznym i odnosi się do Kazimierza Krzesimowskiego, który zmarł w 1830 r.

- Cmentarz przy kościele św. Jakuba, położony wokół kościoła, przy ul. Staromiejskiej. Datowany na k. XIII - k. XVIII w. Brak zachowanych nagrobków i kwater.

- Cmentarz przy kościele św. Ducha. Cmentarz nieczynny, funkcjonujący wokół kościoła i szpitala św. Ducha, fundowanego w 1292 r. przez kasztelana krakowskiego Żegotę dla konwentu kanoników regularnych de Saxia (tzw. duchaków). Początkowo cmentarz założono przy drewnianym kościele szpitalnym, wzniesionym zapewne po fundacji szpitala, poza terenem miasta i północną linią obwałowań drewniano-ziemnych.

- Cmentarz żydowski, przy ul. Suchej, z 2 poł. XIX w. Pierwotny układ cmentarza zatarty w wyniku budowy na jego terenie obiektów Zespołu Szkół Gastronomicznych i Bursy Międzyszkolnej oraz wydzielenie siedliska (parcela pod dom jednorodzinny). Cmentarz posiada kształt zbliżony do trapezu. Od strony północno-wschodniej wciną się w jego teren strzelnica sportowa. Od strony ulicy ogrodzony jest murem z fragmentów macew, od pozostałych stron siatką metalową. Brama znajduje się od strony północno-zachodniej. W południowo-wschodniej części znajduje się zbudowany z fragmentów macew pomnik ku czci pomordowanych w okresie II wojny światowej, w formie

piramidy z tablicą i napisem w języku hebrajskim. Obok pomnika i wzdłuż muru stoi ok. 40 macew ustawionych w rzędach.

- Cmentarz wojenny z I i II wojny światowej, położony na skrzyżowaniu ul. Mickiewicza i ul. Parkowej. Od pñ. przylega do cmentarza katedralnego. Na cmentarzu zjadają się pochówki pochodzące z różnych okresów. Na przełomie lat 1919-1920 na terenie cmentarza pochowano wielu stacjonujących w Sandomierzu żołnierzy poległych w walce z grypą hiszpanką. W 1923 r. na terenie cmentarza powstał pomnik poświęcony żołnierzom 4 pułku saperów. W 1937 r. ciała żołnierzy austro-węgierskich spoczęły w grobach rządowych. Związane to było z przesunięciem północnej granicy cmentarza przy poszerzaniu ulicy Opatowskiej (dziś Mickiewicza). W 1939 r. miano utworzyć trwałe mogiły żołnierzy polskich, przeszkodził temu jednak wybuch wojny. Dziś w tej części cmentarza znajdują się też pomniki katyński. W drugiej części cmentarza poza poległymi w walkach toczonych we wrześniu 1939 r. znajdują się też groby cywilów zmarłych w latach 1939-1943 w sandomierskim szpitalu epidemicznym.

- Mogiła zbiorowa żołnierzy austriackich z I wojny światowej, przy ul. Leszka Czarnego. W mogile spoczywa około 150 żołnierzy austriackich poległych w pierwszych dniach września 1914 r. w nocnej bitwie stoczonej z wojskami rosyjskimi. Obiekt ma formę ziemnego kopca.

- Cmentarz wojenny żołnierzy Armii Czerwonej z II wojny światowej, przy ul. Mickiewicza, przylega do cmentarza katedralnego. Po koniec lat 40-tych XX w. powstała inicjatywa utworzenia jednego wspólnego Cmentarza Żołnierzy Armii Radzieckiej w Sandomierzu. Miały się na nim znaleźć ekshumowane ciała żołnierzy poległych podczas II wojny światowej. Cmentarz powstał w latach 1951-1956. Nekropolie urządzono według projektu Stanisława Studnika. Obecnie na cmentarzu pochowanych jest ok. 11 tys. żołnierzy.

OBIEKTY OBRONNE

Pozostałości murów miejskich. Do czasów współczesnych w całości zachowała się brama Opatowska. Składa się ona z przejazdowej wieży bramnej i dostawionego do niej prostokątnego przedbramia. Z obu jej stron zachowały się odcinki muru obronnego o niepełnej wysokości. W odległości ok 45 m od bramy Opatowskiej zachowała się dolna część baszty prostokątnej wysuniętej przed mur obronny. Jest ona obecnie wbudowana w zespół szpitalny św. Ducha. Przy ul. Podwale, w pobliżu wylotu ul. Szpitalnej zachował się większy odcinek muru, z basztą, obecnie częściowo zrekonstruowaną. Pozostałości murów zachowały się także przy ul. Zamkowej, w postaci furty dominikańskiej („Ucho Igiełne”), a także w dolnych partiach domów przy ul. Fortecznej 10 i 12, Tkackiej 2 i Katedralnej 7, 9 i 15.

Pierwotnie mury miejskie znajdowały się wokół całego Starego Miasta, od północy obejmując teren kościoła i szpitala św. Ducha, od zachodu nieistniejący dziś kościół św. Marii Magdaleny z klasztorem dominikańskim, od wschodu również nieistniejący kościół św. Piotra, od południ teren katedry. Miasto otrzymało mury obronne w połowie XIV w., za czasów Kazimierza Wielkiego. Budowa trwała do końca XV w. System obronny Sandomierza składał się z czterech bram wjazdowych, dwóch furt i 21 baszt, był połączony z zamkiem. Wysokość murów dochodziła do 9 metrów. Obwód murów posiadał nieregularny, soczewkowaty kształt. Istniało kilka przejść: od północy znajdowała się brama opatowska, obok zamurowana obecnie furta, dalej na wschód brama zawichojska, od zachodu furta dominikańska i furta obok zamku, od wschodu brama lubelska i furta zamojska, od południa brama krakowska. Od wewnątrz przebiegała ulica podmurna. W XIX w. nadwątlone wcześniejszymi najazdami mury obronne zaczęto rozbierać. Materiał użyty został do odbudowy miasta zniszczonego w 1809 r. przez Austriaków.

Fot. 20. Pozostałości murów miejskich. Mapa: Sandomierz, plan miasta, opr. Z. Dolatowski (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Zamek sandomierski. Jest on jednym z najbardziej charakterystycznych elementów sandomierskiego pejzażu, jednym z najcenniejszych jego zabytków.

Najprawdopodobniej wzgórze zamkowe było miejscem sandomierskiego grodu. Murowany zamek sandomierski wymieniony przez królewskiego kronikarza Janko z Czarnkowa jako jeden z wzniesionych przez Kazimierza Wielkiego, powstał zapewne tuż przed lub równocześnie z murami obronnymi Sandomierza. W 2 poł. XV w. nastąpiła przebudowa południowego, zapewne reprezentacyjnego skrzydła zamkowego, kolejna przebudowa z ok. 1480 r. była inicjatywą starosty Rafała z Jarosławia. Zamek zmienił zasadniczo swoje oblicze za czasów króla Zygmunta I Starego, który w 1513 r. polecił zburzyć nadwątłone budynki zamkowe celem przygotowania placu budowy, delegując swego nadwornego mistrza budowlanego Benedykta. Tak zapoczątkowano około 1520 r. budowę skrzydeł wschodniego i zachodniego. Dopiero w kolejnym etapie prac, prowadzonych w latach 1564-1565 przez Zygmunta II Augusta zarysował się czworoboczny układ przestrzenny XVI-wiecznego zamku. Wkrótce, bo w 1586 r. król Stefan Batory podjął decyzję o ukończeniu prac budowlanych, głównie przy skrzydle zachodnim, zlecając przygotowanie planów i kosztorysów nadwornemu architektowi Santi Gucci'emu. Kolejne prace podjęto w 2. ćwierci XVII w. a skoncentrowały się one w południowo-zachodniej części założenia. W 1656 r. wycofujące się wojska szwedzkie wysadziły zamek w momencie przejmowania go przez polską załogę. Stosunkowo najmniej ucierpiało niedokończone skrzydło zachodnie, które stało się podstawą odbudowy, podjętej w latach 1680-1688 na polecenie króla Jana III Sobieskiego. Po zdemolowaniu wewnątrz zamkowych przez kwaterujące tu w czasach walk konfederatów barskich wojska rosyjskie decydujące zmiany nastąpiły w końcu XVIII w., kiedy to Austriacy umieścili tu sąd kryminalny i więzienie. Władze Królestwa Kongresowego, porządkując zabudowę Sandomierza w ramach planu regulacyjnego miasta z 1820 r., zdecydowały o zorganizowaniu więzienia w budynku głównym, pozostałe skazując na likwidację i rozbiórki. Z tego okresu pochodzi charakterystyczna, więzienna elewacja budynku. Dopiero na wiosnę 1959 r. gmachy więzienne przekazane zostały władzom miejskim, by podjąć kompleksowe prace badawcze zrealizowane przez Zakład Architektury Politechniki Warszawskiej, potem remontowe i adaptacyjne, po których od połowy lat 80-tych XX w., zamek przekazany został Muzeum Okręgowemu w Sandomierzu na cele ekspozycyjne.

Pozostałości zamku znajdują się na wyniesieniu, na południe od Starego Miasta. Zamek był, mniej lub bardziej regularnym założeniem na planie czworoboku, zamykającego wewnętrzny dziedziniec. Ze starej zabudowy zachowały się jedynie relikt kamiennej wieży, pochodzącej zapewne z czasów działalności budowlanej króla Kazimierza III Wielkiego. Zachowany budynek główny stanowił niegdyś zachodnie skrzydło zamku. Wysokiej klasy kompozycja elewacji jest niezwykle ciekawym przykładem dzieła, opartego na tak zwanej „charakterologicznej” teorii porządków architektonicznych. Nad wejściem widoczny jest jedyny starszy element fasady, częściowo zrekonstruowana tablica erekcyjna z datą 1520, odnosząca się do prac, realizowanych z polecenia króla Zygmunta I Starego przez mistrza Benedykta. Z tego okresu zachowane są w ekspozycji muzealnej relikt kamieniarskiej dekoracji zamku. Wieża południowa jest najstarszym z zachowanych elementów korpusu zamkowego. Była niegdyś częścią reprezentacyjnego, południowego skrzydła kazimierzowskiego zamku a przebudowana została zapewne w 2 poł. XV w. Interesującym wnętrzem jest tzw. kuchnia królewska w północnej części budynku, urządzona po zniszczeniach spowodowanych przez Szwedów w 1656 r. oraz monumentalna klatka schodową w środkowej części skrzydła zamkowego, wyprowadzająca do reprezentacyjnych pomieszczeń piętra. W Wielkiej Sali zachował się portal z ok. 1620 r. z herbem Lubomirskich, zapewne według projektu wybitnego architekta Macieja Trapoli.

Fot. 21. Zamek (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Koszary carskie. Usytuowane przy ul. Zacisze, pochodzące z 3 ćw. XIX w. Stanowią pamiątkę po czasach, gdy Sandomierz był miastem granicznym - do 1914 r. były miejscem stacjonowania oddziałów 16. Sandomierskiej Brygady Straży Granicznej.

Koszary wojskowe zlokalizowane przy ul. Mickiewicza, 11 Listopada, Wojska Polskiego i Grodzisko, sprzed 1931 r. W latach 1930-39 stacjonował tu 2 Pułk piechoty legionów. Został on przeniesiony z Pińczowa. Obecnie stacjonuje tu 3 Batalion Radiotechniczny im. ppłk. Antoniego Wiktorowskiego, ps. „Kruk” - pododdział Wojsk Radiotechnicznych Sił Powietrznych RP powołany 06.07.1957 r.

BUDYNKI UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ

Ratusz. Usytuowany jest pośrodku placu rynkowego, na pochyłości opadającego w stronę południowo-wschodu staromiejskiego placu. Tradycja mówi o budowie ratusza w końcu XIII w., najprawdopodobniej jeszcze o drewnianej konstrukcji, związanego z lokacją miasta w 1286 r. na prawie magdeburskim. Po najeździe litewskim w 1349 r. nastąpiło nowe rozplanowanie miasta i odbudowa już murowanego ratusza. Najprawdopodobniej była to budowla na rzucie zbliżonym do kwadratu, stanowiąca południową część dzisiejszego gmachu. W XV w. nastąpiła rozbudowa ratusza, a w 1511 r. kolejna, już w duchu renesansowym przebudowy, której najbardziej charakterystycznym elementem jest renesansowa attyka. W wyniku pożaru ratusza w 1623 r. zawaliła się wieża, która została odbudowana w ciągu najbliższych lat. Ratusz ucierpiał ponownie w czasie wojen szwedzkich, w wyniku wielkiego pożaru miasta wywołanego wybuchem na sandomierskim zamku. Odbudowa ratusza nastąpiła dopiero w czasach króla Jana III Sobieskiego. W kolejnym wielkim pożarze miasta w 1757 r. spłonęły dachy i pomieszczenia piętra oraz przybudowane do ratusza kramy. Budynek dość szybko odnowiono, jednocześnie, w 1759 r. król August III wystawił dokument zakazujący budowy kramów i rzemieślniczych jatek na parcelach obok ratusza. W ciągu kolejnych dziesięcioleci stan ratusza gwałtownie się pogorszył, z tego powodu w ramach planu regulacyjnego miasta proponowano jego rozbiórkę, jednak miasto podjęło próby ratowania gmachu. Generalny remont przeprowadzony został dopiero w 1873 r., a w 1905 r. gruntownej renowacji poddano elewacje budynku, odsłaniając ceglane lica murów spod zniszczonych już mocno tynków. W latach 70-tych XX w., w ramach akcji rewaloryzacji miasta, po wszechstronnych badaniach przeprowadzono prace konserwatorskie i adaptacyjne, przeznaczając parter na cele muzealne, na piętrze umieszczając reprezentacyjne sale władz miejskich Sandomierza.

Ratusz zbudowany jest na planie wydłużonego prostokąta, ze ścianą wschodnią lekko zakrzywioną. Przy elewacji zachodniej znajduje się wieża, przesunięta nieco z osi budynku ku płn. Budynek murowany z cegły z użyciem kamienia w podmurówce, częściowo w narożnikach oraz w detalu, głównie w wątku wozówkowo-głównym, zwanym polskim. Wieża otynkowana, w górnej części przechodzi w ośmiobok, przykryta blaszanym hełmem. W elewacji wschodniej przy narożniku płn. wydatna, skośna szkarpa, sięgająca do wysokości muru attykowego. Elewacje nietynkowane, z wyjątkiem wieży, zwieńczone wysoką attyką, składającą się z dwóch fryzów ujętych profilowanymi gzymsami oraz ozdobnego grzebienia o dekoracji z formowanej cegły. Fryz dolny szeroki, rozczłonkowany uskokowymi wnękami arkadowymi rozdzielonymi zdwojonymi pilasterkami, wąskimi. Fryz górny podzielony na przemian wolutowymi konsolkami oraz okrągłymi otworami. Grzebień attyki ze sterczynkami ujętymi w wolutowe spływy, przy wyższych, ozdobnych sterczynkach narożne kamienne maski. Wszystkie elewacje rozczłonkowane prostokątnymi oknami o nieregularnym układzie. Na elewacji płd. zegar słoneczny wykonany w technice sgraffito. Budynek w stylu gotyckim, przekształcony w okresie renesansu.

Fot. 22. Ratusz (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Dawna Publiczna Szkoła Powszechna, ob. Liceum Ogólnokształcące, przy ul. Mickiewicza 9. Budynek powstał w 1926 r. z inicjatywy burmistrza Sylwestra Więckowskiego

Dawna Żeńska Szkoła Maryjna, ob. Liceum Ekonomiczne, przy ul. Żeromskiego 8. Budynek powstał z inicjatywy władz carskich w latach 1901-04.

Dawny szpital wojskowy, ob. budynek mieszkalny, przy ul. Mickiewicza 18, z lat 30. XX w.

Pocztą, przy ul. Żeromskiego 12, zaprojektowany w 1931 r. przez Juliana Putermiana - Sadłowskiego i Jana Najmana.

Bank Centralnej Kasy Spółek Rolniczych ob. PKO SA, przy ul. Kościuszki 4, powstał w 1938 r. na potrzeby Centralnej Kasy Spółek Rolniczych.

ZABYTKOWA ZIELEŃ

Park Miejski. Położony w centralnej części miasta, między ul. Mickiewicza, Szkolną, Słowackiego, Ogrodową i Pl. św. Wojciecha. Powstał w 3 ćwierci XIX w. Okres ten ma ścisły związek z występującą wówczas na ziemiach polskich tendencją powoływania miejskich ogrodów publicznych, inspirowaną stuleciem (1727-1827) udostępniania Ogrodu Saskiego w Warszawie do użytku publicznego. Wiele z powstałych wówczas ogrodów miejskich nosiło oficjalną lub zwyczajową nazwę "Ogród Saski". Park w Sandomierzu również do nich należy.

Park zajmuje obszar o powierzchni 4,2 ha w kształcie trapezu. Układ przestrzenny parku jest złożony: dwuosiowy, symetryczny, promienisty i stanowi dobrze zachowaną formę pierwotnej kompozycji, której osnową jest układ dróg parkowych. Główne osie zorientowane są na NW-SE i NE-SW i biegną w kierunkach odpowiednich do granic parku. Część centralną obiega droga w kształcie elipsy. Wzdłuż granic parku poprowadzone drogi obrzebne.

ZABUDOWA MIESZKALNA I GOSPODARCZA

Najobszerniejszą grupę wśród zabytków nieruchomości Gminy Sandomierz stanowią zabudowania mieszkalne zarówno drewniane (m.in. dworki) jak i murowane (m.in. kamienice mieszczańskie).

Budynki mieszkalne drewniane. Do najciekawszych należą:

- *Dworek Sobolewskich*, przy ul. Mickiewicza 12, z 2 poł. XIX w. Budynek drewniany, otynkowany, ściany zbudowane z modrzewiowych krawężników o konstrukcji zrębowej. Długa ściana frontowa z czterema oknami zamykanymi na drewniane okiennice, z wysokim oszklonym gankiem, do którego prowadzą szerokie schody.

- *Dworek Strużyńskich*, przy ul. Zawichojska 2 (rejestr zabytków nr A.775). Wzniesiony prawdopodobnie w 1861 r. wg projektu architekta Jana Lasoty. Fundatorem był Cyprian Strużyński. Budynek drewniany, parterowy, z ryzalitem usytuowanym na osi w elewacji frontowej, ozdobionym pilastrami i zwieńczonym frontonem od ulicy. W elewacji tylnej ganek wsparty na czterech filarach, nad gankiem ozdobny fronton. Obok dworku znajdowała się oficyna drewniana, otynkowana, parterowa, dwutraktowa z gankiem, kryta czterospadowym dachem (obecnie nie istnieje).

- *Dworek Karpińskich*, przy ul. Browarna 1a (rejestr zabytków nr A.772). Wzniesiony na przełomie XVIII i XIX w., przekształcony w 1840 r. Obecnie w dworku znajduje się pensjonat „Dworek Karpińskich”. Jest to budynek drewniany, na planie wydłużonego prostokąta, konstrukcji zrębowej, na wysokiej podmurówce, w której znajdowało się mieszkalne przyziemie. Od strony wschodniej budynek zdobił oszklony, wsparty na czterech drewnianych kolumnach ganek z dachem dwuspadowym.

- *Dworek Ulrychów*, przy ul. Zamkowa 1, z 1867 r. Fundatorem był Cyprian Strużyński. Oprócz domu w skład posesji wchodziły zabudowania gospodarcze - oficyna murowana i drewniane drwalnie

(obecnie nie istnieją). Jest to budynek drewniany, parterowy, wzniesiony na rzucie prostokąta, z użytkowym poddaszem.

- *Dworek Skorupskich*, przy ul. Staromiejska 2 (rejestr zabytków nr A.774), z 1838 r. Jest to budynek drewniany, o konstrukcji zrębowej, szalowany, wzniesiony na kamiennej podmurówce, nakryty dachem dwuspadowym z naczółkiem. Obecnie znajduje się tu restauracja i hotel „Dworek Ojca Mateusza”.

- *Dworek*, przy ul. Świętej Królowej Jadwigi 3 (rejestr zabytków nr A.773), z XVIII w. Budynek na rzucie prostokąta, niepodpiwniczony, na podmurówce. Ściany drewniane o konstrukcji zrębowej, węglowane na nakładkę dwustronną prostą, z pozostałymi, obustronnie tynkowane. Dach naczółkowy, krokwiowo-płatwiowy, z niewielkimi lukarnami. W elewacji frontowej ganek wsparty na czterech słupach, nakryty dachem pulpitowym. Ganek występuje również od strony tylnej.

Budynki mieszkalne murowane. Duża część obiektów zlokalizowana jest na terenie Starego Miasta, przy Rynku oraz wokół niego. Do najciekawszych należą m.in.:

- Kamienica mieszczańska przy ul. Rynek 4 (rejestr zabytków nr A.921), z 1 poł. XVI w., murowana, trzykondygnacyjna, z zachowanym późnorenesansowym portalem i rekonstruowanymi obramieniami renesansowych okien na piętrze.

- Kamienica mieszczańska - konwikt Boboli, przy ul. Rynek 5 (rejestr zabytków nr A.756), z XV w. W XVII w. budynek pełnił rolę konwiktów dla młodzieży kształcącej się w Collegium Gostomianum. Północna elewacja kamienicy nietynkowana, z zachowanymi częściowo potężnymi gotyckimi przyporami. Fasada zdobiona jest szerokim boniowaniem, kondygnacje rozdziela pusty pas pomiędzy wąskimi gzymsikami. Górną krawędź obiega mocno wysadzony profilowany gzyms wieńczący na kroksztynkach. Wszystkie okna piętra mają profilowane ukształtowane obramienia, sklepione łukami odcinkowymi ze stiukowymi, małżowinowo-liściastymi „kluczami” na osiach. Na półpiętrze klatki schodowej, która prawdopodobnie powstała w wyniku przebudowy w 1. poł. XVII w., zachowała się inskrypcja z 1635 r., związana z przeznaczeniem kamienicy na jezuicki konwikt.

- Kamienica mieszczańska, tzw. Oleśnickich, przy ul. Rynek 10 (rejestr zabytków nr A.761), z XV w., Według miejskiej tradycji, w tym budynku kalwini, luteranie i bracia czescy podpisali w 1570 r. tzw. zgodę sandomierską, pakt wzajemnej tolerancji. Piwnice budynku zostały włączone do podziemnej trasy turystycznej, której wylot znajduje się w budynku ratusza.

- Odwach, przy ul. Rynek 12 (rejestr zabytków nr A.762), z pocz. XIX w. Był tu posterunek policji i żandarmerii oraz areszt tymczasowy. Obecnie mieści się w nim Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze.

- Kamienica mieszczańska, zwana domem Mikołaja Gomółki, przy ul. Rynek 14, z 1 poł. XVI w.

- Kamienica mieszczańska, tzw. dom Greka Kojczora (rejestr zabytków nr A.766), przy ul. Rynek 23, z XV/XVI w. Zachowała oryginalny układ przestrzenny.

- Kamienica mieszczańska, tzw. dom Węgra Lazarczyka (rejestr zabytków nr A.767), przy ul. Rynek 27, z XIV-XV w. Budynek funkcjonuje pod nazwą „Kamienica Węgra Lazarczyka”, chociaż w powszechnym odbiorze znany jest bardziej jako „Kamienica Pod Ciżemką”.

- Kamienica mieszczańska (rejestr zabytków nr A.769), przy ul. Rynek 31, z XV/XVI w. W XIX w. własność rodziny Dutreppich, zachowała oryginalny układ przestrzenny parteru.

OBIEKTY PRZEMYSŁOWE

Spichlerz. Znajduje się poniżej dawnego obwodu murów obronnych, przy ul. Rybitwy. Wybudowany prawdopodobnie w I połowie XVI w. W 1769 r. August Woczyński sprzedaje spichlerz Stanisławowi Jachowskiemu, a ten w 1772 r. sprzedaje nieruchomość kapitulie sandomierskiej. Po 1813 r. ma miejsce odbudowa drewnianego ganku i schodów po stronie północnej. W 1908 r. ponowna przebudowa spichlerza ze zmianą układu wewnętrznego. Po II wojnie światowej remonty.

Budynek wolnostojący, murowany z kamienia i cegły, otynkowany, dwukondygnacyjny, na planie zbliżonym do prostokąta, o dłuższej osi na linii wschód-zachód. W narożniku południowo-wschodnim potężna szkarpa. W części północno-zachodniej wbudowana klatka schodowa. Budynek trójkondygnacyjny, o zwartej bryle, przykryty dwuspadowym dachem.

Wieża ciśnień. Znajduje się na obrzeżach parku miejskiego przy ul. Szkolnej. Wybudowana w 2 poł. lat 30-tych XX w. Wieża zbudowana jest na planie koła, jej trzon wykonany został z elementów prefabrykowanych, segmenty żelbetowe ułożone są jeden na drugim. Wysokość: 40 m.

KAPLICZKI, FIGURY I KRZYŻY PRZYDROŻNE

Na terenie Gminy Sandomierz występuje kilkanaście kapliczek, krzyży przydrożnych czy figur. Wykonane są z cegły bądź kamienia, datowane są od XVII/XVIII w. do początków XX w. Obiekty tego typu są rozpowszechnionym elementem krajobrazu nie tylko tego regionu, ale i przeważającej części kraju. Ich ustawianie wiązało się z lokalną tradycją oraz religijnym, duchowym doświadczeniem fundatorów katolickich. Powstawały na pamiątkę ważnych wydarzeń historycznych, sytuacji rodzinnych, z obawy przed chorobami czy wojnami. Miały charakter dziękczynny, suplikacyjny a nawet odstraszały. Najczęściej wybierano lokalizację w pobliżu świątyń, przy skrzyżowaniach, przy wjeździe do wsi przy mostach, a bardziej osobiste przed domami.

Do najciekawszych należą m.in.:

- Figura przydrożna, tzw. latarnia chocimska, przy ul. Zawichojskiej, przed dworem Strużyńskich, z XVII/XVIII w. Według tradycji ludowej kapliczka ta została ufundowana około 1680-1690 przez rycerzy Chorągwi Ziemi Sandomierskiej, którzy wrócili szczęśliwie do domów po zwycięskiej bitwie wojsk hetmana Sobieskiego z Turkami pod Chocimiem w 1673 r. W trakcie prac porządkowych i remontowych prowadzonych przez właściciela zespołu dworskiego Strużyńskich, na terenie, którego znajduje się figura, w nasypie ziemnym, na którym posadowiono figurę, odkryto kości.

- Figura na szczycie Salve Regina. Wzniesiona w 1856 r. ku pamięci Jana Jaworskiego i jego żony Franciszki przez ich dzieci.

- Figura NMP na kolumnie, przed ratuszem z 1776 r.

- Figura św. Franciszka Ksawerego, usytuowana obok Collegium Gostomianum z 3 ćw. XVIII w.

- Figura błogosławionego Wincentego Kadłubka, usytuowana na stoku wzgórza katedralnego z ok. 1870 r.

- Figury św. Benedykta i św. Scholastyki, usytuowane przed wejściem na teren kościoła pw. św. Michała, z 1765 r.

- Figura św. Rocha, usytuowana naprzeciw wejścia na teren kościoła pw. św. Michała, z 1 poł. XVIII w.

- Fura św. Aleksandra papieża, usytuowana na skwerku przed kościołem św. Józefa, z 1871 r.

- Kapliczka, przy ul. Lwowskiej, z 1900 r., murowana, domkowa.

5.2.4 Zabytki archeologiczne

Stanowiska archeologiczne są ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach danego obszaru. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych podczas inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, ważne jest określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków, lub przeznaczonych do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków, w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo Konserwatora Zabytków.

W związku z licznymi zagrożeniami zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania, podlegają ochronie i opiece. W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych, na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, podczas inwestycji związanych z robotami ziemnymi, wymagane jest prowadzenie prac archeologicznych w zakresie

uzgodnionym pozwoleniem na badania archeologiczne Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przed uzyskaniem pozwolenia na budowę lub przed rozpoczęciem prac ziemnych. Wyniki badań często stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie faktów osadniczych na tym terenie. Pozwalają one skorygować, uszczegółowić i potwierdzić informacje uzyskane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwia uzupełnienie danych o kulturze materialnej mieszkańców. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych. Jednak nie może on odpowiadać dokładnie zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, ponieważ może okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska. Niezbędne jest także określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków, lub przeznaczonych do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków, w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo Konserwatora Zabytków, zgodnie z ustawą o ochronie i opiece nad zabytkami.

Obszar Gminy Sandomierz znajduje się na czterech obszarach AZP: 89-73, 89-74, 90-73, 90-74. Łącznie zinwentaryzowanych jest 155 stanowisk. Zasobu archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy nie należy uważać za zbiór zamknięty. Zasób ten powinien podlegać cyklicznej weryfikacji poprzez badania powierzchniowe, jak i rozpoznawcze badania wykopaliskowe, które najpełniej potrafią udzielić odpowiedzi w kwestii rzeczywistej wartości danego obiektu archeologicznego.

Początki zainteresowań dziedzictwem kulturowym Ziemi Sandomierskiej mają metrykę sięgającą połowy XIX w. Dopiero pod koniec lat 20-tych XX w. zainicjowano systematyczne, prowadzone na szeroką skalę prace archeologiczne. Początkowo miały one przede wszystkim charakter ratowniczy i związane były z dokumentowaniem ujawnianych w trakcie prac ziemnych odkryć i zabytków. Na ten właśnie okres datuje się początek wieloletnich badań stacjonarnych na Wzgórzu Świętojakubskim w Sandomierzu. W drugiej połowie lat 50-tych XX w. rozpoczęto trwające po dzień dzisiejszy systematyczne badania archeologiczne na terenie miasta. W pierwszym okresie pracami realizowanymi w ramach badań nad początkami państwa polskiego kierował z ramienia Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk (obecny Instytut Archeologii i Etnologii PAN) Jerzy Gąssowski, zaś od końca lat 60-tych XX w. prace te prowadził interdyscyplinarny zespół badawczy, kierowany przez Stanisława Tabaczyńskiego. Nadrzędnym celem tych przedsięwzięć było poznanie początków Sandomierza i rekonstrukcja najstarszego układu przestrzennego miasta, w tym ustalenie lokalizacji grodu. Badania objęły początkowo teren Wzgórza Staromiejskiego, na którym w 1962 r. doszło do spektakularnego odkrycia zestawu figur szachowych z XII w., znanych jako „szachy sandomierskie”. W kolejnych latach prace skoncentrowano na Wzgórzach Zamkowym i Collegium Gostomianum. Na pierwszym z nich odkryto pozostałości potężnych drewniano-ziemnych fortyfikacji grodu. Natomiast na drugim, poza relikdami murowanego kościoła św. Piotra, odkryto obiekty i zabytki świadczące o istnieniu w tym miejscu w wiekach XI i XII ufortyfikowanego podgrodzia. Prace realizowane w pierwszej połowie lat 70-tych XX w. włączone zostały w szerszy program rewaloryzacji Starówki i ratowania zabytków Starego Miasta w Sandomierzu, w związku z zaistniałym w latach 60-tych XX w. osuwaniem się skarpy sandomierskiej. Prowadzone w latach późniejszych na terenie miasta badania archeologiczne podejmowano głównie z potrzeb konserwatorskich. Z ważniejszych można wymienić prace prowadzone na terenie Wzgórza Zamkowego, w trakcie których doszło do odkrycia m.in. wielobocznej baszty z czasów Kazimierza Wielkiego, badania przy kościele dominikańskim św. Jakuba, odkrycie najstarszych drewnianych umocnień miasta lokacyjnego na Wzgórzu Miejskim i pozostałości kilku cmentarzy z XI-XII w. Istotne znaczenie naukowe miały prace weryfikacyjne zrealizowane w latach 80-tych XX w. na kopcu Salve Regina w Sandomierzu. Badania prowadzone były przez Andrzeja Buko, Marka Florka i Józefa Ścibiora. Prowadzone od lat 70-tych XX w. prace archeologiczne nie ograniczały się wyłącznie do stanowisk średniowiecznych. Równie intensywne badania prowadzono na wielu stanowiskach pradziejowych, m.in. wieloletnie prace wykopaliskowe IAiE PAN na Wzgórzu Zawichojkim w Sandomierzu.

Duże nagromadzenie reliktyw dawnego osadnictwa na Ziemi Sandomierskiej wynika w dużym stopniu z niezwykle korzystnych warunków naturalnych pozwalających, zarówno w pradziejach, średniowieczu, jak i w czasach nowożytnych, na stosowanie różnorodnych strategii eksploatacji środowiska naturalnego. Na urodzajnych glebach lessowych Wyżyny Sandomierskiej już od początku neolitu rozwijać się mogło pomyślnie rolnictwo. Z kolei Wisła i jej dopływy, w tym wielkie łąki, sprzyjały rozwojowi rybołówstwa i hodowli na terenach nizinnych. W Kotlinie Sandomierskiej, gdzie przetrwały do dnia dzisiejszego świadectwa obszarów puszczańskich, rozwijała się gospodarka oparta na różnorodnych formach eksploatacji lasu (łowiectwo, zbieractwo, pozyskiwanie drewna, produkcja węgla drzewnego, smoły, dziegiu i potażu). Na terenach leśnych Przedgórza Ilżeckiego, Gór Świętokrzyskich i Kotliny Sandomierskiej zlokalizowane są łatwo dostępne surowce naturalne, takie jak kamień, krzemień, rudy żelaza i metali kolorowych czy surowce ilaste, wykorzystywane od zarania dziejów do produkcji ceramiki. Z kolei rozwojowi wymiany handlowej sprzyjało usytuowanie Ziemi Sandomierskiej na szlakach komunikacyjnych łączących Bałtyk z terenami naddunajskimi i Europę wschodnią z zachodnią, funkcjonujących już od neolitu.

Zestawienie stanowisk archeologicznych z terenu Gminy Sandomierz przedstawiono w Aneksie nr 2 na końcu opracowania.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Podstawowe formy ochrony zabytków według Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. stanowią:

1. wpis do rejestru zabytków;
2. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
3. uznanie za pomnik historii;
4. utworzenie parku kulturowego;
5. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze Gminy Sandomierz funkcjonują trzy z wyżej wymienionych form ochrony zabytków: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii oraz ustalenia ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (s. 28-33 niniejszego opracowania).

5.3.1 Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami rejestr zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków, który zgodnie z przytoczoną powyżej ustawą, jako jedyny organ ochrony zabytków posiada kompetencje wpisywania zabytków do rejestru. Wpis zabytku do rejestru zabytków dokonywany jest na mocy decyzji administracyjnej, w księdze rejestru zabytków, określanej w zależności od kategorii zabytku właściwym symbolem:

- ✓ księga A – zabytki nieruchome,
- ✓ księga B – zabytki ruchome,
- ✓ księga C – zabytki archeologiczne.

Zabytek nieruchomy może zostać wpisany do rejestru z urzędu lub na wniosek właściciela lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym zabytek się znajduje. Do rejestru może być wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpisu dokonuje właściwy Wojewódzki Konserwator Zabytków wydając decyzję administracyjną.

Zabytek wpisany do rejestru, który uległ zniszczeniu w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej albo którego wartość będąca podstawą wydania decyzji o wpisie do rejestru nie została potwierdzona w nowych ustaleniach naukowych, zostaje skreślony

z rejestru. Skreślenie z rejestru następuje na podstawie decyzji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Tabela 2. Zabytki nieruchome z terenu gminy Sandomierz wpisane do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego⁴.

Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru
Sandomierz	ZESPÓŁ URBANISTYCZNO-ARCHITEKTONICZNY I KRAJOBRAZOWY wraz z rozszerzoną strefą konserwatorską	A-719
Sandomierz, ul. Katedralna 1	ZESPÓŁ KATEDRALNY: 1) kościół katedralny p.w. Narodzenia NMP; 2) dzwonnica; 3) ogrodzenie cmentarza przykościelnego;	A-720/1-3
Sandomierz, ul. Katedralna 1	SUFRAGANÓWKA	A-721
Sandomierz, ul. Katedralnej 3	WIKARÓWKA	A-722
Sandomierz, ul. Staromiejska 11	ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO P.W. NAWRÓCENIA ŚW. PAWŁA: 1) kościół parafialny p.w. Nawrócenia Św. Pawła; 2) dzwonnica; 3) ogrodzenie z bramą;	A-723/1-3
Sandomierz, ul. Żeromskiego 2-6	ZESPÓŁ KLASZTORNY SS. BENEDYKTYNEK (obecnie Wyższe Seminarium Duchowne i kościół rektoralny p.w. św. Michała Archanioła): 1) kościół p.w. Św. Michała Archanioła; 2) klasztor; 3) dzwonnica; 4) budynek dawnej furty klasztornej; 5) domek kapelana; 6) kazalnica; 7) ogród klasztorny; 8) murowane ogrodzenie; 9) zabudowania gospodarcze;	A-724/1-9
Sandomierz, Pl. Poniatowskiego 3	ZESPÓŁ KLASZTORNY DOMINIKANÓW: 1) kościół p.w. św. Jakuba; 2) dzwonnica; 3) dwie kaplice boczne; 4) pozostałości klasztoru; 5) ogród klasztorny wraz z sąsiednimi wawozami (Staromiejski, Piszczel, Podwale Dolne, Królowej Jadwigi); 6) Lipy rosnące przed kościołem;	A-725/1-6
Sandomierz, ul. Opatowska 10	ZESPÓŁ KOŚCIELNO-SZPITALNY: 1) kościół (rektoralny) p.w. Św. Ducha; 2) budynek szpitalny północny; 3) budynek szpitalny południowy;	A-726/1-3
Sandomierz, Pl. Św. Wojciecha 2-4	ZESPÓŁ KLASZTRNY POREFORMACKI: 1) kościół p.w. św. Józefa; 2) klasztor; 3) mur wokół dziedzińca przedkościelnego z kapliczkami na Stacje Męki pańskiej i bramą; 4) ogrody klasztorne; 5) mur o ogrodzenia terenów klasztornych;	A-727/1-5
Sandomierz, ul. Długosza 3	DAWNE KOLEGIUM JEZUICKIE TZW. COLLEGIUM GOSTOMIANUM	A-728
Sandomierz, ul. Mickiewicza	NIECZYNNY CEMNTARZ KATEDRALNY	A-729
Sandomierz, ul. Mickiewicza	CMENTARZ WOJENNY Z OKRESU I i II WOJNY ŚWIATOWEJ	A-730
Sandomierz, ul. Staromiejska	NIECZYNNY CMENTARZ KATOLICKI Z XIX W.	A-731
Sandomierz, ul. Sucha	CMENTARZ ŻYDOWSKI	A-732
Sandomierz, ul. Mickiewicza	CMENTARZ WOJENNY ŻOŁNIERZY ARMII RADZIECKIEJ Z 1944 R.	A-733
Sandomierz, ul. Leszka Czarnego	MOGIŁA ZBIOROWA ŻOŁNIERZY AUSTRIACKICH Z 1914 R.	A-734
Sandomierz, ul. Żydowska 4	SYNAGOGA (ob. Archiwum Państwowe)	A-735

⁴ https://wuozkielce.bip.gov.pl/rejestry-ewidencje-archiwa/1170787_rejestr-zabytkow-nieruchomych.html - stan na lipiec 2025 r.

Sandomierz, ul. Żydowska 4	DAWNY DOM GMINY ŻYDOWSKIEJ	A-736
Sandomierz, ul. Zamkowa 12	ZAMEK	A-737
Sandomierz	POZOSTAŁOŚCI OBWAROWAŃ MIEJSKICH: 1) odcinek muru zachodniego (wzdłuż ul. Basztowej / ob. Żydowskiej/ z fragmentami baszt); 2) odcinek muru północnego (wzdłuż ul. Mickiewicza); 3) mur w domu przy ul. Forteczna 10/12; 4) odcinki muru w budynkach przy ul. Katedralnej 7, 9 i 15; 5) Furta Dominikańska tzw. "Ucho Igielne" przy domu ul. Zamkowa 2;	A-738/1-5
Sandomierz	BRAMA OPATOWSKA	A-739
Sandomierz, ul. Rynek 1	RATUSZ	A-740
Sandomierz, ul. Długosza 9	ZESPÓŁ "DOMU DŁUGOSZA": 1) "Dom Długosza"; 2) dziedziniec (podwórze); 3) ogród w granicach ogrodzenia;	A-741/1-3
Sandomierz, ul. Żeromskiego 2	BUDYNEK DAWNEGO SEMINARIUM NIŻSZEGO	A-742
Sandomierz, ul. Mariacka 3	DOM	A-743
Sandomierz, ul. Mariacka 9	DAWNY DOM KSIĘŻY EMERYTÓW	A-744
Sandomierz, ul. Mariacka 8	DAWNA KANONIA, TZW. "BIRET"	A-745
Sandomierz, ul. Mariacka 12	BUDYNEK "DOMU KATOLICKIEGO"	A-746
Sandomierz, ul. Mariacka 16	DAWNA SZKOŁA PARAFIALNA	A-747
Sandomierz, Pl. Poniatowskiego 3	BUDYNEK DAWNEGO KLASZTORU DOMINIKANÓW	A-748
Sandomierz, Pl. Poniatowskiego 1	DOM	A-749
Sandomierz, ul. Podole 3	DOM DREWNIANY	A-750
Sandomierz, ul. Opatowska 1	DOM	A-751
Sandomierz, ul. Opatowska 8	DOM	A-752
Sandomierz, ul. Opatowska 9	DOM	A-753
Sandomierz, ul. Opatowska 21	BUDYNEK MIESZKALNY	A-754
Sandomierz, ul. Rynek 3	DOM	A-755
Sandomierz, ul. Rynek 5	DOM	A-756
Sandomierz, ul. Rynek 6	DOM	A-757
Sandomierz, ul. Rynek 7	DOM	A-758
Sandomierz, ul. Rynek 8	DOM	A-759
Sandomierz, ul. Rynek 9	DOM	A-760
Sandomierz, ul. Rynek 10	DOM, TZW. "KAMIENICA OLEŚNICKICH"	A-761
Sandomierz, ul. Rynek 12	DOM, TZW. "ODWACH"	A-762
Sandomierz, ul. Rynek 15	DOM	A-763
Sandomierz, ul. Rynek 20	DOM	A-764
Sandomierz, ul. Rynek 22	DOM	A-765
Sandomierz, ul. Rynek 23	DOM	A-766
Sandomierz, ul. Rynek 27	DOM	A-767
Sandomierz, ul. Rynek 30	DOM	A-768
Sandomierz, ul. Rynek 31	DOM	A-769
Sandomierz, ul. Tkacka 2	DOM MIESZKALNY	A-770
Sandomierz, ul. Żeromskiego 9	DOM MIESZKALNY	A-771
Sandomierz, ul. Browarna 9	DWOREK	A-772
Sandomierz, ul. Królowej Jadwigi 3	DWOREK	A-773
Sandomierz, ul. Staromiejska 2	DWOREK	A-774
Sandomierz	ZESPÓŁ DWORKU: 1) dworek przy ul. Zawichowskiej 2; 2) oficyna przy ul. Zawichowskiej 3;	A-775/1-2
Sandomierz, ul. Rybitwy 5	SPICHLERZ	A-776
Sandomierz, ul. Rynek 4	KAMIENICA	A-921
Sandomierz, ul. Mariackiej 7 (wraz z otoczeniem w granicach działki)	PAŁAC BISKUPI	A-922
Sandomierz	ZESPÓŁ 5 KPLICZEK LATARNIOWYCH TZW. "LATARNI CHOCIMSKICH": - kapliczka w Sandomierzu przy ul. Lubelskiej (wraz z terenem); - kapliczka w Sandomierzu przy ul. Zawichowskiej (wraz z terenem);	A-947
Sandomierz, ul. Rynek 14	KAMIENICA	A-949
Sandomierz, ul. Zacisze	ZESPÓŁ BUDOWLANY DAWNYCH KOSZAR 4 PUŁKU SAPERÓW ORAZ 2 PUŁKU PIECHOTY LEGIONÓW: 1) budynek koszarowca I w granicy murów obwodowych; 2) budynek koszarowca II w granicy murów obwodowych;	A-969

5.3.2 Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Na mocy art. 3 pkt. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek ruchomy jest wpisywany do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Do rejestru nie wpisuje się zabytku wpisanego do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego (art. 11 ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Poniżej znajduje się zestawienie obiektów ruchomych z terenu Gminy Sandomierz wpisanych do rejestru zabytków:

- Zabytki ruchome z kościoła kolegiackiego (ob. katedralnego) pw. Narodzenia Najświętszej Panny Marii wpisane zostały do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego decyzją z 02.03.1970 r. (185 obiektów zabytkowych).
- Zabytki ruchome stanowiące wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Pawła wpisane zostały do rejestru zabytków decyzją nr 51 B z 31.03.1970 r. (68 zabytków ruchomych).
- Zabytki ruchome z kościoła i klasztoru oo. dominikanów pw. św. Jakuba Ap. wpisane zostały do rejestru zabytków decyzją nr 49 B z 23.03.1970 r. (126 zabytków ruchomych).
- Zabytki ruchome stanowiące wyposażenie kościoła parafialnego (d. klasztorne reformatów) pw. św. Józefa wpisane zostały do rejestru zabytków decyzją z 2.04.1970 r. (17 obiektów zabytkowych).
- Zabytki ruchome z kościoła pw. św. Michała (d. klasztorne benedyktynek) wpisane zostały do rejestru zabytków decyzją nr 42 B z 05.03.1970 r. (117 obiektów zabytkowych).
- Zabytki ruchome z kościoła pw. św. Ducha (d. szpitalnego duchaków) wpisane zostały do rejestru zabytków decyzją nr 50 B z 31.03.1970 r. (13 obiektów zabytkowych).
- Decyzją nr 48 B z 13.03.1970 r. wpisane zostały zabytki zgromadzone w Muzeum Diecezjalnym, w tzw. Domu Długosza (144 obiekty zabytkowe).
- Decyzją nr 41 B z 10.05.2004 r. wpisany został do rejestru zabytków zespół inkunabułów, starodruków i rękopisów ze zbiorów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego (1151 pozycji).
- Decyzją nr 53 B z 08.11.2004 r. zostało wpisanych 10, nr 66 B z 23.08. 2005 r. zostało wpisanych 7, a decyzją 98 B z 16.05.2008 r. do rejestru zabytków wpisanych zostało kolejnych 6 nagrobków z sandomierskiego cmentarza katedralnego.

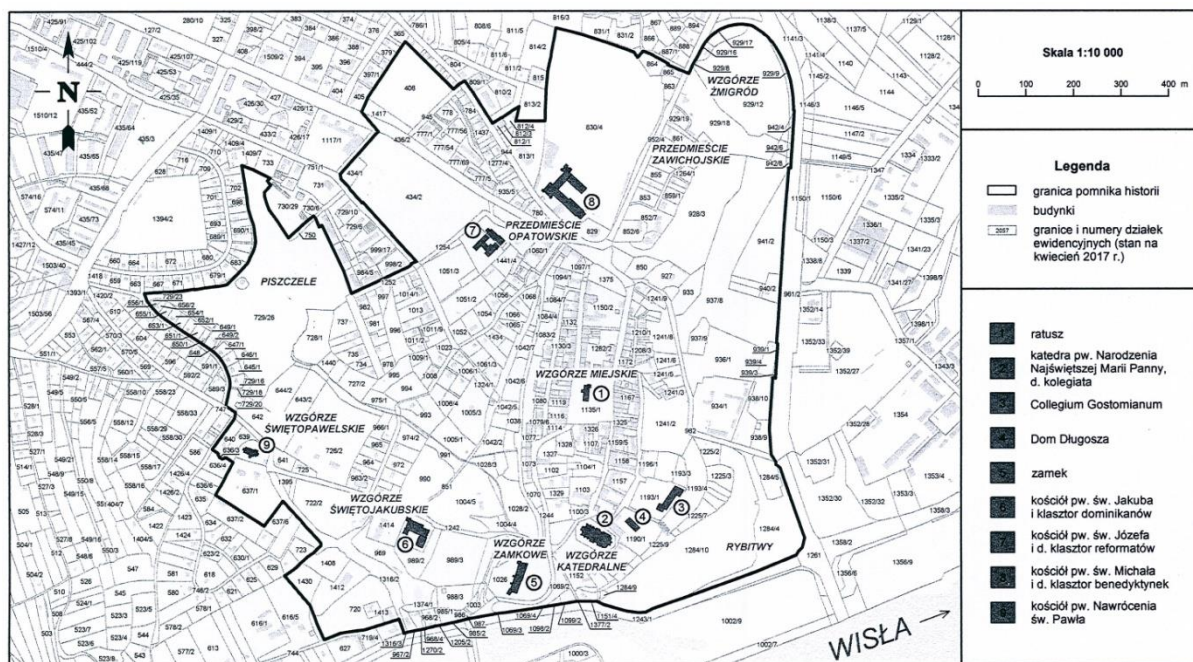
5.3.3 Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Na terenie Gminy Sandomierz nie występują stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. Niektóre z nich podlegają ochronie poprzez wpis do rejestru zabytków zespołu urbanistyczno-architektoniczny i krajobrazowego Sandomierza: A.719 z 09.01.1947 r., 10.01.1966 r., 25.02.1977 i z 10.04.1984 r. (m.in. stanowisko archeologiczne nr 1, 2, 3, 4, 7, 20, 34, 38, 40, 42, 43, 45, 56, 59, 75, 76, 82, 102, 104).

5.3.4 Zabytki uznane za pomnik historii

Zgodnie z art. 15 pkt 1 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice.

22 listopada 2017 r. decyzją Prezydenta RP Andrzeja Dudy na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego Piotra Glińskiego, po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków, wpisano sandomierski historyczny zespół architektoniczno-krajobrazowy na listę pomników historii.

Ryc. 2. Mapa Pomnika Historii "Sandomierz - historyczny zespół architektoniczno-krajobrazowy" (źródło: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej polskiej w sprawie uznania za pomnik historii).

Pomnik Historii "Sandomierz - historyczny zespół architektoniczno-krajobrazowy" tworzą liczne zabytki należące do najwyższej klasy dzieł architektury, rzeźby i malarstwa. Najcenniejsze z nich to gotycka kolegiata (obecnie katedra pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny) z freskami w stylu rusko - bizantyńskim, znajdujący się nieopodal gotycki dawny dom mansjonarzy zw. Domem Długosza, późnoromański kościół pw. św. Jakuba z klasztorem dominikanów, średniowieczny układ urbanistyczny miasta z prostokątnym rynkiem i geometryczną siatką ulic, otoczony pozostałościami murów miejskich z zachowaną gotycką Bramą Opatowską, jeden z kilku zachowanych w Polsce gotycko-renesansowych ratuszy miejskich, barokowy gmach szkoły jezuickiej zw. Collegium Gostomianum, dawne klasztory reformatów i benedyktynów. Oprócz szczególnych wartości zabytkowych, Sandomierz wyróżnia się wartościami przestrzenno - krajobrazowymi. Miasto położone jest malowniczo na skraju nadwiślańskiej wysoczyzny, na kilku wzgórzach rozdzielonych wąwozami m. in.: Wąwozem Królowej Jadwigi i Wąwozem Piszczcele.

5.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie”, a także zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy „uwzględnienie zadań

ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1. zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2. inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków
3. inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Informacje o zabytkach nieruchomych, które powinna zawierać karta adresowa, określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.

Na podstawie art. 21 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, gminna ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Dodatkowo ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o WZIZT (Warunków Zabudowy i Zagospodarowania Terenu) oraz projektów budowlanych dotyczących zabytków ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Sandomierz została sporządzona w 2009 r. i zaktualizowana w 2021 r. W 2025 r. do GEZ włączono cztery budynki mieszkalne (ul. Opatowska 15, ul. Rynek 18, ul. Długosza 2 i 4)⁵.

Występują w niej obiekty wpisane są do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego oraz obiekty znajdujące się na kartach adresowych GEZ (niefiguruje w rejestrze). Wśród obiektów w GEZ dominują budynki mieszkalne (kamienice mieszczańskie). Następną grupę stanowią obiekty o funkcji sakralnej, obronnej, obiekty użyteczności publicznej oraz przemysłowe.

Spis zabytków nieruchomych i archeologicznych ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Sandomierz przedstawiają Aneksy na końcu opracowania.

5.5 Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Sandomierz posiada kilka placówek o charakterze muzealnym:

Muzeum Okręgowe w Sandomierzu, ul. Zamkowa 12. W 1921 r. odbyło się uroczyste otwarcie Muzeum Ziemi Sandomierskiej dzięki staraniom członków Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (Stanisław Karpowicz, ksiądz Andrzej Wyrzykowski, Józef Pietraszewski i Zdzisław Lenartowicz). W początkowym okresie swojej działalności Muzeum nie posiadało własnego pomieszczenia. Zbiory, które systematycznie się powiększały, były przechowywane w prywatnych domach członków Towarzystwa.

Dzięki staraniom założycieli w 1925 r. Muzeum przeniesiono do własnej siedziby mieszczącej się w nowo wybudowanym budynku PTK przy ul. Gołębieckiej, obecnie Żeromskiego. Na zbiory muzealne składały się przede wszystkim zabytki archeologiczne, przyrodnicze, okazy mineralogiczne i entomologiczne, numizmaty oraz zabytki z zakresu kultury ludowej. Miały one najczęściej charakter regionalny. Nie gromadzono natomiast dzieł z zakresu sztuk pięknych i rzemiosła artystycznego. Pierwsze eksponaty pochodziły z prywatnych zbiorów założycieli Muzeum, a także innych członków PTK. Muzeum pozyskało wyposażenie odkrytego w 1928 r. przez Leona Wilkońskiego grobu zwanego „książęcym” z Sandomierza-Krakówki datowanego na około 75-100 r. n.e. Zbiory powiększały się także dzięki mieszkańcom Sandomierza i okolicznych miejscowości, którzy przynosili do Muzeum różnorodne przedmioty. Były to zarówno przechowywane w domu „starożytności”, jak i obiekty pochodzące z przypadkowych odkryć np. w czasie wykonywania prac

⁵ Zarządzenie Nr 91/2025/TIU Burmistrza Miasta Sandomierza z dnia 25 maja 2025 r. w sprawie włączenia karty adresowej obiektu nieruchomego do Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Sandomierz

polowych. W ten sposób trafiło do zbiorów wiele zabytków archeologicznych i numizmatów, a wśród nich „skarb” odkryty w 1934 r. w Gnieszowicach koło Sandomierza, składający się z 346 wczesnośredniowiecznych denarów krzyżowych i kilku placków srebra. Skarb ten, choć bardzo uszczuplony, przetrwał do czasów dzisiejszych. Bardzo cennymi i unikatowymi zabytkami etnograficznymi były stroje z okolic Sandomierza, tj. kompletny strój męski oraz ślubny strój kobiecy. Dzięki intensywnym działaniom w pozyskiwaniu zbiorów już w 1933 r. ogólna liczba zgromadzonych eksponatów wyniosła 6000 sztuk. Okres II wojny światowej to szczególnie trudny czas dla Muzeum. Gromadzone zbiory w dużej części nie przetrwały zawieruchy wojennej.

Minister Kultury i Sztuki powołał do życia z dniem 1.VI.1956 r. Muzeum w Sandomierzu. Na jego siedzibę przeznaczono odrestaurowaną Kamienicę Oleśnickich. W Muzeum kontynuowano pracę swoich poprzedników gromadząc i opracowując zbiory, organizując wystawy, spotkania i prelekcje. W 1970 r. w strukturze Muzeum zostały wyodrębnione dwa działy merytoryczne: Historyczno-Artystyczny i Archeologiczno-Etnograficzny.

W 1975 r. otrzymało status Muzeum Okręgowego. Od tego czasu rozpoczyna się dynamiczny rozwój placówki. Znacznie powiększają się zbiory, powstają nowe działy: Archeologii, Etnografii, Historii, Sztuki, Pracownia Dokumentacji Fotograficznej i Naukowo-Oświatowy. W 1978 r. Muzeum pozyskało trzy sale ekspozycyjne w przyziemiu sandomierskiego ratusza. Lata 70. i 80. XX w. to okres, w którym Muzeum wzbogaciło się o trzy oddziały (Zagroda Pamięci Narodowej w Wiktorynie, Muzeum Czynu Zbrojnego w Janowie Lubelskim od 1993 r. Muzeum Regionalne, Oddział Literatury im. Jarosława Iwaszkiewicza). W 1986 r. na siedzibę Muzeum został przeznaczony Zamek. W zamku znajdują się kilka działów, w tym: archeologiczny, etnograficzny, sztuki, historyczny, literatury, edukacyjno-promocyjny. Ponadto znajdują się pomieszczenia magazynowe zbiorów, biblioteka muzealna, pracownie działów merytorycznych i pomieszczenia administracyjne.

Muzeum Diecezjalne "Dom Jana Długosza", ul. Jana Długosza 9. Muzeum powstało w 1902 r. z inicjatywy ks. Józefa Rokosznego (1870-1931), kanonika kapituły katedralnej. Decyzją kapituły katedralnej pierwsze zabytki gromadzono w kapitulniku katedry pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Sandomierzu. W 1906 r. zbiory z kapitulnika zostały przeniesione do nowej siedziby w Seminarium Duchownym, w dawnym klasztorze Panien Benedyktynek. W 1934 r. z inicjatywy biskupa Włodzimierza Jasińskiego (1873-1965), ordynariusza diecezji sandomierskiej zostało podjęte dzieło remontu późnogotyckiego Domu Długosza, z zamiarem pomieszczenia w jego wnętrzu zbiorów Muzeum Diecezjalnego. Uroczyste otwarcie nowej placówki pod nazwą Diecezjalne Muzeum Sandomierskie odbyło się 27 października 1937 r. Muzeum posiada bardzo cenne zbiory z zakresu malarstwa, rzeźby sakralnej, tkaniny, drobnej plastyki oraz elementów wystroju architektonicznego, jak również sztuki zdobniczej, ceramiki, kolekcji mebli, numizmatyki i archeologii.

Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, ul. Rynek 9. Oddział Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Sandomierzu został powołany 1 maja 1985 r. Placówka mieściła się w budynku Wojewódzkiego Komitetu ZSL w Tarnobrzegu przy ulicy 11 Listopada 1. Uroczyste otwarcie Oddziału nastąpiło 5 maja 1989 r. Prezentowano wystawy czasowe w siedzibie oraz w terenie. Z początkiem 1990 r. przy Oddziale rozpoczęły działalność trzy punkty muzealne: w Opatowie, Klimontowie i Janowie Lubelskim, a rok później czwarty w Staszowie. Wymienione placówki, dzięki pozyskiwaniu cennych pamiątek po działaczach ludowych, organizowaniu interesujących wystaw i spotkań, przyczyniły się do integracji środowisk lokalnych, co zaowocowało powstawaniem przy tych ośrodkach Towarzystw Przyjaciół Oddziału MHRPL. W 1997 r. placówka przeniosła swoją siedzibę do pomieszczeń przy ul. Rynek 9. W Oddziale zgromadzono wiele wartościowych kolekcji rzeczowych i tematycznych, m.in. kolekcję sztandarów, zbiór dokumentów dotyczących działalności politycznej organizacji chłopskich na tych terenach. Prasa ludowa, archiwum naukowe i fotograficzne sprzyjają studiom nad ruchem ludowym ziemi sandomierskiej. Prowadzone są lekcje muzealne dla młodzieży, kursy, szkolenia i wykłady dla nauczycieli historii. Oddział współpracuje ze wszystkimi instytucjami kultury na terenie Sandomierza, Tarnobrzegu i okolic.

Podziemna Trasa Turystyczna. Jest to połączony w trasę turystyczną zespół dawnych miejskich piwnic i składów. Wejście do podziemi znajduje się przy ul. Rynku 10 (boczne wejście od ul. Oleśnickich), natomiast wyjście główne jest w budynku sandomierskiego Ratusza. Sandomierska

trasa została udostępniona zwiedzającym w 1977 r. Do jej powstania przyczyniły się występujące w latach 60-tych XX w. zapadliska i katastrofy budowlane w mieście. W ich następstwie, w 1963 r. zespół pracowników naukowych Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie opracował program, mający na celu ratowanie Starego Miasta. W wyniku tych działań odkryto kilkukondygnacyjny zespół podziemnych pomieszczeń i wyrobisk. Celem ustabilizowania gruntu pod budynkami, rok później rozpoczęto prace górnicze, wykonywane przez pracowników Przedsiębiorstwa Robót Górniczych w Bytomiu. W ich trakcie ze względów konstrukcyjnych zlikwidowano część pomieszczeń, natomiast z pozostałych utworzono trasę turystyczną. Trasa składa się z 34 połączonych ze sobą pomieszczeń, położonych na głębokości od 4 do 12 m pod powierzchnią. Składają się na nią pochodzące z XIV i XV w. kupieckie piwnice i składy. W części udało się zachować pierwotne obmurowania. Długość trasy liczy 470 metrów i biegnie pod budynkami przy ul. Opatowskiej 1 i 2, Rynku od 5 do 10 oraz ulicami: Oleśnickich, Opatowską, Bartolona oraz Rynkiem. W części sal znajdują się ekspozycje związane z historią Sandomierza, życiem codziennym jego mieszkańców oraz tutejszym rzemiosłem. Trasa jest obiektem całorocznym, czynnym codziennie.

5.6 Dziedzictwo niematerialne

W rozumieniu Konwencji UNESCO, której tekst został przyjęty na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Dziedzictwo niematerialne to rodzaj dziedzictwa, który jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne w rozumieniu wspomnianej wyżej Konwencji obejmuje:

- ✓ tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu,
- ✓ spektakle i widowiska,
- ✓ zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- ✓ wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki,
- ✓ umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Na terenie miasta Sandomierz funkcjonują ośrodki kulturalne takie jak:

Sandomierskie Centrum Kultury, ul. Rynek 20. SCK realizuje zadania w dziedzinie wychowania, edukacji, upowszechniania i promowania kultury, rozwijania i zaspokajania potrzeb kulturalnych społeczeństwa w celu wzbogacania osobowości, kształtowania moralnych i patriotycznych postaw obywateli, kształtowania stosunków współżycia społecznego oraz rozwijania kultury życia codziennego i wypoczynku. Sandomierskie Centrum Kultury wraz z Urzędem Miejskim w Sandomierzu organizują miejskie wydarzenia kulturalne.

W ramach SCK działają m.in.:

- Zespół Pieśni i Tańca „Ziemia Sandomierska”,
- „Sandomierskie Studio Piosenki”,
- Chór Katedralny,
- Młodzieżowy Chór Katolickiego Liceum Ogólnokształcącego i Katolickiego Gimnazjum im. św. Jadwigi Królowej w Sandomierzu,
- Zespół Tańca Ludowego „Sędomir”.

Ponadto przy samorządowej instytucji kultury działa również tzw. „Garaż muzyczny”, gdzie sandomierskie zespoły rockowe mogą rozwijać i doskonalić swoje umiejętności.

W strukturze Sandomierskiego Centrum Kultury wyodrębniono Ośrodek Promocji Aktywności Kulturalnej. OPAK jest placówką powołaną do tworzenia i upowszechniania kultury poprzez umożliwianie mieszkańcom Sandomierza uczestniczenia w życiu kulturalnym, artystycznym i edukacyjnym. Ośrodek prowadzi pełną gamę zajęć zarówno dla dzieci, młodzieży, jak i dla dorosłych. Wśród nich znajdują się zajęcia taneczne, muzyczno-wokalne, teatralne, plastyczne, hobbystyczne, rekreacyjne a także specjalna oferta dla seniorów.

Przy Sandomierskim Centrum Kultury działa także Kino „Starówka”. Powstało w styczniu 2011 r. Poza filmami typowo komercyjnymi można zobaczyć wartościowe projekcje artystyczne oraz ekranowe adaptacje lektur szkolnych. W sali kinowej odbywają się nie tylko seanse filmowe, ale również kameralne koncerty i mini recitale.

Sandomierskie Centrum Kultury oprócz swojej głównej statutowej działalności kulturalnej od kilku lat prowadzi również towarzyszącą działalność turystyczną w postaci:

- ✓ Centrum Informacji Turystycznej zlokalizowane przy Rynek 20 jest miejscem rejestrowym SCK. Do głównych zadań CIT należą: zarządzanie Bramą Opatowską, Podziemną Trasą Turystyczną, Salą Ekspozycyjną Ratusza, obiektem noclegowym Krępanka, a także: obsługa turystów, udzielanie praktycznych informacji na temat oferty Sandomierza, dystrybucja materiałów i pamiątek związanych z Sandomierzem, sprzedaż biletów na wydarzenia kulturalne, gromadzenie informacji na temat miejsc noclegowych i punktów gastronomicznych w Sandomierzu.
- ✓ Bramy Opatowskiej.
- ✓ Podziemna Trasa Turystyczna – to budowla, która stanowi ok. 470 metrowy zespół korytarzy i komnat podziemnych usytuowanych pod Starym Miastem.
- ✓ Sali Ekspozycyjnej Ratusza znajduje się na parterze gotyckiej XVI-wiecznej budowli. Obiekt ten był od dłuższego czasu niedostępny dla zwiedzających. Po przeprowadzeniu prac remontowych, w największej, centralnej sali zorganizowana została wystawa pt. „Zgoda Sandomierska. Zgoda Panów - Zgoda Braci”. Organizatorami wystawy są: Urząd Miejski w Sandomierzu, Muzeum Diecezjalne w Sandomierzu, Sandomierskie Centrum Kultury oraz Muzeum Okręgowe w Sandomierzu.

Od 2017 r. w gmachu po dawnym Zakładowym Domie Kultury HSO w Sandomierzu oraz Kinie „Millenium”, funkcjonuje w strukturze Sandomierskiego Centrum Kultury **Port Kultury** (ul. Portowa 24). W Porcie Kultury odbywają się m.in. zajęcia muzyczne, teatralne, plastyczne, edukacyjne, hobbystyczne oraz rekreacyjne. W obiekcie odbywa się szereg wydarzeń scenicznych (koncerty, spektakle teatralne, widowiska taneczne) organizowanych przez SCK, placówki szkolne i podmioty zewnętrzne na zasadach komercyjnych.

W Porcie Kultury funkcjonuje **Archiwum Społeczne Prawobrzeżnego Sandomierza**. Utworzenie archiwum poprzedziła realizacja projektu pn. „Po drugiej stronie Wisły - opowieści prawobrzeżnego Sandomierza” finansowanego przez MKiDN. Obecnie Archiwum Społeczne Prawobrzeżnego Sandomierza posiada w swoich zbiorach ok. 3 tysiące zdjęć oraz kilkadziesiąt nagrań ze spotkań z mieszkańcami tej prawobrzeżnej części Sandomierza. Zdjęcia oraz nagrania są digitalizowane i przechowywane w Porcie Kultury.

Na terenie Sandomierza lewobrzeżnego funkcjonuje kilka obiektów administrowanych przez SCK. Głównym miejscem, gdzie prowadzona jest działalność kulturalna w zakresie oferty zajęć pozaszkolnych jest **Ośrodek Promocji Aktywności Kulturalnej** (ul. A. Krajowej 1). OPAK jest placówką powołaną do tworzenia i upowszechniania kultury poprzez umożliwianie mieszkańcom Sandomierza uczestniczenia w życiu kulturalnym, artystycznym i edukacyjnym.

W wielu wydarzeniach kulturalnych, turystycznych i promocyjnych Sandomierz jest wspierany przez **Chorągiew Rycerstwa Ziemi Sandomierskiej**. Jest to sandomierskie bractwo rycerskie, działające od 1994 r., zajmujące się rekonstrukcją historyczną od Mieszka I do XIX w. i biorące udział w widowiskach historycznych oraz inscenizacjach bitewnych. Bractwo prowadzi Zbrojownię Rycerską, gdzie można obejrzeć i przymierzyć zbroje i broń, a także organizuje zajęcia, takie jak łucznictwo i tańce.

Dworek Koćmierzów. Obiekt o charakterze świetlicowym, zorientowany na organizowaniu zajęć pozaszkolnych, wydarzeń okolicznościowych i aktywności kulturalno-animacyjnych.

Miejska Biblioteka Publiczna. Prowadzi swoją działalność na terenie Sandomierza w następujących lokalizacjach:

- ✓ Biblioteka główna przy ul. Parkowej 1. Budynek w wyniku Rewitalizacji Miasta Sandomierza został wyremontowany i nadbudowany oraz udostępniony dla czytelników z początkiem września 2022 r.
- ✓ Filia Nr 1 MBP przy ul. Armii Krajowej 5A.
- ✓ na terenie Portu Kultury działa Filia Nr 2 MBP przy ul. Portowej 24.

Kolejną instytucją zajmującą się kulturą w mieście jest **Fundacja Kultury Ziemi Sandomierskiej**. Fundacja jest organizatorem ważnych imprez, jakie co roku odbywają się w Sandomierzu. Należą do nich przede wszystkim:

- ✓ Festiwal „Muzyka w Sandomierzu”,
- ✓ Uczta z Piosenką Nieobojętną „SANDłicz”,
- ✓ Dzień Św. Patryka,
- ✓ Festyn Folkowy „Wianki”,
- ✓ Piątki Filmowe „Pif Paf”,
- ✓ Festiwal Filmów Niezwykłych,
- ✓ Letni Festiwal Kultury Alternatywnej „Dziejba”,
- ✓ Festiwal Piosenki Wodniackiej „Szantomierz”.

Poza nimi Fundacja prowadzi galerię „Przykrótka”, która organizuje wystawy sztuki artystów z całego kraju.

Sandomierz jest rozślawiany działalnością chórów. Największe z nich to:

- ✓ Chór Katedralny,
- ✓ Chór Szkolny „Collegium Gostomianum”,
- ✓ Chór „Hosanna” przy seminarium duchownym.

Muzykę ludową regionu prezentuje międzyszkolny zespół „Ziemia Sandomierska” przy Szkole Podstawowej nr 3 i Gimnazjum nr 2.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Analiza SWOT jest jednym z podstawowych narzędzi diagnostycznych. Określa ona cztery ważne elementy oceny: mocne i słabe strony, czyli pozytywne i negatywne warunki wewnętrzne oraz szanse i zagrożenia, czyli pozytywne i negatywne warunki zewnętrzne. Niniejsza analiza jest podstawą do określenia celów i kierunków działania gminy Sandomierz zakresie ochrony zabytków.

Tabela 3. Analiza SWOT Gminy Sandomierz.

MOCNE STRONY
• Bardzo dobre położenie geograficzne miasta związane z umiejscowieniem na skrzyżowaniu dróg (krajowej i międzynarodowej, rzeka Wisła), w niedalekiej odległości od Krakowa, Lublina, Rzeszowa. • Sandomierz jest siedzibą powiatu. • Duża ilość zabytków o wysokich walorach historycznych i kulturowych, m.in.: ✓ średniowieczny układ urbanistyczny miasta z renesansowym ratuszem w centrum rynku; ✓ kościół św. Jakuba - jeden z najstarszych obiektów ceglanych w kraju; ✓ zamek królewski, ✓ Brama Opatowska - jedyna zachowana do dziś brama w systemie obwarowań murów obronnych; ✓ Bazylika katedralna z XIV w. z cennymi freskami bizantyjsko-ruskimi wewnątrz. ✓ późnorenesansowe Collegium Gostomianum z XVII w., w którym od ponad 400 lat funkcjonuje jedna z najstarszych szkół średnich w kraju, ✓ liczne zabytkowe kamienice, ✓ Dom Długosza - zachowany przykład gotyckiego domu mieszkalnego (mieści wewnątrz bogate zbiory Muzeum Diecezjalnego). • Wiele obiektów i zespołów obiektów wpisanych do rejestru zabytków. • Dobry stan techniczny większości obiektów zabytkowych. • Oznakowanie obiektów zabytkowych. • Atrakcyjność turystyczna miasta. • Działalność Muzeum Okręgowego w zamku królewskim, Muzeum Diecezjalnego, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Podziemnej Trasy Turystycznej, Sandomierskie Centrum Kultury. • Walory przyrodnicze (Wisła, wąwozy, Góry Pieprzowe, położenie, sady, winnice). • Baza noclegowa stosunkowo dobrze rozwinięta. • Sandomierz jest uznawany za światową stolicę krzemienia pasiastego. • Działające zespoły i kapele ludowe, m.in. <i>Zespół Tańca Ludowego "Sędomir", Zespół Pieśni i Tańca "Ziemia Sandomierska"</i>. • Szlaki turystyczne. m.in. <i>Sandomierski Szlak Jabłkowy, Sandomierski Szlak Winiarski</i>. • Odbywające się cykliczne imprezy kulturalne, m.in.: <i>Wianki - Noc Świętojańska, Dni Sandomierza - Truskawkowa Niedziela, Jarmark Jagielloński i Turniej Rycerski, Festiwal Krzemienia Pasiastego</i>, • Publikacje i foldery poświęcone problematyce dziedzictwa kulturowego miasta Sandomierz. • Ład urbanistyczny i przestrzenny miasta. • Opracowane miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy. • Aktywnie działające stowarzyszenia, m.in. <i>Sandomierskie Stowarzyszenie Kulturalne, Lokalna Grupa Działania Ziemi Sandomierskiej, Społeczny Komitet Odnowy Cmentarza Katedralnego w Sandomierzu, Społeczny Komitet Odnowy Cmentarza Katedralnego w Sandomierzu</i>.

SŁABE STRONY
• zły stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych, postępujący proces ich niszczenia (m.in. budynek spichlerza w zespole dworko-parkowych w Brzezinach), • degradacja elementów historycznych układów przestrzennych poprzez lokalizację nowej zabudowy, • brak świadomości społecznej w zakresie należytego dbania o zabytki, • niewystarczające środki z budżetu gminy przeznaczane na ochronę zabytków, • niewystarczająco rozwinięta baza kulturalna, turystyczna i rekreacyjno-wypoczynkowa, • brak dostatecznych środków na działalność w sferze kultury, • niewystarczająca działalność edukacyjna, której celem jest rozwój zainteresowań dziedzictwem kulturowym i historycznym wśród dzieci i młodzieży, • słabe pokrycie terenu planami zagospodarowania przestrzennego.
SZANSE
• pozyskanie funduszy na prace remontowo-konserwatorskie obiektów zabytkowych, • przystąpienie do sporządzenia Planu ogólnego gminy Sandomierz, • rozwój turystyki, agroturystyki i rekreacji w oparciu o istniejące walory naturalne, obiekty zabytkowe i kulturowe, • ściśle skoordynowanie działań w zakresie kultury na terenie gminy w zakresie wypracowania przejrzystej oferty kulturalnej, pozwalającej na szersze i aktywne uczestnictwo mieszkańców w kulturze, • uczestnictwo coraz szerszego grona osób młodych w działaniach kulturalnych, co zwiększa nadzieję na kultywowanie tradycji i sztuki ludowej w przyszłości, • współpraca i koordynacja działań konserwatorskich ze Świętokrzyskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, • wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych, • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej, • wzrost świadomości mieszkańców gminy w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego, • rewitalizacja wybranych miejsc na terenie gminy, • poprawa dostępności do zabytków przez szeroką akcję promocyjną w serwisach informacji turystycznej, • uwzględnienie zagadnień z zakresu ochrony zabytków w dokumentach programowych gminy, • uwzględnienie zagadnień z zakresu ochrony zabytków w planowaniu przestrzennym, • wzbogacenie szlaków turystycznych o miejsca i obiekty zabytkowe.
ZAGROŻENIA
• wysokie koszty renowacji i konserwacji obiektów zabytkowych, • zacieranie walorów historycznych obiektów zabytkowych przez przypadkowe przebudowy i modernizacje powodujące ich dewaloryzację, • pogarszanie się stanu technicznego niektórych zabytków na terenie gminy, • niski poziom świadomości społecznej odnośnie walorów obiektów zabytkowych i ich znaczenia dla rozwoju gminy, • samowolne prace przy zabytkach bez wymaganych pozwoleń konserwatora zabytków, • budowa i wprowadzanie elementów architektonicznych, niewpisujących się w krajobraz kulturowy gminy, • klęski żywiołowe (zwłaszcza powódzie) i inne zdarzenia losowe, • akty wandalizmu.

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Gminny Program Opieki nad Zabytkami służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego. Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju gminy. Ważne jest także, aby właściciele zabytkowych obiektów, zmienili swoje podejście, przyczyniając się w ten sposób do poprawy stanu zachowania wszelkich dóbr środowiska kulturowego i naturalnego.

Za podstawowe cele programu opieki nad zabytkami należy przyjąć te wynikające z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami, a więc:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej i konsekwentne oraz planowe realizowanie zadań kompetencyjnych samorządu dotyczących opieki nad zabytkami, jako potwierdzenie uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju gminy.
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wykreowanie wizerunku gminy poprzez: podejmowanie działań sprzyjających wytworzeniu lokalnej tożsamości mieszkańców, wspieranie aktywności mieszkańców mającej na celu poszanowanie dziedzictwa kulturowego, edukację w zakresie miejscowego dziedzictwa kulturowego,
- wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Na podstawie przeprowadzonej oceny stanu dziedzictwa kulturowego gminy, oceny opracowań strategicznych dotyczących rozwoju społeczno - gospodarczego gminy, zostały opracowane priorytety. Czynności te osiągnięte zostaną w perspektywie długofalowej, wieloletniej, których ostatecznym rezultatem będzie przywrócenie zabytkom gminy właściwych im walorów historycznych i estetycznych.

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Wójt zobowiązany jest do sporządzania, co dwa lata, sprawozdań z realizacji *Gminnego Programu* i przedstawiania ich Radzie Gminy. Wykonanie takiego sprawozdania, powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji *Programu*, uwzględniające wykonanie zadań, które zostały przyjęte do wypełnienia w czteroletnim okresie obowiązywania *Gminnego Programu* oraz efektywność wcielenia ich w życie.

W poprzednim *Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Sandomierz na lata 2021-2024* wyznaczono trzy główne priorytety (Priorytet I: Ochrona i rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, Priorytet II: ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego, Priorytet III: Promocja dziedzictwa kulturowego i pielęgnacja tożsamości regionalnej) oraz ich kierunki działań i zadania. Niektóre zadania mają charakter długofalowy i powinny być przeprowadzane w sposób ciągły, na bieżąco. W związku z tym planuje się ich wykonanie w kolejnych okresach obowiązywania *Programu*.

Szczegółowe zestawienie działań podjętych przez gminę Sandomierz zostało zaprezentowane w rozdziale 11 - *Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków*.

7.1 Priorytety i kierunki działań programu opieki nad zabytkami

Poniżej przedstawiono priorytety i zadania Programu Opieki nad Zabytkami gminy Sandomierz na lata 2025-2028.

PRIORYTET 1

Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno - gospodarczego gminy

Kierunek działania 1.1. Ochrona krajobrazu kulturowego i poprawa ładu przestrzennego

Zadania:

- 1.1.1 Zgodnie z zapisami ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami, wszelkie działania prowadzone w obrębie zabytków oraz w ich otoczeniu (w granicach wyznaczonych w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków) wymagają pozwolenia Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków.
- 1.1.2 Kreowanie poprawnej polityki przestrzennej w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego gminy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (MPZP), decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego.
 - ✓ Sporządzenie Planu ogólnego gminy w związku ze zmianami prawa w zakresie planowania przestrzennego. Ustalenia zawarte w planie ogólnym powinny uwzględniać zabytki objęte formami ochrony, o których mowa w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami lub ujęte w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków oraz dobra kultury współczesnej.
 - ✓ W przypadku tworzenia nowych MPZP ochrona zabytków nieruchomych powinna być wyznaczana w zależności od wartości danego obiektu zabytkowego:
 - zabytki wpisane do rejestru zabytków należy obejmować ochroną kilku elementową. Ścisła ochrona konserwatorska winna obejmować obiekt zabytkowy i obszar wpisany do rejestru zabytków - działania w jej obrębie powinny zostać uzależnione od decyzji WKZ. Wokół takiej strefy wskazane jest wyznaczenie obszaru, otuliny, mającego na celu ochronę otoczenia obiektu zabytkowego, w granicach opierających się na naturalnym ukształtowaniu terenu bądź jego aktualnym zagospodarowaniu. W strefie tej powinny zostać wyznaczone rygory dotyczące inwestycji, określające dopuszczalne zagospodarowanie terenu i parametry nowej zabudowy, a także dopuszczalne przekształcenia istniejącej, mającej na celu przeciwdziałanie degradacji otoczenia obiektów zabytkowych i zachowanie ich ekspozycji,
 - obiekty zabytkowe znajdujące się w Gminnej Ewidencji Zabytków należy objąć ochroną punktową. Zabytki z GEZ należy chronić in situ,
 - w MPZP powinna być zawarta ochrona ogólnego krajobrazu gminy, charakteryzująca się utrzymaniem kompozycyjnej spójności, utrwalaniem historycznych układów zabudowy, poprzez kontynuowanie tradycyjnie ukształtowanych lokalizacji kompozycji budynków oraz wykorzystywanych form architektonicznych zmierzających do harmonizowania krajobrazu,
 - ✓ Uchwalenie MPZP dla obszarów, które ich nie posiadają. W pierwszej kolejności dla terenów o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi lub ważnymi dla ochrony dziedzictwa kulturowego ze względu na sąsiedztwo ważnych części układu przestrzennego (teren zabytkowego układu urbanistycznego miasta). Plany te winny uwzględniać wymogi związane z ochroną znajdujących się na tych obszarach obiektów zabytkowych, w szczególności tych wpisanych do rejestru zabytków, ale także tych uwzględnionych w Gminnej Ewidencji Zabytków. Zaleca się wprowadzenie w stosunku do obiektów z obu tych grup bardziej precyzyjnych, zindywidualizowanych zapisów, uwzględniających specyfikę ich bryły, form architektonicznych i kontekstu przestrzennego.
 - ✓ Uwzględnianie w planowaniu przestrzennym i działalności inwestycyjnej na terenie gminy zasad ochrony historycznych układów planistycznych miejscowości oraz zasad ochrony krajobrazu kulturowego, w tym w szczególności dążenie do zachowania

- w niezmienionej formie historycznych panoram, osi widokowych, form terenu, zabytkowych kompozycji zieleni, cmentarzy itp.
- ✓ Odnośnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego wydawanych przez Burmistrza Miasta Sandomierz dla terenów, na których znajdują się obiekty zabytkowe ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków, każdorazowo należy je uzgadniać z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną, o ile uzna je za konieczne,
 - ✓ Stanowiska archeologiczne winny być dokładnie oznaczone na załącznikach graficznych do planów miejscowych, natomiast w jego tekście powinny znaleźć się zapisy ustanawiające ochronę konserwatorską i nakazujące uzgadnianie zamierzeń inwestycyjnych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
 - ✓ Odnośnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego, wydawanych przez Urząd Gminy, dla terenów, na których zlokalizowano stanowiska archeologiczne (rozpoznanie powinno się opierać na Gminnej Ewidencji Zabytków), każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną.

Kierunek działania 1.2. Opieka nad zabytkami nieruchomymi, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów i zespołów obiektów charakterystycznych dla gminy i obszaru kulturowego, w którym zlokalizowana jest gmina

Zadania:

- 1.2.1. Prowadzenie prac konserwatorsko-remontowych przy obiektach zabytkowych stanowiących własność władz samorządowych zgodnie z zaleceniami konserwatorskimi oraz wspieranie (dofinansowywanie) tychże prac przy obiektach niebędących własnością gminy:
 - ✓ w pierwszej kolejności należy wykonać prace remontowe i konserwatorskie przy obiektach znajdujących się w złym stanie, a prezentujących znaczne wartości zabytkowe lub historyczne i walory architektoniczne;
 - ✓ wspieranie działań właścicieli zabytków zmierzające do pozyskania środków zewnętrznych na działania konserwatorsko-remontowe przy obiektach zabytkowych nieruchomych i ruchomych,
 - ✓ umieszczenie na stronie internetowej gminy aktualnych informacji związanych z możliwością pozyskania środków finansowych z zakresu ochrony zabytków (m.in. z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Marszałka Województwa Świętokrzyskiego, Funduszu Kościelnego, Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej) na zabezpieczenie i remont tych obiektów zabytkowych.
- 1.2.1 Eliminowanie prac adaptacyjnych i remontowych przeprowadzanych ze szkodą dla substancji zabytkowej obiektów.
- 1.2.2 Dążenie do odtworzenia zniszczonych elementów historycznych zespołów zabudowy, dostosować nową zabudowę do historycznej kompozycji przestrzennej w zakresie lokalizacji, skali, bryły i formy architektonicznej (podziałów architektonicznych, proporcji powierzchni murów i otworów, opracowania elewacji, kolorystyki, stolarki okien i drzwi) oraz nawiązywać formą nowych obiektów współczesnymi i stosowanymi materiałami do lokalnej tradycji architektonicznej.
- 1.2.3 Przestrzeganie podstawowych wymogów estetyki w stosunku do zabytkowych obiektów i zespołów obiektów ze szczególnym uwzględnieniem zasad konserwatorskich dotyczących umieszczania reklam, kolorystyki elewacji oraz poprzez działania niskonakładowe jak: bieżąca konserwacja, uporządkowanie obejścia, urządzenie zieleni, wymiana nieestetycznych współczesnych ogrodzeń.
- 1.2.4 Przebudowa lub adaptacja zdegradowanych budynków lub obiektów celem przywrócenia lub nadania im nowych funkcji społecznych, gospodarczych, edukacyjnych, kulturalnych lub rekreacyjnych, i innych (m.in. budynki dawnych koszar carskich przy ul. Zacisze, dawny spichlerz przy ul. Rybitwy 5).
- 1.2.5 Prowadzenie bieżących prac porządkowych przy zabytkowych zespołach zieleni i na cmentarzach.

Kierunek działania 1.3. Opieka nad zabytkami ruchomymi**Zadania:**

- 1.3.1 Wspieranie prac konserwatorskich w kościołach w miarę potrzeb.
- 1.3.2 Bieżące prace remontowe przy kapliczkach i pomnikach z terenu gminy:
 - ✓ uzgadnianie wszelkich działań przy kapliczkach znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
 - ✓ zachowanie lub przywracanie ich pierwotnej, tradycyjnej bryły, formy, stylu, materiałów, pokrycia dachowego, wystroju i detalu architektonicznego itp.,
 - ✓ opracowanie planu opieki nad zabytkowymi kapliczkami przydrożnymi oraz podjęcie prac konserwatorskich (w miarę potrzeb).

Kierunek działania 1.4. Opieka nad zabytkami archeologicznymi**Zadania:**

- 1.4.1 Wspieranie zamierzeń dążących do realizacji ratowniczych badań wykopaliskowych w obrębie stanowisk archeologicznych szczególnie narażonych na zniszczenie.
- 1.4.2 Umieszczenie lub uzupełnienie w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego stanowisk archeologicznych.
- 1.4.3 Weryfikacja stanowisk archeologicznych na terenie Gminy, głównie przez ponowne badania powierzchniowe (badania AZP przeprowadzono stosunkowo dawno, w latach 80. i 90. XX w.). Przy wykonywaniu badań powierzchniowych należy wykorzystać analizę badań LIDAR, które w latach 80. i 90. XX w. były niedostępne).

PRIORYTET II**Promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego oraz pielęgnacja tożsamości regionalnej****Kierunek działania 2.1. Ochrona wartości niematerialnych****Zadania:**

- 2.1.1 Pielęgnowanie (ochrona) tożsamości kulturowej regionu, wzmacnianie procesów integracyjnych w społeczności regionalnej.
- 2.1.2 Utrwalanie w świadomości społecznej tzw. tradycji miejsca dotyczącej lokalizacji nieistniejących obiektów o istotnym znaczeniu dla historii.
- 2.1.3 Używanie i stosowanie (także w stosunku do nowo powstających zespołów zabudowy) historycznych nazw miejscowych (przysiółków, historycznych nazw ulic itp.), inicjowanie nowego nazewnictwa lub zmian w istniejącym nazewnictwie promujących lokalną historię i lokalne tradycje.
- 2.1.4 Wspieranie inicjatyw nawiązujących w sposób przemyślany do dawnych tradycji regionu, mających na celu ich wskrzeszenie lub przypomnienie - tworzenie lub udział w tworzeniu związanych z tym tematycznych szlaków turystycznych, wystaw, konkursów i różnorodnych imprez o charakterze kulturalno-edukacyjnym).
- 2.1.5 Utrzymanie i bieżąca konserwacja kapliczek i pomników połączone z kultywowaniem, dokumentowaniem i upowszechnianiem tradycji związanej z tymi obiektami.
- 2.1.6 Upamiętnianie i utrwalanie w pamięci mieszkańców, zwłaszcza młodego pokolenia, ważnych wydarzeń historycznych, wybitnych postaci związanych z regionem itp. poprzez działalność wydawniczą, prowadzenie lekcji muzealnych nt. przeszłości i kultury regionu, organizowanie okazjonalnych wystaw i ekspozycji itp.
- 2.1.7 Wspieranie lokalnych inicjatyw zmierzających do udokumentowania, zachowania, kultywowania wartości niematerialnych (pieśni, podania, legendy, tradycje związane z ważnymi wydarzeniami rodzinnymi jak śluby czy pogrzeby, tradycje związane ze świętami, potrawy regionalne, nazwy miejscowe).
- 2.1.8 Wspieranie inicjatyw wydawniczych i przedsięwzięć o charakterze etnograficznym zmierzających do zebrania (udokumentowania) i popularyzacji starych pieśni, przyspiewek, podań i legend związanych z miastem i jego okolicami.

Kierunek działania 2.2. Rozpoznanie i dokumentowanie zasobu zabytków oraz przetwarzanie informacji o zabytkach**Zadania:**

- 2.2.1 Prowadzenie Gminnej Ewidencji Zabytków:
 - ✓ systematyczne uzupełnianie kart adresowych o uzyskane nowe dane i aktualizowaną w przypadku zmian w wyniku rozbiórek i remontów dokumentację fotograficzną,
 - ✓ udostępnianie opracowanych kart adresowych do celów projektowych i badawczych dla służb i podmiotów opracowujących wszelkie plany zagospodarowania przestrzennego czy inne programy: np. rewitalizacyjne, opieki nad zabytkami,
- 2.2.2 Udostępnienie wykazu Gminnej Ewidencji Zabytków oraz Gminnego programu opieki nad zabytkami na stronie internetowej Gminy, wraz z informacją, jakie ma to znaczenie dla właścicieli owych obiektów i zespołów zabytkowych, do czego są zobowiązani, na co powinni zwracać uwagę.
- 2.2.3 Opracowanie sprawozdania z realizacji zadań GPOnZ (co dwa lata), następnie przedstawienie sprawozdania na sesji Rady Gminy.

Kierunek działania 2.3 Edukacja, promocja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym**Zadania:**

- 2.3.1 Opracowanie informatora o zabytkach i obiektach posiadających wartość historyczną.
- 2.3.2 Kreowanie szlaków edukacyjno-turystycznych po zasobach dziedzictwa kulturowego gminy.
- 2.3.3 Zintegrowanie działań promocyjnych władz gminy w zakresie turystyki z działaniami władz powiatu, np. poprzez stworzenie szlaków atrakcji turystycznych gminy i powiatu, w których gmina byłaby jednym z punktów na szlaku.
- 2.3.4 Wspieranie działań w zakresie popularyzacji akcentującej walory kulturowe i przyrodnicze turystyki pieszej i rowerowej na terenie gminy oraz rozwijanie towarzyszącej im infrastruktury (ścieżki rowerowe, sezonowe wypożyczalnie sprzętu, punkty widokowe, tablice informacyjne itp.).
- 2.3.5 Wykorzystanie zasobów kulturowych w promocji gminy i intensyfikacji jej rozwoju, np. w powiązaniu z ochroną środowiska, inwestycjami w otoczeniu rolnictwa, ochroną tradycyjnych form gospodarowania.
- 2.3.6 Budowanie klimatu społecznego zrozumienia i akceptacji dla idei ochrony i dawności zabytków odczytywanych, jako źródło tożsamości, wiedzy i dumy z przeszłości, tradycji, wiedzy o sposobie życia i pracy przodków.
- 2.3.7 Wspieranie inicjatyw mających na celu edukowanie społeczeństwa, zwłaszcza dzieci i młodzieży na rzecz ochrony dziedzictwa, ze szczególnym uwzględnieniem tradycji lokalnych i idei małych ojczyzn.
- 2.3.8 Popularyzacja opieki nad zabytkami poprzez wszelkiego rodzaju konkursy premiujące wiedzę i znanstwo dziedzictwa kulturowego:
- 2.3.9 Zainicjowanie w szkołach działających na terenie gminy akcji gromadzenia dawnych i współczesnych fotografii dokumentujących przestrzeń kulturową i życie codzienne mieszkańców gminy.
- 2.3.10 Popieranie istniejących jak i stymulowanie wprowadzania nowych (gry i zabawy edukacyjne dla najmłodszych, publikacje nt. dziedzictwa kulturowego adresowane do dzieci, konkursy itd.) form edukacyjnych prowadzonych przez szkoły
- 2.3.11 Opracowanie, a także wspieranie publikacji (broszura, folder, przewodnik) obejmujących zagadnienia związane z historią gminy, zabytkami oraz z zasadami ochrony dóbr kultury.
- 2.3.12 Uczestnictwo Urzędu Gminy w organizowanych przez Narodowy Instytut Dziedzictwa Europejskich Dniach Dziedzictwa - największego w Europie wydarzenia promującego dziedzictwo kulturowe.
- 2.3.13 Publikacja artykułów o tematyce historii regionu na internetowej stronie Gminy po uprzednim uzyskaniu zgody od autorów.

- 2.3.14 Wygenerowanie mapy z zabytkami (na podstawie GEZ) oraz z elementami dziedzictwa do celów edukacyjnych i promocyjnych.
- 2.3.15 Wspieranie i współpraca ze stowarzyszeniami lokalnymi mającymi na celu zachowanie tradycji i kultury regionu.
- 2.3.16 Organizowanie szkoleń dla pracowników gminy odpowiadających za opiekę i ochronę dziedzictwa kulturowego.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podmiotem odpowiedzialnym za realizację *Programu* jest Burmistrz Miasta Sandomierz. Do osiągnięcia celu i efektywnego wykonywania zadań w nim określonych służą pomocą następujące instrumenty:

- instrumenty prawne – wynikające z przepisów prawnych (ustaw i przepisów wykonawczych), uchwał Rady Miasta, np. dotyczących zmian miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów zabytkowych będących własnością gminy, wykonywanie decyzji administracyjnych np. wojewódzkiego konserwatora zabytków czy uchwalenie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie przy zabytkach;
- instrumenty finansowe – dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe lub ulgi podatkowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych, korzystanie z funduszy europejskich;
- instrumenty kontrolne – aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków, monitoring stanu zachowania dziedzictwa kulturowego oraz monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego, sporządzanie, co dwa lata sprawozdania z realizacji *Programu* oraz aktualizacja *Programu* związana z ustawowym 4-letnim okresem obowiązywania, dostosowania go do zmieniających się zapisów prawnych oraz możliwości finansowania;
- instrumenty koordynacji – realizacje projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, współpraca z organizacjami pozarządowymi, kościołami i związkami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;
- instrumenty społeczne – działania edukacyjne, promocyjne, współdziałanie z organizacjami pozarządowymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami, kulturą, turystyką, współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków (powoływanie nowych).

9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Na mocy *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest sporządzany na okres 4 lat, co 2 lata wójt (burmistrz, prezydent) sporządza sprawozdanie z jego realizacji, które przedstawia Radzie Gminy (Miasta). Wskazane jest, aby sprawozdania z realizacji Programu były przekazywane do wiadomości Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Sprawozdanie powinno określać poziom realizacji Gminnego Programu oraz efektywność wykonania planowanych zadań, w tym np. poziom (w % bądź liczbach):

- wydatków budżetu na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansową wykonanych/dofinansowanych prac remontowo - konserwatorskich przy zabytkach,
- liczba obiektów zabytkowych poddanych tym pracom,
- poziom (w %) objęcia terenu miasta miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego,
- liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów zabytkowych,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych,
- liczba wydanych wydawnictw, liczba szkoleń, imprez związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego itd.,
- elementy dziedzictwa kulturowego wprowadzone do edukacji szkolnej oraz przedszkolnej,
- elementy dziedzictwa kulturowego w pracach bibliotek oraz gminnych jednostek kultury.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Należy jednak stwierdzić, iż ważne jest, aby gminy również z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w swoich budżetach środków na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami. Jest to o tyle istotne, iż duża część źródeł wewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego we współfinansowanych przez nie projektach. Regularne zabezpieczanie środków z budżetu gminy pozwoli na podjęcie powolnych, ale systematycznych kroków w kierunku ratowania kolejnych obiektów dziedzictwa kulturowego.

Podstawową zasadę finansowania zadań z zakresu opieki nad zabytkami określa *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dnia 23 lipca 2003 r. Zgodnie z zapisami zawartymi w rozdziale 7 w/w Ustawy, obowiązek sprawowania opieki nad zabytkami, w tym finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku spoczywa na osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej w/w tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

Źródła krajowe:

- ✓ dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- ✓ dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- ✓ dotacje wojewódzkie, powiatowe,
- ✓ dotacje gminne,
- ✓ Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- ✓ Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- ✓ Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW),
- ✓ fundusze od fundacji,
- ✓ Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
- ✓ Fundusz Kościelny.

Źródła zagraniczne:

- ✓ źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych,

Dotacje

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;

- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków;
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo, dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku, jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Dotacje Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków - co roku Świętokrzyski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Kielcach przyjmuje Zarządzenie w sprawie: udzielania przez Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach dotacji celowych z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach ruchomych i nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków.

Dotacje wojewódzkie i powiatowe - dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Rady Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje z budżetu Województwa Świętokrzyskiego – Samorząd Województwa Świętokrzyskiego udziela dotacji na prace konserwatorskie i budowlane w złożonych wniosków. Zasady i tryb udzielania dotacji określa Uchwała Nr XXXVIII/512/21 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego z dnia 22 listopada 2021 r. w sprawie zasad udzielania dotacji z budżetu samorządu województwa na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, położonym na obszarze województwa świętokrzyskiego (Dz. Urz. Województwa Świętokrzyskiego z dnia 1 grudnia 2021 r., poz. 3848).

Dotacje gminne. Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielone przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała podjęta przez radę gminy

Dotacje z budżetu Gminy Sandomierz – przyznawane są zgodnie z obowiązującą Uchwałą Nr IV/41/2024 Rady Miasta Sandomierza z dnia 28 sierpnia 2024 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków, w ramach środków pozyskanych z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków

Źródła zewnętrznego finansowania - krajowe

Konkurs „Zabytek Zadbany”

„Zabytek Zadbany” jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Obiekty można zgłaszać w 7 kategoriach:

- ✓ Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu;
- ✓ Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe);
- ✓ Adaptacja obiektów zabytkowych;
- ✓ Architektura i budownictwo drewniane;
- ✓ Zabytki techniki (w tym budownictwo przemysłowe i inżynieryjne);
- ✓ Zabytek dostępny;
- ✓ Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię cieplną.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły - wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

Program Kultura - Interwencje

Organizatorem Programu Kultura - Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Jest on realizowany zgodnie z założeniami Paktu dla Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

Finansowanie z fundacji

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź - KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powódzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu będzie dysponował Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”, oraz w BIP MSWiA.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;

2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);

3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);

4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych). Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich. O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

Szczegółowe cele Programu będą realizowane poprzez dwa rodzaje zadań (których nie należy łączyć):

- ✓ weryfikacja terenowa zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków (przede wszystkim tych nieposiadających własnej formy terenowej), w przypadku których ustalenia co do lokalizacji, zasięgu, chronologii i/lub funkcji nie mają wystarczających

podstaw naukowych, w przypadku zabytków archeologicznych wpisanych wyłącznie do rejestru zabytków nieruchomych (A), celem weryfikacji powinno być przygotowanie dokumentacji dającej podstawy do wpisania zabytku do rejestru zabytków archeologicznych (C);

- ✓ opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych (przede wszystkim tych zakończonych przed 2000 r.)

Źródła zewnętrzne finansowania - pozostałe

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków może odbywać się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej.

Regionalny Program Operacyjny Fundusze Europejskie dla Świętokrzyskiego na lata 2021-2027

Zarząd Województwa Świętokrzyskiego Uchwałą nr 4973/22 z dnia 4 marca 2022 r. przyjął zaktualizowany projekt programu regionalnego Fundusze Europejskie dla Świętokrzyskiego 2021-2027, celem przedłożenia dokumentu Komisji Europejskiej.

W ramach Celu szczegółowego 4 (vi) wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych realizowane będą działania obejmujące m.in.:

- wzmocnienie potencjału turystycznego zabytków o szczególnym znaczeniu i ich oddziaływanie na rozwój gospodarczy poprzez dostosowanie obiektów zabytkowych do pełnienia funkcji związanych z kulturą. Realizowane będą przedsięwzięcia dot. rozwoju infrastruktury obejmujące m.in. renowację, modernizację, ochronę i rozwój infrastruktury zabytkowej w celu podniesienia jej atrakcyjności turystycznej i dostępności (w tym z zakresu przystosowania obiektów do potrzeb osób z niepełnosprawnościami),

- udostępnienie i ułatwienie dostępu do dóbr kultury oraz zastosowania nowoczesnych technologii poszerzających krąg odbiorców oferty - projekty polegające m.in. na konserwacji zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) oraz ich ochrona i udostępnienie, także przez proces digitalizacji, w tym wsparcie bibliotek, bibliotek multimedialnych, domów kultury i innych instytucji kultury,

- wspieranie konkurencyjności i odporności sektora turystycznego (ulepszenie infrastruktury turystycznej, dywersyfikacja produktów, zastosowanie modeli biznesowych) poprzez tworzenie nowych, rozbudowę istniejących miejsc atrakcyjnych turystycznie poprzez roboty budowlane, modernizację, wyposażenie infrastruktury ułatwiającej dostęp do miejsc i obszarów atrakcyjnych turystycznie,

- inwestycje w obiekty/miejsca tworzące turystyczne szlaki tematyczne (obiekty/miejsca odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych) lub turystyczne szlaki rodzajowe (np. kajakowe, rowerowe, kamperowe), w tym poprawę ich dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami, w tym z niepełnosprawnościami.

Główne grupy docelowe:

- mieszkańcy województwa świętokrzyskiego, turyści,
- jednostki samorządu terytorialnego,
- instytucje kultury, z wyłączeniem państwowych instytucji kultury oraz współprowadzonych przez Ministra właściwego ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego,
- jednostki organizacyjne jednostek samorządu terytorialnego posiadające osobowość prawną,
- jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną, działające w sferze ochrony środowiska, kultury, turystyki,
- parki narodowe i krajobrazowe,
- organizacje pozarządowe,
- spółki prawa handlowego, w których większość udziałów lub akcji posiadają jednostki samorządu terytorialnego lub ich związki,

- przedsiębiorstwa społeczne,
- instytucje kultury oraz instytucje zarządzające obiektami dziedzictwa kulturowego

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (inaczej FEnIKS) na lata 2021- 2027 to następca Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (PO IiŚ). Budżet wynosi ponad 25 miliardów euro (w formie dotacji, instrumentów finansowych i instrumentów łączących finansowanie zwrotne oraz dotacyjne) i będzie przeznaczony na kluczowe projekty środowiskowe, energetyczne oraz transportowe, a także na wsparcie w obszarze kultury i ochrony zdrowia.

Głównym celem Programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez m.in. wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym. Program ma przyczynić się m.in. do wzmocnienia ochrony zabytków o krajowym i światowym znaczeniu, zarówno ruchomych, jak i nieruchomych. Wsparcie ukierunkowane zostanie na tworzenie odpowiednich warunków infrastrukturalnych stymulujących do aktywnego uczestnictwa w kulturze i w życiu społecznym, w tym eliminację barier w dostępie do kultury dla grup z różnych przyczyn wykluczonych. Zastosowane rozwiązania infrastrukturalne, w tym nowoczesne technologie, umożliwią tworzenie innowacyjnej oferty kulturalnej, rozszerzanie jej o nowe formy działalności i cele lub będą przyczyniać się do zwiększenia atrakcyjności świadczonej oferty, w celu budowania przewag konkurencyjnych w aspekcie zarówno gospodarczym jak i społecznym.

Inwestycje będą wspierały procesy transformacji cyfrowej poprzez rozwój infrastruktury, zakup wyposażenia i technologii umożliwiających rozszerzenie grup odbiorców realizowanej oferty (zwiększenie dostępności kultury poprzez umożliwienie korzystania z niej grupom dotychczas wykluczonym np. niepełnosprawni; zwiększenie zasięgu oferty – upowszechnianie oferty on-line) oraz zapewnienie bezpieczeństwa funkcjonowania w warunkach różnego rodzaju kryzysów (na podstawie doświadczeń związanych z wystąpieniem pandemii Covid-19).

Wsparciem zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zespół Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie mogą ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego, NGO oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii.

Zakres wsparcia w ramach celu szczegółowego obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów. Niejednokrotnie inwestycje będą realizowane w bliskim sąsiedztwie lub na terenie objętym planem rewitalizacji, co wpłynie korzystnie na ogólny rozwój większych obszarów.

Wszystkie ww. typy działań będą mogły być realizowane w formule projektów partnerskich, które przyczynią się do lepszego zarządzania dziedzictwem kulturowym i promowania dziedzictwa kulturowego, co w konsekwencji wpłynie na większą identyfikację społeczeństwa z danym miejscem.

Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury – 700 000 000 euro.

Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027

Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe – jednym z celów programu jest stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Powstałe e-usługi powinny zapewnić zdalny dostęp do unikalnych narzędzi oraz umożliwić przetwarzanie, analizę, bezpieczne gromadzenie i archiwizację dużych zbiorów danych, co będzie skutkowało przyspieszeniem rozwoju takich obszarów jak np.: kultura i rozrywka, motoryzacja, e-zdrowie, transport, bezpieczeństwo publiczne, energetyka, technologie finansowe czy rolnictwo.

2.1 Wysoka jakość i dostępność e-usług publicznych – np. tworzenie, rozwój, integracja e-usług publicznych, wykorzystanie potencjału informacji sektora publicznego (ISP) i technologii w administracji z zastosowaniem np. analiz wielkich zbiorów danych oraz metod sztucznej inteligencji.

2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji – np. digitalizacja zasobów kultury, administracji i nauki (m.in. dane z badań naukowych oraz zasobów edukacyjnych finansowanych ze środków publicznych).

Program zakłada podejmowanie działań zwiększających otwartość oraz poziom ponownego wykorzystania danych z zasobów kultury (w tym niebędących ISP), nauki i administracji. Wsparcie będzie udzielane również na budowę lub modernizację i udostępnianie rozwiązań informatycznych do prowadzenia zaawansowanej analityki danych z wykorzystaniem nowych technologii.

Beneficjentami Programu mogą być m.in.: instytucje kultury, przedsiębiorcy, obywatele, NGO.

Kreatywna Europa 2021-2027

Kreatywna Europa (Creative Europe) to program Komisji Europejskiej, którego celem jest wsparcie ponadnarodowych działań europejskich sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnego w obszarze kultury i sztuki przyczyniających się do budowania kompetencji, profesjonalizacji i zwiększania konkurencyjności sektorów na rynku globalnym, wpływ na zwiększanie dostępu do kultury i sztuki, docieranie do nowych grup odbiorców i zwiększanie uczestnictwa w kulturze, rozwój współpracy międzynarodowej oraz wsparcia ponadnarodowego obiegu europejskich dzieł i twórców, ochrony i propagowania różnorodności kulturowej i językowej oraz europejskiego dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie technologii i wdrażanie innowacji w sektorach oraz dostosowania sektorów do zmiany cyfrowej.

W ramach nowej edycji Programu istotne będą także wsparcie sektorów w odbudowie po kryzysie wywołanym pandemią COVID-19, zrównoważony rozwój i zielona transformacja sektorów, równość i równouprawnienie oraz włączanie społeczne poprzez kulturę i sztukę.

Program będzie wdrażany poprzez komponenty:

- ✓ komponent Media – wspierający działania sektora audiowizualnego,
- ✓ komponent Kultura – wspierający działania sektorów kultury i kreatywnego,
- ✓ komponent międzysektorowy – wspierający rozwój innowacji w projektach łączących sektory kultury, kreatywny i audiowizualny, a także sektor wysokiej jakości mediów informacyjnych i rozwój umiejętności krytycznego korzystania z mediów.

11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTEKÓW

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego, dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd miejski powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest gmina Sandomierz.

2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze gminy Sandomierz.

Gmina jest ustawowo zobligowana do opieki nad obiektami zabytkowymi, których jest właścicielem: utrzymywania w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych gmina powinna dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcać do dłuższych pobytów.

Wydatki Gminy Sandomierz na kulturę i ochronę dziedzictwa kulturowego w latach 2021-2024:

2024 r.⁶

- „Zabezpieczenie fragmentu murów obronnych przy ul. Żydowskiej – istniejące widoczne fragmenty murów miejskich w Sandomierzu”. Koszty brutto w kwocie 1 425 888,90 zł brutto zostały wydatkowane na aktualizację kosztorysu inwestorskiego, roboty budowlane i nadzór inwestorski (w tym dofinansowanie w kwocie 1 358 528,84 zł z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków Nr Edycja2RPOZ/2023/1397/Polski Ład).
- Wydarzenia kulturalne, m.in.:
 - ✓ Jarmark Jagielloński i Turniej Rycerski,
 - ✓ Dni Sandomierza,
 - ✓ Powiatowe Święto Plonów 2024,
 - ✓ Festiwal Polska od Kuchni,
 - ✓ Festiwal Krzemienia Pasiastego
 - ✓ Święto Młodego Wina 2024

2023 r.⁷

- Wydarzenia kulturalne, m.in.:
 - ✓ Happening artystyczny w kamienicy Oleśnickich „Kamienica Kobiet”,
 - ✓ Festiwal Jabłonki Swawole Food & Music Apple Festival,
 - ✓ XX jubileuszowa edycja Festiwalu Filmów-Spotkań Niezwykłych,
 - ✓ Jarmark Jagielloński i Turniej Rycerski,
 - ✓ Dni Sandomierza,
 - ✓ Festiwal Krzemienia Pasiastego,
 - ✓ Święto Młodego Wina.

2022 r.⁸

⁶ Raport o Stanie Gminy Sandomierz za rok 2024.

⁷ Raport o Stanie Gminy Sandomierz za rok 2023.

- Przebudowa budynku Kamienicy Oleśnickich i Oficyny. Środki finansowe w kwocie 6 150,00 zł zostały zabezpieczone na aktualizację dokumentacji kosztorysowej. Obiekt wpisany jest do rejestru zabytków.
- Brama Opatowska - prace konserwatorskie i restauratorskie. Środki finansowe w kwocie 98 793,56 zł zostały wykorzystane na wykonanie dokumentacji, wykonanie robót budowlanych, nadzór inwestorski, wykonanie tablicy informacyjnej.
- Wydarzenia kulturalne, m.in.:
 - ✓ Jarmark Jagielloński i Turniej Rycerski.
 - ✓ III Festiwal Krzemienia Pasiastego,
 - ✓ Święto Młodego Wina,

2021 r.⁹

- Przyjęcia Uchwałą Nr XXXV/364/2021 dnia 28 kwietnia 2021 r. Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Sandomierz na lata 2021-2024.
- Uchwała Nr XLI/400/2021 z dnia 29 września 2021 r. w sprawie przyznania dotacji celowej Społecznemu Komitetowi Odnowy Cmentarza Katedralnego w Sandomierzu.
- Wydarzenia kulturalne, m.in.:
 - ✓ „Historyczny spacer szklany”,
 - ✓ Jarmark Jagielloński,
 - ✓ Weekend Krzemienia Pasiastego,
 - ✓ „Kameralne rozmowy o kulturze”

⁸ Raport o Stanie Gminy Sandomierz za rok 2022.

⁹ Raport o Stanie Gminy Sandomierz za rok 2021.

ANEKS 1. WYKAZ OBIEKTÓW W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW Z TERNU GMINY SANDOMIERZ

L.p.	Miejscowość	Adres	Obiekt	Nr działki	Datowanie	Forma ochrony
1	Sandomierz	stare miasto z przedmieściami	Układ urbanistyczny		przed 1241 r., 1286 r., 1349 r., XVI-XX w.	A-719 z 09.01.1947 r., 10.01.1966 r., 25.02.1977, 10.04.1984 r.
2	Sandomierz	między ulicami: Mickiewicza, Ogrodową, Słowackiego i Szkolną	Park Miejski z "domem ogrodnika"	434/1, 434/2	1869 r.	
3	Sandomierz	ul. Mickiewicza	Cmentarz parafialny św. Józefa, zw. Katedralnym	406	1792 r.	A-729 z 17.10.1989 r.
4	Sandomierz	wokół d. kolegiaty, od 1818 r. katedry NMP	Cmentarz przykościelny przy kolegiacie NMP	1416	od XII w. do 1972 r.	
5	Sandomierz	ul. Staromiejska	Cmentarz parafialny św. Pawła	642	1810 r.	A-731 z 17.10.1989 r.
6	Sandomierz	wokół kościoła św. Pawła	Cmentarz przy kościele św. Pawła	638	1226-1810 r.	
7	Sandomierz	wokół kościoła św. Jakuba	Cmentarz przy kościele św. Jakuba	1415	k. XII - k. XVIII w.	
8	Sandomierz	przy kościele szpitalnym, ob. rektoralnym św. Ducha	Cmentarz przy kościele św. Ducha	1150/2	po fundacji szpitala św. Ducha	
9	Sandomierz	ul. Sucha	Cmentarz żydowski	771, 764/3, 765, 764/4, 764/2	2 poł. XIX w.	A-732 z 17.10.1989 r.
10	Sandomierz	ul. Mickiewicza	Cmentarz wojenny z I i II wojny światowej	1417	po 1918 r.	A-730 z 17.10.1989 r.
11	Sandomierz	ul. Leszka Czarnego	Mogiła zbiorowa żołnierzy austriackich z I wojny światowej	636/3	po 1914 r.	A-734 z 24.05.1993 r.
12	Sandomierz	ul. Mickiewicza	Cmentarz wojenny żołnierzy Armii Czerwonej z II wojny światowej	58	1951 r.	A-733 z 17.10.1989 r.
13	Sandomierz	wokół miasta lokacyjnego po 1349 r.	Mury miejskie		2 poł. XIV-XV w., XVI w.	A-738/1-5 z 01.03.1967 i 10.03.1977 r.
14	Sandomierz	ul. Opatowska	Brama Opatowska	1256/2	2 poł. XIV w., XV w., ok. XVI w.	A-739 z 16.12.1931 r., 10.01.1966 r. i 10.03.1977 r.
15	Sandomierz	ul. Zamkowa	Furta dominikańska "Ucho Igielne"	1010	2 poł. XIV w.	A-738/1 z 01.03.1967 i 10.03.1977 r.
16	Sandomierz	ul. Rynek 1	Ratusz	1135/1	3 ćw. XIV w.	A-740 z 16.12.1931 r., 10.01.1966 r. i 29.03.1977 r.
17	Sandomierz	ul. Zamkowa 12	Zamek, ob. Muzeum Okręgowe	1026	poł. XIV w.	A-737 z 09.03.1932 r., 20.01.1966 r. i 10.03.1977 r.
18	Sandomierz	ul. Katedralna 1	Zespół kościoła katedralnego (d. kolegiackiego) NMP	1416, 1154 (dzwonnica)	XIV w.	A-720/1-3 z 09.03.1932 r., 11.04.1932 r., 10.01.1966 r., 28.02.1977 r. i 21.05.1999 r.
19	Sandomierz	ul. Katedralna 3	Wikariat ob. siedziba Zgromadzenia Sióstr	1190/1	1751-61, przebudowany 1918-22	A-722 z 1.03.1966 r. i 10.03.1977 r.
20	Sandomierz	ul. Katedralna 1	Sufragania	1155/2	ok. 1792 r., 2 poł. XIX w.,	A-721 z 1.03.1966 r. i

			ob. Archiwum Diecezjalne		po 1909 r.	10.03.1977 r.
21	Sandomierz	ul. Długosza 9	Dom Długosza - mansjonaria ob. Muzeum Diecezjalne	1190/1	1476 r., 3 ćw. XVII w., 1934-35	A-741/1-3 z 30.04.1932 r., 28.06.1947r., 10.01.1966 r. i 10.03.1977 r.
22	Sandomierz	ul. Mariacka 10	Szkoła i bursa parafialna ob. plebania katedralna	1103	zap. 1745 r., przed 1788 r., 2 poł. XIX w.	A-747 z 20.05.1967 r. i 10.03.1977 r.
23	Sandomierz	ul. Mariacka 9	Instytut Teologiczny - d. Dom Księża Emerytów	1156	1701-24; po 1863 r., po 1903 r.	A-744 z 20.05.1967 r. i 10.03.1977 r.
24	Sandomierz	ul. Mariacka 7	Pałac biskupi	1157	1864 r.	A-922 z 09.04.2014 r.
25	Sandomierz	ul. Mariacka 12	Dom Katolicki	1103	1938 r.	A-746 z 20.03.1993 r.
26	Sandomierz	ul. Mariacka 8	Kanonia zw. Biret	1103	1772 r.	A-745 z 31.03.1971 r. i 10.03.1977 r.
27	Sandomierz	ul. Opatowska 10	Zespół kościelno-szpitalny św. Ducha	1149, 1150/1, 1150/2	XV w.	A-726/1-3 z 09.06.1932 r., 20.01.1966 r., 20.05 1967 r. i 9.03.1977r.
28	Sandomierz	ul. Staromiejska 3	Zespół kościelno-klasztorny dominikanów pw. św. Jakuba	1415, 989, 989/2, 989/3	XIII w.	A-725/1-6 z 09.03.1932 r., 10.01.1966 r. i 09.03.1977 r.
29	Sandomierz	ul. Staromiejska 11	Zespół kościoła parafialnego pw. św. Pawła	638	XV w.	A-723/1-3 z 11.04.1932 r., 10.01.1966 r. i 28.02.1977 r.
30	Sandomierz	Pl. Św. Wojciecha 2-4	Zespół kościelno-klasztorny reformatów pw. św. Józefa	1402, 1441/1, 1441/2, 1441/4, 1441/5, 1451/2, 1451/3, 1451/4	1679-89 r.	A-727/1-2 z 22.10.1932 r., 10.03.1967 r. i 09.03.1977 r.
31	Sandomierz	ul. Żeromskiego 2-6	Zespół kościelno-klasztorny benedyktynek pw. św. Michała ob. Wyższe Seminarium Duchowne	829, 830/4	1623-39 r.	A-724/1-9 z 22.10.1932 r., 10.01.1966 r. i 01.03.1977 r. A-742 z 23.04.1994 r.
32	Sandomierz	ul. Długosza 3	Collegium Gostomianum ob. Liceum Ogólnokształcące	1193/1	1602-15 r., 2 poł. XVII w., 1820-26 r.	A-728 z 09.03.1932 r., 20.05.1967 r. i 10.03.1977 r.
33	Sandomierz	Pl. Poniatowskiego 3	Klasztor poddominikański pw. św. Marii Magdaleny, ob. Urząd Miejski	1327	XIV w., 2 poł. XVII w., 2 poł. XVIII w.	A-748 z 5.01.1998 r.
34	Sandomierz	ul. Żydowska 4	Synagoga i dom kahału ob. Archiwum Państwowe	1083/3	XVI/XVII w., 1758 r., 1 poł. XIX w.	A-735 i A-736 z 29.04.1959 r., 20.05.1966 r. i 28.02.1977 r.
35	Sandomierz	ul. Rybitwy 3	Spichlerz	1151/2	XVI w. (?), 1698 r., po 1813 r., 1908 r.	A-776 z 30.04.1959 r. 1.03.1967 r.
36	Sandomierz	ul. Staromiejska 5	Dom Księża Emerytów	1414	1929-31 r.	
37	Sandomierz	ul. Mickiewicza 9	Liceum Ogólnokształcące, d. Publiczna Szkoła Powszechna	117/1	1926 r.	
38	Sandomierz	ul. Żeromskiego 8	Liceum Ekonomiczne - d. Żeńska Szkoła Maryjna	813/1	1901-04 r.	
39	Sandomierz	ul. Mickiewicza	Koszary wojskowe	280/4	przed 1931 r.	

40	Sandomierz	ul. Zacisze	Koszary carskie	896/3	3 éw. XIX w.	A-969 z 01.12.2020 r.
41	Sandomierz	ul. Mickiewicza 18	Blok, d. szpital wojskowy	777/54	l. 30 XX w.	
42	Sandomierz	ul. Szkolna	Wieża ciśnień, ob. wieża telefonii komórkowej	434/2	1935-36 r.	
43	Sandomierz	ul. Żeromskiego 12	Pocztą	810/1	1931 r.	
44	Sandomierz	ul. Kościuszki 4	Bank Centralnej Kasy Spółek Rolniczych ob. PKO SA	397/1	1938-39	
45	Sandomierz	ul. Rynek 2	Kamienica mieszczańska	1115	XVIII w. (na starym zrębie), przebud.	
46	Sandomierz	ul. Rynek 3	Kamienica mieszczańska	1116	XVI w. przebud. w 2 poł. XVIII w., XIX w., XX w.	A-755 z 20.05.1967 r.
47	Sandomierz	ul. Rynek 4	Kamienica mieszczańska	1118	XVI w. przebud. w poł. XVII w., XIX w., XX w.	A-921 z 19.09.2013 r.
48	Sandomierz	ul. Rynek 5	Kamienica mieszczańska - konwikt Boboli	1119	2 poł. XV/pocz. XVI w., po 1635 r.	A-756 z 20.05.1967 r.
49	Sandomierz	ul. Rynek 6	Kamienica mieszczańska	1121	ok. poł. XIX w., przeb. w XX w.	A-757 z 20.05.1967 r.
50	Sandomierz	ul. Rynek 7	Kamienica mieszczańska	1123/1	2 poł. XIX w.	A-758 z 20.05.1967 r.
51	Sandomierz	ul. Rynek 8	Kamienica mieszczańska	1124/2	2 poł. XVI w., przebud. w 2 poł. XIX w., XX w.	A-759 z 20.05.1967 r.
52	Sandomierz	ul. Rynek 9	Kamienica mieszczańska	1125	1614-16 r., XIX w., XX w.	A-760 z 20.05.1967 r.
53	Sandomierz	ul. Rynek 10	Kamienica mieszczańska - tzw. Oleśnickich	1126, 1135/2	XV w. (zrąb) wybud. na nowo 1770-80 r.	A-761 z 28.08.1947 r., 20.01.1966 r. i 30.03.1977 r.
54	Sandomierz	ul. Rynek 11	Kamienica mieszczańska	1137	pocz. XIX w., przebud. XX w.	
55	Sandomierz	ul. Rynek 12	Odwach	1144	pocz. XIX w., 1865 r., XX w.	A-762 z 20.05.1967 r.
56	Sandomierz	ul. Rynek 14	Kamienica mieszczańska - dom Mikołaja Gomółki	1145	1 poł. XVI w., 1570-74 r., XIX w., pocz. XX w.	
57	Sandomierz	ul. Rynek 15	Kamienica mieszczańska	1171	XV/XVI w. (zrąb), XVIII w., XX w.	A-763 z 20.05.1967 r.
58	Sandomierz	ul. Zamkowa 2	Kamienica mieszczańska	1075	2 poł. XIX w. (?), remont XX w.	
59	Sandomierz	ul. Rynek 20	Kamienica mieszczańska	1167	zap. XVII w., przebud. XIX w., XX w.	A-764 z 20.05.1967 r.
60	Sandomierz	ul. Rynek 21	Kamienica mieszczańska	1166/1	XVII-XVIII w. (?), 2 poł. XX w.	
61	Sandomierz	ul. Rynek 22	Kamienica mieszczańska	1165/1	XVI w., przebud. XVII w., XIX w., XX w.	A-765 z 20.05.1967 r.
62	Sandomierz	ul. Rynek 23	Kamienica mieszczańska - tzw. dom Greka Kojzora	1164/1	XV/XVI w., XVIII w., XIX w.	A-766 z 20.05.1967 r.
63	Sandomierz	ul. Zamkowa 4	Kamienica mieszczańska	1074	2 poł. XIX w., pocz. XX w.	

64	Sandomierz	ul. Rynek 27	Kamienica mieszczańska - tzw. dom Węgra Lazarczyka	1113	XIV-XV w., przebud. XVI/XVII w., XIX-XX w.	A-767 z 1.03.1967 r.
65	Sandomierz	ul. Rynek 28	Kamienica mieszczańska	1108	XVI w., przebud. XVII w., XIX w., XX w.	
66	Sandomierz	ul. Rynek 30	Kamienica mieszczańska	1106	XVI w., XVI/XVII w., przebud. XIX w., XX w.	A-768, z 20.05.1967 r.
67	Sandomierz	ul. Rynek 31	Kamienica mieszczańska	1105	XV/XVI w., przebud. XVIII w., XIX w., XX w.	A-769 z 20.05.1967 r.
68	Sandomierz	ul. Opatowska 1	Kamienica mieszczańska	1128/5, 1128/6	XV/XVI w., przebud. 1820 r., XX w.	A-751 z 20.05.1967 r.
69	Sandomierz	ul. Opatowska 2	Kamienica mieszczańska	1136/2, 1136/1	2 ćw. XIX w., przebud. XX w.	
70	Sandomierz	ul. Opatowska 4	Kamienica mieszczańska	1138	2 poł. XIX w., przebud. XX w.	
71	Sandomierz	ul. Opatowska 5	Kamienica mieszczańska	1130/2	2 poł. XIX w., przebud. XX w.	
72	Sandomierz	ul. Opatowska 6	Kamienica mieszczańska	1138	2 poł. XIX w., przebud. XX w.	
73	Sandomierz	ul. Opatowska 8	Kamienica mieszczańska	1143/2-7	pocz. XIX w., przebud. XX w.	A-752 z 20.05.1967 r.
74	Sandomierz	ul. Opatowska 11	Kamienica mieszczańska	1132	pocz. XIX w., przebud. XIX/XX i XX w.	A-753 z 20.05.1967 r.
75	Sandomierz	ul. Zamkowa 6	Kamienica mieszczańska	1073	2 poł. XIX w., remont XX w.	
76	Sandomierz	ul. Opatowska 17	Kamienica mieszczańska	1134/1	po 1860 r., XX w.	
77	Sandomierz	ul. Opatowska 19	Dom mieszkalny	1096	1876 r.	
78	Sandomierz	ul. Opatowska 21	Kamienica czynszowa	1094/1	XIX/XX w.	A-754 z 9.05.1997 r.
79	Sandomierz	ul. Żydowska 5	Dom mieszkalny	1119	1 poł. XIX w.	
80	Sandomierz	ul. Sokolnickiego 2	Dom mieszkalny	1172	2 poł. XIX w., przebud. XX w.	
81	Sandomierz	ul. Sokolnickiego 4	Dom mieszkalny	1173	2 poł. XIX w., przebud. XX w.	
82	Sandomierz	ul. Sokolnickiego 6	Dom mieszkalny	1175	2 poł. XIX w., przebud. XX w.	
83	Sandomierz	ul. Sokolnickiego 8	Dom mieszkalny	1176	2 poł. XIX w., przebud. XX w.	
84	Sandomierz	ul. Sokolnickiego 10	Dom mieszkalny	1177	2 poł. XIX w., przebud. XX w.	
85	Sandomierz	ul. Tkacka 2	Dom mieszkalny	1206/2	1886 r., remont XX w.	A-770 z 15.07.1993 r.
86	Sandomierz	ul. Tkacka 3	Dom mieszkalny	1207	XIX/XX w.	
87	Sandomierz	ul. Podole 1	Dom mieszkalny	1241/5	2 poł. XIX w.	
88	Sandomierz	ul. Podole 7	Dom mieszkalny	1241/3	pocz. XX w.	
89	Sandomierz	ul. Długosza 5	Dom mieszkalny	1196/1	XIX/XX w.	
90	Sandomierz	ul. Mariacka 1	Kamienica mieszczańska - tzw. dom Greka Dziurdzkieo	1160	XVI w., przebud. 1936-39 r., rem. 1969 r.	
91	Sandomierz	ul. Mariacka 3	Kamienica mieszczańska	1159/5	1823 r., przebud. l. 80. XX w.	A-77 z 20.05.1967 r.; A-743 z 15.11.2010 r.
92	Sandomierz	ul. Mariacka 5	Kamienica mieszczańska	1158	XVIII w., przebud. i rozbud. 2 poł. XIX w.	
93	Sandomierz	ul. Katedralna 5	Dom mieszkalny	1188	2 poł. XIX w., przebud. 2 poł. XX w.	

94	Sandomierz	ul. Katedralna 7	Dom mieszkalny	1186/2	2 poł. XIX w., remont 1972 r.	
95	Sandomierz	ul. Katedralna 11	Dom mieszkalny	1152	2 poł. XIX w., przebud. ok. poł. XX w.	
96	Sandomierz	ul. Poniatowskiego 1	Kamienica mieszczańska	1328	XIV/XV w., przebud. pocz. XVI w., 1 poł. XIX w.	A-749 z 20.05.1967 r.
97	Sandomierz	ul. Poniatowskiego 2A	Dom mieszkalny	1076	pocz. XX w.	
98	Sandomierz	ul. Poniatowskiego 4	Kamienica mieszczańska	1114	XIX/XX w.	
99	Sandomierz	ul. Zamkowa 1	Dom mieszkalny	1101	1867 r.	
100	Sandomierz	ul. Browarna 2	Dom mieszkalny	1181	XIX/XX w.	
101	Sandomierz	ul. Browarna 1a (dawny nr 9)	Dworek Karpińskich	936/1	XVIII/XIX w., rozbud. 1813-40 r.	A-772 z 30.04.1959 r., 20.05.1967 r. i 29.03.1977 r.
102	Sandomierz	ul. Staromiejska 2	Dworek Skorupskich	1004/5	1838 r., remont. 2009 r.	A-774 z 20.05.1967 r. i 29.03.1977 r.
103	Sandomierz	ul. Staromiejska 9 (na starej karcie nr 7)	Dom mieszkalny	1395	XIX/XX w.	
104	Sandomierz	ul. Krzyżowa 4	Dom mieszkalny	722	1. 30. XX w.	
105	Sandomierz	ul. Podwale Dolne 10	Dom mieszkalny	1005/1	2 poł. XIX w. (?)	
106	Sandomierz	ul. Piszczel 4	Dom mieszkalny	971	2 poł. XIX w.	
107	Sandomierz	ul. Piszczel 14	Dom mieszkalny	992	1. 30. XX w.	
108	Sandomierz	ul. Zamkowa 8	Kamienica mieszczańska	1072	2 poł. XIX w., remont XX w.	
109	Sandomierz	ul. Zamkowa 10	Kamienica mieszczańska	1071	2 poł. XIX w., remont XX w.	
110	Sandomierz	ul. Krakowska 52	Piwnice wieży mieszkalnej	200	k. XV w. - 1 poł. XVI w., XVII w., po 1945 r.	
111	Sandomierz	ul. Świętej Królowej Jadwigi 2	Dom mieszkalny	967	2 poł. XIX w.	
112	Sandomierz	ul. Świętej Królowej Jadwigi 3	Dworek	1413	XVIII/XIX w., pocz. XIX w. (?), remonty 1928 r.	A-773 z 20.05.1967 r. i 29.03.1977 r.
113	Sandomierz	ul. Reformacka 4	Dom mieszkalny	1020	1. 30. XX w.	
114	Sandomierz	ul. Reformacka 6	Dom mieszkalny	1013	1939 r.	
115	Sandomierz	ul. Reformacka 8	Dom mieszkalny	1014	1. 30. XX w.	
116	Sandomierz	ul. Krępianki 5	Dom mieszkalny	980/1	1. 30. XX w.	
117	Sandomierz	ul. Krępianki 7	Dom mieszkalny	979	1. 30. XX w.	
118	Sandomierz	ul. Krępianki 9	Dom mieszkalny	978	1. 30. XX w.	
119	Sandomierz	ul. Krępianki 10	Dom mieszkalny	1392	1. 30. XX w.	
120	Sandomierz	ul. Mickiewicza 3	Dom mieszkalny - d. Hotel Podolski	1093/3	ok. 1870 r.	
121	Sandomierz	ul. Mickiewicza 4	Kamienica mieszkalno-usługowa	780	1904 r.	
122	Sandomierz	ul. Mickiewicza 6	Kamienica mieszkalno-usługowa	780	1938 r.	
123	Sandomierz	ul. Mickiewicza 7	Dom Zgromadzenia Sióstr Służek NMP	1061/1	okres międzywojenny	
124	Sandomierz	ul. Mickiewicza 8	Kamienica mieszkalno-usługowa	1275	1926 r.	
125	Sandomierz	ul. Mickiewicza 10	Kamienica mieszkalno-usługowa	1276	okres międzywojenny	
126	Sandomierz	ul. Mickiewicza 12	Dworek Sobolewskich	935/5	1876 r.	
127	Sandomierz	ul. Żeromskiego 3	Dom mieszkalny	1433	1 ćw. XX w.	

128	Sandomierz	ul. Żeromskiego 9	Dom mieszkalny	1277/4	1914 r.	A-771 z 16.06.1994 r.
129	Sandomierz	ul. Żeromskiego 10	Siedziba Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego	812	1925 r.	
130	Sandomierz	ul. Puławiaków 3	Do mieszkalny	358/3	l. 30. XX w.	
131	Sandomierz	ul. Puławiaków 7	Do mieszkalny	1372, 1373	l. 30. XX w.	
132	Sandomierz	ul. Jakubowskiego 2	Do mieszkalny	337	1932 r.	
133	Sandomierz	ul. 11 Listopada 13	Do mieszkalny	321	okres międzywojenny	
134	Sandomierz	ul. Zawichojska 2	Dworek z oficyną - Strużyńskich	852/3, 852/6, 852/7	1861 r., rozbud. ok. 1875 r.	A-775 z 30.04.1959 r., 20.05.1967 r. i 30.03.1977 r.
135	Sandomierz	ul. Zawichojska 12	Dom mieszkalny	855	po 1926 r.	
136	Sandomierz	ul. Zawichojska 24	Dom mieszkalny	929/19	po 1926 r.	
137	Sandomierz	ul. Struga 2	Dom mieszkalny	858/1	po 1926 r.	
138	Sandomierz	ul. Struga 4	Dom mieszkalny	859/1	po 1926 r.	
139	Sandomierz	ul. Mickiewicza, przed cmentarzem Katedralnym	Figura przydrożna - krzyż	1417	1861 r., odnow. 1892 r.	
140	Sandomierz	ul. Mickiewicza, przy skrzyżowaniu z ul. Kosęły i 11 Listopada	Figura przydrożna - rzeźba Chrystusa Frasobliwego w kapliczce na słupie	436/2	1821 r.	
141	Sandomierz	ul. Mickiewicza, przy rondzie	Figura przydrożna - rzeźba Piety w kapliczce na słupie	127/1	1 poł. XIX w.	
142	Sandomierz	ul. Zawichojska, przed dworem Strużyńskich	Figura przydrożna - tzw. Latarnia Chocińska	852/6	XVII/XVIII w. (?)	A-947 z 25.08.2021 r.
143	Sandomierz	ul. Lubelska	Figura przydrożna - tzw. latarnia	165/4	XVII/XVIII w.	A-947 z 25.08.2021 r.
144	Sandomierz	ul. Ożarowska	Figura przydrożna - MB Niepokalanego Poczęcia	111/3	1909 r.	
145	Sandomierz	ul. Holownicza/ul. Flisaków	Figura przydrożna Madonny	343	1901 r.	
146	Sandomierz	Wzgórze Salve Regina	Figura na szczycie Salve Regina - krucyfiks	178	1856 r.	
147	Sandomierz	Rynek - przed ratuszem	Figura NMP na kolumnie	1135/1	1776 r.	133/B z 20.01.1973 r.
148	Sandomierz	ul. Długosza - obok Collegium Gostomianum	Figura Św. Franciszka Ksawerego	1196/1	3 ćw. XVIII w.	B-832/82 z 31.05.1982 r.
149	Sandomierz	ul. Mariacka - na stoku wzgórza Katedralnego	Figura przydrożna bl. Wincentego Kadłubka	1153	ok. 1870 r.	B-831/82 z 31.05.1982 r.
150	Sandomierz	ul. Żeromskiego - przed wejściem na teren kościoła św. Michała	Figura Św. Benedykta	944	1765 r.	
151	Sandomierz	ul. Żeromskiego - przed kościołem św. Michała	Figura Św. Scholastyki	944	1765 r.	
152	Sandomierz	ul. Żeromskiego - naprzeciw wejścia na teren kościoła św. Michała	Figura przydrożna - św. Roch	799	1 poł. XVIII w.	
153	Sandomierz	ul. Mickiewicza - na skwerku przed kościołem św. Józefa	Figura przydrożna św. Aleksandra papieża	1376	1871 r.	

154	Sandomierz	ul. Staromiejska - przy plebani kościoła św. Pawła	Figura Św. Józefa	637/1	4 ćw. XVIII w.	
155	Sandomierz	ul. Staromiejska - przy wejściu w ogrodzenie kościoła św. Pawła	Figura przydrożna - krzyż	747	XIX w., pocz. XX w.	
156	Sandomierz	skrzyżowanie ul. Staromiejska i Rokitek	Figura przydrożna Św. Tekli	568	1924 r., XX w.	
157	Sandomierz	ul. Puławiaków 20	Dom mieszkalny	388	l. 30. XX w.	
158	Sandomierz	ul. Portowa 6	Dom mieszkalny	1385/4	okres międzywojenny	
159	Sandomierz	ul. Portowa 8	Dom mieszkalny	1385/9	okres międzywojenny	
160	Sandomierz	ul. Portowa 11	Dom mieszkalny	1691	okres międzywojenny	
161	Sandomierz	ul. Lwowska, przy kościele pw. MB Królowej Polski	Kapliczka	1353	1900 r.	
162	Sandomierz	ul. Mokoszyńska 26	Dwór, ob. hotel	155/3	XIX/XX w.	
163	Sandomierz	ul. Opatowska 15	Budynek mieszkalny	1134/2	XIX/XX w.	
164	Sandomierz	ul. Rynek 18	Budynek mieszkalny	1170/1	XIX/XX w.	
165	Sandomierz	ul. Długosza 2	Budynek mieszkalny	1171	XIX/XX w.	
166	Sandomierz	ul. Długosza 4	Budynek mieszkalny	1167	XIX/XX w.	

ANEKS 2. WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH Z TERENU GMINY SANDOMIERZ

L.p.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr st. w miejscowości	Nr st. na obszarze	Funkcja obiektu	Chronologia
1	Sandomierz - Wzgórze Miejskie	89-73 89-74	1 1	29 1	Osada + cmentarzysko osada ? cmentarzysko osada ? osada cmentarzysko szkieletowe miasto z kościołami i fortyfikacjami	wczesny neolit środkowy neolit późny neolit okres wpływów rzymskich koniec X - koniec XIII w. X/XI-XII w. od 1286 r.
2	Sandomierz-Wzgórze Katedralne	89-74	2	2	osada podgrodowa (podgrodzie, od XII w. ufortyfikowane) miasto z kościołami, cmentarzem i fortyfikacjami	koniec X - koniec XIII w. od 1286 r.
3	Sandomierz - Wzgórze Gostomianum	89-74	3	3	osada i cmentarzysko osada osada osada osada bądź gród osada podgrodowa z kościołem św. Piotra i cmentarzem miasto z kościołem	wczesny neolit wczesny-środkowy neolit wczesny okres epoki brązu okres halszacki koniec X-XII w. od XI (XII?) do XIII w. od 1286 r.
4	Sandomierz - wzgórze zamkowe	89-73	4	1	punkt osadniczy osada cmentarzysko rządowe gród zamek	lt B wczesne średniowiecze (VIII-X w.) wczesne średniowiecze (X-XI w.) wczesne średniowiecze (XI-XIII w.) średniowiecze (od XIV w.)
5	Sandomierz-Żmigród	89-74	5	5	osada osada osada śląd osadnictwa osada?	wczesny neolit wczesny neolit wczesny neolit wczesny okres EB XII-XIII w.
6	Sandomierz - Wzgórze Zawichojskie	89-74	6	6	osada obronna osada+groby grób (cmentarzysko) osada osada?	wczesny neolit środkowy neolit późny neolit wczesny okres EB IV-V okres EB
7	Sandomierz - Wzgórze Staromiejskie	89-73	7	2	osada + cmentarzysko osada + cmentarzysko (?) cmentarzysko cmentarzysko osada cmentarzysko szkieletowe osada wczesnomiejska przedmieście	wczesny neolit środkowy neolit HaD - okres przedrzymski OWR k. X- pocz. XIII w. (wczesne średniowiecze) XI-XII w. (wczesne średniowiecze) XIII w. (wczesne średniowiecze) od 1286 r. do końca XIX w.

8	Sandomierz	89-73	8	3	osada osada? osada? osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	wczesny neolit wczesny neolit neolit środkowy II-III Epoka Brązu laten B1-B2 MOPR okres wpływów rzymskich C1-C2
9	Sandomierz	89-73	8a	3a	grób ciałopalny tzw. "książęcy"	okres wpływów rzymskich B2a (75-180 n.e., kultura przeworska)
10	Sandomierz	89-73	9	28	grób szkieletowy	późny neolit
11	Sandomierz	89-74	10	4	grób szkieletowy	III o. neolitu
12	Sandomierz	89-74	11	7	osada grób szkieletowy	I, I/II o. neolitu I o. WEB
13	Sandomierz	89-74	12	12	śląd osadnictwa	neolit
14	Sandomierz	89-74	13	13	śląd osadnictwa	I/II, II o. neolitu
15	Sandomierz	89-74	14	14	śląd osadnictwa	I o. WEB
16	Sandomierz	89-74	15	15	śląd osadnictwa	II-III o. neolitu
17	Sandomierz	89-74	16	16	śląd osadnictwa	II-III o. neolitu
18	Sandomierz	89-74	17	17	śląd osadnictwa	neolit/WEB
19	Sandomierz	89-74	18	18	grób ciałopalny?	IV o. EB
20	Sandomierz	89-74	19	19	śląd osadnictwa	IV o. EB
21	Sandomierz	89-74	20	20	osada osada osada cmentarz przedmieście - folwark	wczesny neolit późny neolit XIII-XIV w. średniowiecze - okres nowożytny XVII-XIX w.
22	Sandomierz	89-74	21	21	osada?	I/II o. neolitu
23	Sandomierz	89-74	22	22	pozostałości studni	średniowiecze
24	Sandomierz	89-74	23	23	śląd osadnictwa	neolit/WEB
25	Sandomierz	89-74	24	24	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	X-XII w. XIV-XV w.
26	Sandomierz	89-74	25	25	osada	I/II o. neolitu
27	Sandomierz	89-74	26	11	śląd osadnictwa	III o. neolitu
28	Sandomierz	89-74	27	10	śląd osadnictwa	IV-V o. EB
29	Sandomierz	89-74	28	9	śląd osadnictwa	III o. neolitu
30	Sandomierz	89-74	29	8		III o. neolitu
31	Sandomierz	89-73	30	4	grób szkieletowy	kultura ceramiki sznurowej
32	Sandomierz	89-73	31	5	grób szkieletowy	późny neolit
33	Sandomierz	89-73	32	6	grób szkieletowy	późny neolit
34	Sandomierz	89-73	33	7	grób szkieletowy?	późny neolit
35	Sandomierz- Kruków	89-73	34	15	cmentarzysko szkieletowe	średniowiecze lub okres nowożytny
36	Sandomierz	89-73	35	16	osada	KPL

37	Sandomierz	89-73	36	17	grób szkieletowy	kultura ceramiki sznurowej
38	Sandomierz	89-73	37	8	śląd osadnictwa osada	OWR C2 (kultura przeworska) XII-XIV w.
39	Sandomierz	89-73	38	9	osada	XIII -XV w.
40	Sandomierz	89-73	39	30	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze (ok XI w.)
41	Sandomierz	89-73	40	18	cmentarzysko osada	wczesne średniowiecze (XI-XII w.) wczesne średniowiecze (XII-XIII w.)
42	Sandomierz- Gołębice	89-73	41	19	grób szkieletowy	późny neolit
43	Sandomierz	89-73	42	20	relikt portu rzeczno- spichlerz śląd osadnictwa miejskiego	XV-XVI w. od XVI w. okres nowożytny
44	Sandomierz	89-73	42a	20a	śląd osadnictwa miejskiego relikty bramy miejskiej	XIII-XV w. XV w.
45	Sandomierz	89-73	43	24	grób	późny neolit
46	Sandomierz	89-73	44	25	grób szkieletowy z konstrukcją kamienną	późny neolit
47	Sandomierz	89-73	45	26	cmentarzysko ? cmentarzysko lub osada grób zbiorowy cmentarzysko osada przedmieście fortyfikacje polowe	Środkowy neolit późny neolit starszy okres epoki brązu X/XI-XI w. (wczesne średniowiecze) XI-XIII w. (wczesne średniowiecze) od 1286 r. do pocz. XX w. 1809, 1914-1915
48	Sandomierz	89-74	46	105	osada?	II/III o. neolitu
49	Sandomierz	89-73	47	31	znalezisko luźne	okres nowożytny
50	Sandomierz	89-73	48	32	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich
51	Sandomierz-Rokitek	89-73	49	33	osada?	wczesne średniowiecze (X-XIII w.)
52	Sandomierz- Krakówka	89-73	50	34	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich
53	Sandomierz-Krakówka	89-73	51	35	cmentarzysko	laten B
54	Sandomierz	89-73	52	36	śląd osadnictwa	wczesny neolit
55	Sandomierz	89-73	53	39	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze
56	Sandomierz	89-73	54	37	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich
57	Sandomierz	89-73	55	38	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich
58	Sandomierz	89-73	56	11	cmentarzysko popielnicowe	grupa tarnobrzeńska kultury łużyckiej
59	Sandomierz	89-73	57	40	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit średniowiecze (XIV-XV w.)
60	Sandomierz	89-73	58	41	śląd osadnictwa	neolit
61	Sandomierz	89-73	59	10	śląd osadnictwa ("skład")	XV w.
62	Sandomierz-Krakówka	89-73	60	42	osada osada?	wczesny neolit okres wpływów rzymskich
63	Sandomierz-Krakówka	89-73	61	43	grób	kultura ceramiki sznurowej
64	Sandomierz	89-73	62	44	śląd osadnictwa (ze zniszczonego grobu?)	kultura ceramiki sznurowej

65	Sandomierz- Krakówka	89-73	63	45	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze-średniowiecze (XII-XIV w.)
66	Sandomierz-Krakówka	89-73	64	46	osada? osada śląd osadnictwa	wczesny neolit okres wpływów rzymskich średniowiecze (XIV-XV w.)
67	Sandomierz	89-73	65	47	śląd osadnictwa (z zespołu grobowego?)	neolit/wczesna epoka brązu
68	Sandomierz-Krakówka	89-73	66	48	depozyt o charakterze ofiarnym?	wczesny neolit
69	Sandomierz-Krakówka	89-73	67	49	osada osada osada osada osada	wczesny neolit wczesny neolit II-III o. EB MOPR OWR C
70	Sandomierz	89-73	68	50	osada (relikt spalonej chaty)	okres nowożytny (XVII-XVIII w.)
71	Sandomierz Kruków	89-73	69	51	grób szkieletowy	kultura ceramiki sznurowej
72	Sandomierz	89-73	70	52	śląd osadnictwa	I-II o EB
73	Sandomierz	89-73	71	53	śląd osadnictwa	I-II okres EB
74	Sandomierz	89-73	72	22	śląd osadnictwa	neolit-wczesna epoka brązu
75	Sandomierz	89-73	73	23	grób?	późny neolit
76	Sandomierz-Grodzisko	89-73	74	21	rowy śląd osadnictwa	nieokreślona wczesne średniowiecze (XIII w.)
77	Sandomierz	89-73	75	54	śląd osadnictwa	średniowiecze
78	Sandomierz	89-73	76	55	śląd osadnictwa miejskiego	okres nowożytny XVI-XIX w.
79	Sandomierz-Gołębice	89-73	77	56	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze (XII-XIII w.)
80	Sandomierz- Kruków	89-73	78	27	cmentarzysko grób cmentarzysko osada grób	kultura amfor kulistych (faza III) kultura ceramiki sznurowej późny neolit wczesna epoka brązu II-III epoka brązu (gr. tarnobrzeska k. łużyckiej)
81	Sandomierz- Kruków	89-73	79	14	śląd osadnictwa	neolit-wczesna epoka brązu
82	Sandomierz- Kruków	89-73	80	13	śląd osadnictwa	neolit-wczesna epoka brązu
83	Sandomierz- Kruków	89-73	81	12	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesny neolit (k. malicka) wczesne średniowiecze (XIII w.) XVI-XVIII w.
84	Sandomierz	89-73	82	57	grób szkieletowy (niszowy)	Późny neolit
85	Sandomierz	89-73	83	58	cmentarzysko	LT B2
86	Sandomierz	89-73	84	80	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze (XI-XIII w.)
87	Sandomierz	89-73	85	81	śląd osadnictwa	V okres EB (?) - grupa tarnobrzeska k. łużyckiej
88	Sandomierz	89-73	86	82	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze (IX-XIII w.)
89	Sandomierz	89-73	87	83	śląd osadnictwa	KT (II-III o. epoki brązu)
90	Sandomierz	89-73	88	84	śląd osadnictwa	wczesny neolit
91	Sandomierz	89-73	89	85	wały ziemne	?
92	Sandomierz	89-73	90	86	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze-średniowiecze (XII-XIV w.)

93	Sandomierz	89-73	91	87	cmentarzysko	?
94	Sandomierz	89-73	92	88	śląd osadnictwa	neolit-wczesna epoka brązu
95	Sandomierz	89-73	93	89	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa. śląd osadnictwa	wczesny neolit środkowy neolit V EB- H b średniowiecze (XIII-XIV w.)
96	Sandomierz	89-73	94	90	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada	wczesny neolit neolit-wczesne epoka brązu wczesne średniowiecze (XI-XIII w.) średniowiecze-nowożytność (XIV-XVII w.)
97	Sandomierz	89-73	95	91	śląd osadnictwa	II-III o. epoki brązu
98	Sandomierz	89-73	96	92	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze (XIII-XIV w.)
99	Sandomierz	89-73	97	93	śląd osadnictwa	neolit-wczesna epoka brązu
100	Sandomierz	89-73	98	94	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesny neolit II-III o. EB średniowiecze (XIII-XIV w.) XVII - pocz. XX w.
101	Sandomierz	89-73	99	95	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa punkt osadniczy	środkowy neolit OWR B XIV-XV w. XVII- pocz. XX w.
102	Sandomierz	89-73	100	96	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesny neolit (k. malicka) XIV w.
103	Sandomierz	89-73	101	97	śląd osadnictwa	neolit-wczesna epoka brązu
104	Sandomierz	89-73	102	250	cmentarz żydowski (kirkut)	I połowa XIX w.
105	Sandomierz	90-74	103	35	osada	XIII w. (wczesne średniowiecze)
106	Sandomierz	89-73	104	251	Kościół św. Wojciecha i cmentarz przykościelny	(XI?) XIV-XIX w.
107	Sandomierz	89-73	105	62	cmentarzysko?	środkowy neolit
108	Sandomierz	89-73	106	253	cmentarzysko szkieletowe śląd osadnictwa osada (Przedmieście Krakowskie)	nieokreślona pradzieje XVII-XVIII w.
109	Sandomierz (d. Sucharów 2)	89-73	107	245	śląd osadnictwa punkt osadniczy	Pradzieje XVI w.
110	Sandomierz	89-73	108	254	śląd osadnictwa punkt osadniczy	pradzieje XVII - pocz. XX w.
111	Sandomierz	89-73	109	256	śląd osadnictwa	XVII - pocz. XX w.
112	Sandomierz	89-73	110	257	osada	XVIII-XIX w.
113	Sandomierz	89-73	111	260	punkt osadniczy	XVIII-XIX w.
114	Sandomierz	89-73	112	261	punkt osadniczy	XVIII-XIX w.
115	Sandomierz	89-73	113	263	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka brązu XIX-XX w.

116	Sandomierz	89-73	114	264	śląd osadnictwa	neolit- epoka brązu
117	Sandomierz	89-73	115	265	śląd osadnictwa	neolit-epoka brązu
118	Sandomierz-Kamień Plebański	89-74	1	33	śląd osadnictwa	I o. WEB
119	Sandomierz-Kamień Plebański	89-74	2	34	cmentarzysko szkieletowe	III o. neolitu
120	Sandomierz-Kamień Plebański	89-74	3	35	grób szkieletowy	III o. neolitu
121	Sandomierz-Kamień Plebański	89-74	4	36	śląd osadnictwa	neolit
122	Sandomierz-Kamień Plebański	89-74	5	37	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze
123	Sandomierz-Kamień Plebański	89-74	6	38	śląd osadnictwa	II-III o. neolitu
124	Sandomierz-Kamień Plebański	89-74	7	39	osada cmentarzysko szkieletowe osada cmentarzysko ciałopalne cmentarzysko ciałopalne? śląd osadnictwa cmentarzysko szkieletowe osada	wczesny neolit wczesny okres EB wczesny okres EB LT C OWR B2-C pradzieje XI-XII w. XII-XIII w.
125	Sandomierz-Kamień Plebański	89-74	8	61	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit/WEB XII-XIII w.
126	Sandomierz-Kamień Plebański	89-74	9	62	śląd osadnictwa	I o. WEB
127	Sandomierz-Kamień Plebański	89-74	10	63	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit II o. EB
128	Sandomierz-Kamień Plebański	89-74	11	64	grób	LT C
129	Sandomierz-Kamień Plebański	89-74	12	65	cmentarz ciałopalny	LT C
130	Sandomierz-Kamień Plebański	89-74	13	66	osada	neolit (?)
131	Sandomierz-Kamień Plebański	89-74	14	122	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje XVIII - pocz. XX w.
132	Sandomierz-Kamień Plebański	89-74	15	134	śląd osadnictwa punkt osadniczy	neolit-wczesny okres epoki brązu XVIII-XIX w.
133	Sandomierz-Kamień Plebański (d. Sandomierz-Kamień Łukawski 7)	89-74	16	70	osada? punkt osadniczy	wczesny neolit XVIII-XIX w.

134	Sandomierz-Kamień Plebański (d. Kamień Łukawski 4)	89-74	17	67	osada osada ślad osadnictwa	wczesny neolit wczesny neolit LT C
135	Sandomierz-Kamień Plebański (d. Kamień Łukawski 5)	89-74	18	68	ślad osadnictwa	wczesny neolit
136	Sandomierz-Kamień Plebański (d. Kamień Łukawski 6)	89-74	19	69	ślad osadnictwa (osada?)	wczesny neolit
137	Sandomierz-Kamień Plebański (d. Kamień Łukawski 9)	89-74	20	72	ślad osadnictwa (osada?)	wczesny neolit
138	Sandomierz-Kamień Plebański (d. Kamień Łukawski 12)	89-74	21	75	ślad osadnictwa (osada?)	wczesny neolit
139	Sandomierz-Mokoszyn (d. Mokoszyn 1)	89-74	1	107	osada?	wczesny neolit
140	Sandomierz-Mokoszyn (d. Mokoszyn 2)	89-74	2	108	osada?	wczesny neolit
141	Sandomierz-Mokoszyn (d. Mokoszyn 3)	89-74	3	109	osada osada? ślad osadnictwa (osada?)	wczesny neolit wczesny okres epoki brązu XII-XIII w.
142	Sandomierz-Mokoszyn	89-74	4	110	osada punkt osadniczy	średniowiecze XVIII-XIX w.
143	Sandomierz-Mokoszyn (d. Mokoszyn 5)	89-74	5	111	ślad osadnictwa (osada) ślad osadnictwa (osada?)	XI-XIII w. XVI-XVIII w.
144	Sandomierz-Mokoszyn	89-74	6	117	punkt osadniczy	XVIII - pocz. XX w.
145	Sandomierz-Mokoszyn	89-74	7	119	ślad osadnictwa	XVIII - pocz. XX w.
146	Sandomierz-Mokoszyn	89-74	8	120	ślad osadnictwa punkt osadniczy	pradzieje XVIII-XIX w.
147	Sandomierz-Mokoszyn	89-74	9	121	osada punkt osadniczy	średniowiecze XVIII-XIX w.
148	Sandomierz-Mokoszyn	89-74	10	124	ślad osadnictwa	XVIII-XIX w.
149	Sandomierz-Mokoszyn	89-74	11	125	ślad osadnictwa	XVIII-XIX w.
150	Sandomierz-Mokoszyn	89-74	12	130	ślad osadnictwa	XVIII-XIX w.
151	Sandomierz-Mokoszyn	89-74	13	132	ślad osadnictwa	XVIII-XIX w.
152	Sandomierz-Mokoszyn	89-74	14	139	ślad osadnictwa	XVIII-XIX w.
153	Sandomierz-Kolonia Mokoszyn (d. Mokoszyn Kolonia 1)	89-74	1	112	ślad osadnictwa	pradzieje
154	Sandomierz-Kolonia Mokoszyn (d. Mokoszyn)	89-74	2	113	osada ślad osadnictwa (osada?)	średniowiecze XI-XIII w.

	Kolonia 2)					
155	Sandomierz-Kolonia Mokoszyn (d. Gerlachów Dalszy 5)	89-74	3	92	osada (punkt osadniczy)	XIV-XV w.

Materiały wykorzystane w tekście:

- 1) Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (*Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm.*).
- 2) Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (*t. j. Dz. U. z 2025, poz. 537, ze zm.*).
- 3) Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (*t. j. Dz. U. z 2025, poz. 1153*).
- 4) Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (*t. j. Dz. U. z 2025, poz. 527, ze zm.*).
- 5) Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (*t. j. Dz. U. z 2025, poz. 418*).
- 6) Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (*t. j. Dz. U. z 2025, poz. 647, ze zm.*).
- 7) Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (*t. j. Dz. U. z 2025, poz. 884*).
- 8) Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (*t. j. Dz. z U. 2025, poz. 1077, ze zm.*).
- 9) Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (*t. j. Dz. U. z 2025, poz. 1173*).
- 10) Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (*t. j. Dz. U. z 2024, poz. 1491, ze zm.*).
- 11) Ustawie z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (*t. j. Dz. U. 2025, poz. 637*).
- 12) Ustawie z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (*t. j. Dz. U. 2018, poz. 2337*).
- 13) Ustawie z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (*t. j. Dz. U. 2015, poz. 774, ze zm.*).
- 14) Ustawie z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (*t. j. Dz. U. 2024, poz. 82*).
- 15) Ustawie z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (*t. j. Dz. U. 2024, poz. 1176, ze zm.*).
- 16) Ustawie z dnia 28 września 1991 r. o lasach (*t. j. Dz. U. 2025, poz. 567*).
- 17) Ustawie z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (*t. j. Dz. U. 2025, poz. 707*).
- 18) Ustawie z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku od spadku i darowizn (*t. j. Dz. U. 2025, poz. 769, ze zm.*).
- 19) Ustawie z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (*t. j. Dz. U. 2024, poz. 278*).
- 20) Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (*t. j. Dz. U. z 2022, poz. 385*).
- 21) Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (*t. j. Dz. U. z 2022, poz. 2393*).
- 22) Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (*t. j. Dz. U. z 2025, poz. 1173*).
- 23) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 sierpnia 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (*Dz. U. z 2019, poz. 1721*).
- 24) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (*Dz. U. z 2019, poz. 1886*).
- 25) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 28.04.2017 r. ws. Listy Skarbów Dziedzictwa (*Dz. U. z 2017, poz. 928*).
- 26) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 30.09.2024 r. zmieniające rozporządzenie ws. dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (*Dz. U. z 2024 r. poz. 1462*);

- 27) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 10.01.2014 r. ws. dotacji na badania archeologiczne (*Dz. U. z 2014, poz. 110*).
- 28) Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 9.02.2004 r. ws. wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (*Dz. U. z 2004, nr 30, poz. 259*).
- 29) Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 25.08.2004 r. ws. organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (*Dz. U. z 2004, nr 212, poz. 2153*).
- 30) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 18.04.2011 r. ws. wywozu zabytków za granicę (*Dz. U. z 2011, nr 89, poz. 510*).
- 31) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 19.07.2019 r. ws. wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (*Dz. U. z 2019, poz. 1470*).
- 32) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 3.02.2006 r. zmieniające rozporządzenie ws. odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (*Dz. U. z 2006, nr 24, poz. 181*).
- 33) Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 09.04.2004 r. ws. organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (*Dz. U. z 2004, nr 75, poz. 706*).
- 34) Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 01.04.2004 r. ws. nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (*Dz. U. z 2004, nr 71, poz. 650*).
- 35) Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026.
- 36) Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030.
- 37) Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030.
- 38) Program Opieki nad Zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2023-2026.
- 39) Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+.
- 40) Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego.
- 41) Strategia Rozwoju Powiatu Sandomierskiego na lata 2024-2030.
- 42) Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Sandomierz.
- 43) Strategia Rozwoju Miasta Sandomierza na lata 2015-2025.
- 44) Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Sandomierz.
- 45) Materiały udostępnione przez Urząd Gminy Sandomierz.
- 46) Program Opieki nad Zabytkami Gminy Sandomierz na lata 2021-2024.
- 47) Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Sandomierz.

www.zabytek.pl

<https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>

www.nid.pl

www.samorząd.nid.pl

Spis tabel i rycin:

Ryc. 1. Gmina Sandomierz (źródło: <https://sandomierz.geoportal-krajowy.pl>).

Ryc. 2. Mapa Pomnika Historii "Sandomierz - historyczny zespół architektoniczno-krajobrazowy" (źródło: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej polskiej w sprawie uznania za pomnik historii).

Tabela 2. Wykaz obowiązujących Miejscowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Sandomierz, wraz z zasadami ochrony dziedzictwa kulturowego w nich zawartymi.

Tabela 2. Zabytki nieruchome z terenu gminy Sandomierz wpisane do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego.

Tabela 3. Analiza SWOT Gminy Sandomierz.

Fot. 1. Kościół katedralny pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 2. Zespół kościelno-szpitalny pw. Św. Ducha (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 3. Zespół kościelno-klasztorny dominikanów pw. Św. Jakuba (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 4. Zespół kościoła parafialnego pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 5. Zespół kościelno-klasztorny reformatów pw. Św. Józefa (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 6. Zespół kościelno-klasztorny benedyktynek pw. Św. Michała (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 7. Klasztor poddominikański pw. św. Marii Magdaleny (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 8. Synagoga i Dom Kahału (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 9. Collegium Gostomianum (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 10. Dom Długosza (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 11. Pałac Biskupi (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 12. Wikariat (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 13. Sufragania (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 14. Szkoła i bursa parafialna (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 15. Dawny Dom Księżych Emerytów (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 16. Kanonia (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 17. Dom Katolicki (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 18. Dom Księżych Emerytów (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 19. Dom Zgromadzenia Sióstr Służek NMP (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 20. Pozostałości murów miejskich. Mapa: Sandomierz, plan miasta, opr. Z. Dolatowski (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 21. Zamek (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).

Fot. 22. Ratusz (źródło: Gminna Ewidencja Zabytków).